

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE TEFSİR USULÜ YAZIMININ GELİŞİM
SÜRECİ
(1970-2020)**

**Hazırlayan
Fatma Zehra YAMAN**

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

Temmuz 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ad ve Soyad

Fatma Zehra Yaman

İmza

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030730186
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Türkiye’de Tefsir Usulü Yazımının Gelişim Süreci (1970-2020)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 87 sayfalık kısmına ilişkin 22/07/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 25’ tir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 22/07/2024

Danışman: Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Fatma Zehra YAMAN

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Türkiye’de Tefsir Usulü Yazımının Gelişim Süreci (1970-2020)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Fatma Zehra YAMAN

İmza

Danışman

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

İmza

Tefsir Bölümü ABD Başkanı

Mustafa KARAGÖZ

İmza

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof Dr Mehmet DEMİRCİ danışmanlığında **Fatma Zehra YAMAN** tarafından hazırlanan “Türkiye’de Tefsir Usulü Yazımının Gelişim Süreci (1970-2020)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tefsir** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

11/07/2024

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ	İmza
Üye	: Prof. Dr. İbrahim GÖRENER	İmza
Üye	: Doç. Dr. Mehmet Sami YILDIZ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

TÜRKİYE’DE TEFSİR USULÜ YAZIMININ GELİŞİM SÜRECİ

(1970-2020)

Fatma Zehra YAMAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2024

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Demirci

ÖZET

“Türkiye’de tefsir usulü yazımının gelişim süreci (1970-2020)” başlıklı çalışmamızın konusu 1970-2020 yılları arasında kaleme alınmış olan Türkçe tefsir usulü eserlerinin içeriklerinin araştırılmasıdır. Böylece Tefsir usulü eserlerinin zaman içerisindeki dönüşümünün ve geçirdiği evrelerin ortaya çıkartılması, tekrara düşen eserler ve farklı bakış açısıyla yazılan kitapların açıkça göz önüne serilmesi amaçlanmıştır. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın içerisindeki mevzuları belirtmek gerekirse, birinci bölümde Türkçe tefsir usulü eserlerinin tarihçesi verilmiş ardından çalışmamızın konusunu oluşturan eserlerin tanıtımları ve içerikleri aktarılmıştır. İkinci bölümde öncelikle Türkçe tefsir usulü eserlerinin muhtevaları incelenmiştir. Bu işlem Kur’an tarihi, vücuh-nezair, nasih-mensuh ve Kur’an’ı anlama ve yorumlama başlıkları bağlamında gerçekleştirilmiştir. Ardından eserlerin zaman içerisindeki değişimleri kaleme alınmıştır. Daha sonra tefsir usulü eserlerine yöneltilen eleştiriler, eserlerin içeriklerinin farklılaşmasında etkili olup olmaması yönüyle ele alınmıştır. Yine bu kısımda tefsir usulü eserlerinin bir yöntem ihtiva edip etmemesi meselesi ve tefsir usulü ve Kur’an ilimleri kavramlarındaki belirsizlik incelenmiştir. Çalışma sonuç kısmı ve kaynakça ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsir Usulü, Yöntem.

THE DEVELOPMENT PROCESS OF TAFSIR METHODOLOGY WRITING IN TURKEY (1970-2020)

Fatma Zehra YAMAN

**Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master's Thesis, July 2024
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

ABSTRACT

The subject of our study titled “The development process of tafsir methodology writing in Turkey (1970-2020)” is to investigate the content of the Turkish tafsir methodology works written between 1970-2020 . Thus, it is aimed to reveal the transformation and phases of the works of tafsir methodology over time, and to clearly reveal the repetitive works and books written from different perspectives. The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the first chapter of the study, the history of the works of tafsir methodology in Turkish is given, followed by the introductions and contents of the works that constitute the subject of our study. In the second chapter, the contents of the works of tafsir methodology in Turkish are analyzed primarily. This was done in the context of the topics of history of the Qur'an, wujuh-nazair, nasih-mensuh and understanding and interpreting the Qur'an. Then the changes of the works over time are written. Then, the criticisms directed to the works of tafsir methodology are discussed in terms of whether these criticisms are effective in differentiation of the contents of the works. Also in this section, the issue of whether the works of tafsir methodology contain a methodology and the ambiguity in the concepts of tafsir methodology and Qur'anic sciences are examined. The study ends with a conclusion and bibliography.

Key Words: Tafsir, Tafsir Methodology, Method

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE TEFSİR USULÜ YAZIMININ GELİŞİM SÜRECİ (1970-2020)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİR USULÜ ESERLERİ

1.1. Türkçe Tefsir Usulü Eserlerinin Tarihçesi.....	8
1.2. Tefsir Usulü Müellifleri ve Eserleri.....	12
1.2.1. İsmail Cerrahoğlu, <i>Tefsir Usulü</i>	12
1.2.2. Mehmet Sofuoğlu, <i>Tefsire Giriş</i>	13
1.2.3. Abdurrahman Çetin, <i>Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi</i>	14
1.2.4. Osman Keskiöğlu, <i>Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulûmu'l Kur'ân)</i>	15
1.2.5. Ali Turgut, <i>Tefsir Usulü ve Kaynakları</i>	16
1.2.6. Zeki Duman, <i>Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)</i>	17
1.2.7. Celal Kırca, <i>Tefsir Usulü Ders Notları (Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri)</i> .	18
1.2.8. Ömer Dumlu, <i>Tefsir Usulü</i>	19
1.2.9. İbrahim Çelik, <i>Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü</i>	20
1.2.10. Mehmet Paçacı, <i>Kur'ân'a Giriş</i>	21
1.2.11. Veli Kayhan, <i>Kur'ân'ı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler</i>	22
1.2.12. Halis Albayrak, <i>Tefsir Usulü -Yöntem-Ana konular-İlkeler-Teklifler</i>	23
1.2.13. Muhsin Demirci, <i>Tefsir Usulü</i>	25
1.2.14. Hidayet Zertürk, <i>Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usulü</i>	26
1.2.15. Bahattin Dartma, <i>Tefsir Tarihi ve Usulü</i>	27
1.2. 16. İsmail Çalışkan, <i>Tefsir Usulü</i>	29

1.2.17. Muhammed Müfid Yaray, <i>Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri</i>	30
1.2.18. Ömer Çelik, <i>Tefsir Usulü ve Tarihi</i>	31
1.2.19. Zekeriya Pak, <i>Tefsir Usulü</i>	32
1.2.20. Mustafa İslamoğlu, <i>Kur'ân'ı Anlama Yöntemi (Tefsir Usulü)</i>	33
1.2.21. Fahreddin Şeker, <i>Kur'ân İlimleri ve Surelerin Özeti</i>	34
1.2.22. Ali Rıza Gül/ Ali Karataş, <i>Tefsir Usulü</i>	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİR USULÜ ESERLERİNİN TAHLİLİ

2.1. Eserlerin Muhteva Bağlamında Tahlili	38
2.1.1. Kur'ân Tarihi Başlıklarının Tahlili	38
2.1.2. Vücut ve Nezair Başlıklarının Tahlili	53
2.1.3. Nasih-Mensuh Başlıklarının Tahlili	59
2.1.4. Kur'ân'ın Anlama ve Yorumlanmasında Yöntem Teklifleri	66
2.2. Eserlerin Zaman İçerisindeki Değişimi	74
2.3. Tefsir Usulü Eserlerine Yöneltilen Eleştiriler	76
2.3.1. Tefsir Usulünün Bir Yöntem İhtiva Edip Etmemesi Meselesi.....	77
2.3.2. Tefsir Usulü ve Kur'ân İlimleri Kavramlarındaki Belirsizlik.....	84
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

AS : Aleyhisselam

B : İbn

BKZ: Bakınız

CC : Celle Celaluhû

ED : Editör

HZ : Hazreti

Ö : Ölümü

SAV : Sallallahu aleyhi vesellem

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim iman edenlerin dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını, karanlıklardan aydınlıklara çıkmasını amaçlayan son ilahî kitaptır. Bu nedenle o indirilişinden bugüne kadar kendisine inanmış kimselere hayatlarının bütün yönlerinde rehberlik sağlamıştır ve kıyamete kadar da sağlamaya devam edecektir. Müminin görevi ise Rabbinin hitabını en doğru şekliyle anlamaya çalışmak, onun emirlerine ve nehiyelerine göre yaşamlarını düzenlemektir.

Müminlere bu konuda yardımcı olmak üzere Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştıracak çeşitli alanlarda eserlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eserlerden tefsir usulüne dair yazılmış olanlar Kur'an-ı Kerim'in en sağlıklı şekilde çözümlenmesini sağlayan eserlerdendir.

İlk asırlardan itibaren yapılan çalışmalar tefsir usulüne dair geniş bir külliyatın oluşmasını sağlamıştır. Biz de araştırmamızda bu muhteşem külliyatın bir parçasını oluşturan Türkçe tefsir usulü eserlerine yer verdik.

Çalışmamızın konusu, Türkçe yazılmış tefsir usulü eserlerinin 1970-2020 yılları arasındaki değişiminin incelenmesidir. Çalışmanın bu zaman aralığında telif edilmiş olan tefsir usulü eserlerinin hepsini içermesiyle, kapsamlı bir sonuç elde edilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın gerekçesi, yani önemi ise Türkçe tefsir usulü eserlerinin günden güne arttığı süre zarfında bazı eserlerle ilgili genel değerlendirmeler dışında tüm bu eserleri kapsayıcı bir şekilde ele alan herhangi bir telifin bulunmayışı nedeniyle literatürdeki boşluğun elden geldiğince kapatılmak istenmesidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 1970-2020 yılları arasında Türkiye’de telif edilmiş olan tefsir usulü eserlerinin muhtevalarının incelenmesi, birbirleriyle mukayese edilerek zaman içerisinde göstermiş oldukları değişimlerin ve yeni arayışların ortaya konulmasıdır. Böylelikle, Türkçe tefsir usulü eserlerine dair malumatların etraflıca ele alınması arzulanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma giriş, “Türkçe Tefsir Usulü Eserleri” başlıklı birinci bölüm ile bu eserlerin tahlil ve mukayeselerinin yapılacağı ikinci bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Araştırmada tasvir (betimleme), tahlil (analitik) ve mukayese yöntemleri kullanılmaktadır.

“Türkçe Tefsir Usulü Eserleri” başlıklı birinci bölümde tasvir yöntemi kullanılarak ilk olarak Türkçe tefsir usulü yazımının genel serencamı hakkında bilgi verilmiş, daha sonra da Türkiye’de 1970-2020 yılları arasında telif edilmiş tefsir usulü eserlerinin plan ve muhtevası kronolojik olarak tanıtılmıştır.

İkinci bölümde ise bu eserlerin birbirleriyle mukayesesine yer verilerek, eserlerdeki olumlu ve olumsuz yönler tahlil edilmektedir. Bu noktada eser sayısının fazla olması ve içeriklerin tek tek tahlili çalışmamızın boyutlarını aşacağı için muhteva kısmında eserlerdeki Kur’an tarihi bölümü, nesh meselesi, vücuh ve nezair konusu ve Kur’an’ı anlama ve yorumlama başlıkları tahlil edilmiştir. Bu sayede ilgili yıllar arasında Türkiye’de tefsir usulü yazımının gelişim süreci ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde eserlerin muhteva tahlili ve zaman içerisindeki değişimlerinden sonra, eserlerde yeni arayışların meydana çıkmasındaki sebebin anlaşılabilmesi adına tefsir usulüne yöneltilecek eleştiriler ele alınmaktadır. Bu eleştirilerden tefsir usulünün bir yöntem ihtiva edip etmemesi meselesi hakkında ileri sürülen görüşler, tefsir usulü eserlerin içeriklerinin farklılaşmasındaki ana etkenlerden birisidir. Tefsir usulü ve Kur’an ilimleri kavramlarının ne olduğuna dair farklı bakış açılarının bulunması da eserlerdeki kategorizasyonu etkilemektedir. Bu kapsamda tefsir usulü ve Kur’an ilimleri kavramlarındaki belirsizlik dilsel olarak ve kapsam açısından incelenmektedir.

Literatür Değerlendirmesi

Tefsir usulü, Kur'an'ın vahyedilişiyle birlikte Kur'an'ın anlaşılması hususunda âlimlerimizin gayretleriyle zenginleşmiştir. Son dönemlerde de Tefsir usulü ve Kur'an ilimlerine dair yazılmış çeşitli tez, makale ve kitaplar bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmında tek bir eser incelenmekte, kimisinde eserler tek bir konu etrafında ele alınmakta, kimisinde katalog tarzı bilgi verilmektedir.

Tefsir Usulü, Kur'an ilimleri alanında yapılan çalışmalara dair şu bilgileri verebiliriz:

1 el-İksir fi Kavâidi't-Tefsir Örneğinde 'Tefsir Usulü' Yazımına Bir Katkı¹

Mustafa Karagöz bu makalesinde, sistematığı yönüyle alanında yazılmış diğer eserlerden farklı olan Tufi'nin el-İksir fi Kavâidi't-Tefsir eserini incelemiştir. Makalede Tufi'nin tefsir, tefsirde yöntem konularındaki düşüncelerine, tefsir ve tevil tanımına, tefsirde yöneme olan ihtiyaç hakkındaki görüşlerine, önerdiği tefsir yöntemine, ilimler tasnifi ve Kur'an ilimleri hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.

2.Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme²

Zeynep Yılmaz, araştırmasının ilk kısmında tefsir usulü eserlerinin tarihi seyrini vermiş ve bu eserlere yöneltilen eleştirilere kısaca değinmiştir. İkinci bölümde ise bu eserlerin bir kısmını ele alarak tanıtımını yapmıştır. Devam eden bölümde tefsir usulü ile ilgili bilgi veren tefsir mukaddimelerinden bahsetmektedir. Yılmaz'ın çalışması yapacağımız çalışmalarla ortak noktalar içeriyor olsa da çalışmamızda kronolojik olarak ulaşabildiğimiz tüm eserler incelenecektir. Ayrıca, 2013 yılından sonra yazılmış eserler de dâhil edilecektir. Bununla birlikte iki çalışmanın ayrıştığı asıl nokta çalışmamızda eserlerin ortak ve farklı noktalarını gösterdikten sonra analitik bir yöntemle incelenip yazılan eserlerin zaman içerisinde ne gibi değişiklikler gösterdiğinin belirlenmesidir. Zeynep Yılmaz'ın tezindeki ilgili kısımlardan çalışmamızın uygun yerinde yararlanılacaktır.

¹ Mustafa Karagöz, “el-İksir fi Kavâidi't-Tefsir Örneğinde 'Tefsir Usulü' Yazımına Bir Katkı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/17 (2010): 171-200.

² Zeynep Yılmaz, “Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2013), Yök Tez Merkezi (340250).

3. Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler³

İbrahim Görener'in kitabı, usule dair bilgi vermek amacıyla yazılmış bir eser olmaktan ziyade tefsir ve usulün imkânı, bilimselliği üzerindeki tartışmaları ve bu konudaki cevapları barındıran bir kitaptır. Bu nedenle çalışmamızın tefsir usulüne yöneltile eleştiriler kısmında müellifin bilgi ve değerlendirmelerine müracaat edilecektir.

4. Kur'an İlimleri ve Tarihselcilik⁴

Saliha İnal eserinde Kur'an ilimlerine dair bilgi verme amacı gütmemiş, bu ilimler ışığında tarihselciliğe karşı nasıl yaklaşılabilir sorusunun cevabını vermiştir. Bu konu tezin konusuna dâhil olmadığı için eseri kapsam dışı tutulmuştur.

5. Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü Uygulamaları -Beydavi Tefsiri Örneğinde-⁵

Bağış'ın doktora tezinin amacı Beydavi ve tefsirinin tanıtılması, Beydavi'nin tefsir metodunun ortaya konulması, bu tefsirde Kur'an ilimleri ve tefsir usulü konularına nasıl yer verildiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Müellifin Kur'an ilimleri ve tefsir usulüne dair bilgi vermiş olması dolayısıyla gerekli yerlerde eserinden faydalanılacaktır.

6. Kur'an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler (1923-1992) ve Tezler⁶,

Mollaibrahimoğlu'nun çalışması, katalog eser formundadır. Eserin başlığında verilmiş tarih aralığında Kur'an ilimleri hususundaki çalışmalara yer verilmektedir.

7. Kurtubi'nin "El-Câmi' li Ahkâmü'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi⁷

Mehmet Demirci'nin tez çalışmasında, "Tefsir Usulü'nün tanımı ve çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra bunların muhtevaları gözden geçirilmiştir. Bu kaynaklarda; "Tefsir", "Tefsir Usulü" ve "Kur'an İlimleri" konularının hangi çerçevede

³ İbrahim Görener, *Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler*, (Kayseri: Laçın Yayınları, 2004).

⁴ Saliha İnal, *Kur'an İlimleri ve Tarihselcilik*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020).

⁵ Mehmet Bağış, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü Uygulamaları -Beydavi Tefsiri Örneğinde-*, (Kitabi Yayınevi, 2021).

⁶ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Kur'an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler (1923-1992) ve Tezler*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1993).

⁷ Mehmet Demirci, "Kurtubi'nin "El-Câmi' li Ahkâmü'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi", (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009), Yök Tez Merkezi (240797).

ele alındığı tespit edilmiştir. Ardından Kurtubi'nin eseri Tefsir usulü bağlamında değerlendirilmiştir.

8. *Tefsir Usulüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi*⁸

Araştırmada, Kur'an ilimleri olarak Tefsir usulü kitaplarının içine girmiş olan ilimlerden İ'caz, Nesih, Müteşabih, Mübhemat konuları ele alınmaktadır. Bu ilimlerin Kur'an'ın anlaşılmasındaki rolü ortaya konulmuştur. Dolaylı yoldan tezimizle alakalı olan bu çalışmanın içerdiği bilgi ve değerlendirmelerden uygun görülen yerlerde yararlanılmıştır.

9. *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an İlimleri/Tefsir Usulü Çalışmaları*⁹

Müellif makalesinde Osmanlı döneminden itibaren tefsir usulü ve Kur'an ilimleri alanında telif edilmiş ve içeriğinde bunlardan birine değinmiş olan eserlerin tanıtımını yapmaktadır.

10. *Fahreddin Er-Râzî'nin Et-Tefsîru'l-Kebîr'inde Tefsir Usûlü Uygulaması*¹⁰

Bayram'ın bu çalışmasında Fahreddin Razi'nin eseri tefsir usulü bağlamında incelenmektedir.

11. *İbni Haldun'un Mukaddime'sinde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü*¹¹

Gıyasettin Arslan makalesinde, *Mukaddime*'de geçen Kur'an ilimleri ve tefsir usulü bilgilerini ele almaktadır.

12. *Tefsir Usûlü ile İlgili Bir Eser*¹²

⁸ Aydın Yeni, "Tefsir Usulüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, (2020), Yök Tez Merkezi (603015).

⁹ Mehmet Emin Maşalı, "Osmanlı'dan Günümüze Kur'an İlimleri/Tefsir Usulü Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20 (2012): 109-163.

¹⁰ Enver Bayram, "Fahreddin Er-Râzî'nin Et-Tefsîru'l-Kebîr'inde Tefsir Usûlü Uygulaması", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011).

¹¹ Gıyasettin Arslan, "İbni Haldun'un Mukaddime'sinde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 8 (2017): 71-108.

¹² Mustafa Özel, "Tefsir Usûlü ile İlgili Bir Eser", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001): 309-314.

Mustafa Özel makalesinde Osmanlının son dönemlerinde telif edilmiş, müellifi Şeyh Osman olan “Risale fi Kavaidi İlmi’t-Tefsir” adlı eser hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

13. *İbn Cüzey’in et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Tefsîri’nin Mukaddimesinde Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları*¹³

Bağış’ın makalesinde İbn Cüzey’in tefsir mukaddimesinde Kur’an ilimleri ve tefsir usulüne ait konuları incelediğini, eser hakkında çeşitli değerlendirmelerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Literatüre bakıldığında Türkçe tefsir usulü eserleri ile ilgili yapılan çalışmaların dolaylı yoldan tezimizle bağlantısı olduğu görülmekle birlikte, ele alacağımız kapsamda yapılmış herhangi bir çalışma olmadığı gözlemlenmiştir. Önceki araştırmaların daha ziyade tefsir usulüyle ilgili eserler hakkında bilgi vermek amacıyla yapıldığı görülmüştür. Araştırmamızda tefsir usulü eserlerine dair bilgi verilmekle birlikte içeriklerin birbiriyle karşılaştırılması ele alınacağı için zamanla geçirmiş olduğu değişimler, tekrarlar, farklılaşmalar göz önüne serilecektir. Araştırmanın, 1970-2020 yılları arasında yazılmış Türkçe tefsir usulü eserlerini inceleyecek olanlara söz konusu eserlerin olumlu ve olumsuz yönlerini, değişimlerini göstererek bu alandaki boşluğu kapatarak yol gösterici olmasını umuyoruz.

Zikrettiğimiz bu literatürden Zeynep Yılmaz ve Aydın Yeni’nin yüksek lisans tezleriyle Mehmet Emin Maşalı’nın makalesinin konumuzla ilgili olduğu görülmektedir. Ancak bizim çalışmamız tefsir usulü eserlerini tasvir edip, muhteva kıyaslaması içermesi ve zamanla geçirdiği değişimleri ortaya çıkarması yönüyle farklılık arz etmektedir. Kalan çalışmalar ise sadece belli bir eser bağlamında tefsir usulü yazımını incelemektedir. Bizim çalışmamız 1970-2020 yılları arasında yazılmış eserleri ele almasıyla kapsamlı olmaktadır.

Çalışma sürecinde bir taraftan literatür taraması yapılırken bir taraftan da 1970-2020 yılları arasında yazılmış Türkçe tefsir usulü eserleri okunmuştur. Bu merhalede toplamda

¹³ Mehmet Bağış, “İbn Cüzey’in et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Tefsîri’nin Mukaddimesinde Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/19 (2018): 7-26.

beş bin sayfayı aşan usul eserleri, altı ayı bulan bir süre içerisinde gerekli yerlerde fişlemeler yapılarak incelenmiştir. Verilerin analiz edilmesinin ardından tümevarım yoluyla tespitlerde bulunulmuştur. Ardından yazma aşamasına geçilerek araştırma şekillendirilmiştir.

Çalışmanın birincil kaynakları 1970-2020 yılları arasında yazılmış Türkçe tefsir usulü eserleridir. Bu kapsamda İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Osman Kesicioğlu, *Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulûmu'l Kur'ân)*, Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*, Celal Kırca, *Tefsir Usulü Ders Notları (Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri)*, Ömer Dumlu, *Tefsir Usulü, İbrahim Çelik, Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*, Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, Veli Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler*, Halis Albayrak, *Tefsir Usulü -Yöntem-Ana konular-İlkeler-Teklifler*, Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, Hidayet Zertürk, *Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usulü*, Bahattin Dartma, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, İsmail Çalışkan, *Tefsir Usulü*, Muhammed Müfid Yaray, *Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri*, Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Zekeriya Pak, *Tefsir Usulü*, Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi (Tefsir Usulü)*, Fahreddin Şeker, *Kur'ân İlimleri ve Surelerin Özeti*, Ali Rıza Gül/ Ali Karataş, *Tefsir Usulü* eserleri çalışmanın birincil kaynakları arasındadır. İkincil kaynaklar da tefsir usulü ve Kur'an ilimlerine dair yazılmış olan tez, makale ve kitaplardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİR USULÜ ESERLERİ

1.1. Türkçe Tefsir Usulü Eserlerinin Tarihçesi

Yüce Allah'ın (cc) insanların hidayeti için göndermiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm, tüm müslümanların asırlardır üzerinde tefekkür ettiği, onu en güzel şekilde anlama gayreti içine girdiği bir kitap olmuştur. Nitekim bu tefekkür faaliyeti neticesinde birçok ilim ortaya konmuştur. Bunlardan bir tanesi de ulûmu'l-Kur'ân'dır. Tefsir Usulü/ Kur'ân ilimleri şeklinde farklı terimlerle kullanımı bulunan bu ilmin tarihçesini anlayabilmek için nüzûl döneminden başlamak gerekir.

Abdulhamit Birışık Kur'ân tefsirinin ve Kur'ân ilimlerinin esas kaynağının Kur'ân-ı Kerim'in bizzat kendisi olduğunu ve bu ilme dair ilkeler ve kavramların dakîk bir incelemeyle ortaya çıkarılacağını ifade ederek Kur'ân-ı Kerim'den örnekler vermektedir.¹⁴ Ayetlerde geçen 'yes'eluneke, se'ele' gibi soru kalıpları, ayetin bir olaya binâen indirildiğini göstermektedir. Bu kalıpların bir kısmı evvelki nesillerin haberlerine dair geçiyor olsa da Hz. Peygamber zamanında inen bu tür ayetler, esbab-ı nüzûlün varlığına işaret etmektedir ve o asırda ashâbtan bir grup olaylara şahit olmaktadır. Bu

şekilde Kurân, vahyin iniş nedenlerinin öğrenilmesini teşvik ederek bizzat bu ilmi ortaya çıkarmıştır.¹⁵ Bu noktadan hareketle i'rabu'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân, nâsih-mensûh, muhkem, müteşabih, i'cazu'l-Kur'ân gibi Kur'an ilimlerinin bizzat ilahî hitabın işaretiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bir başka deyişle ulumu'l Kur'ân tabirinin ilk kim tarafından ortaya çıkarıldığı, hangi âlimin eserinde yer aldığı konuşulsa dahi, ulumu'l- Kur'ân

¹⁴ Abdulhamit Birışık, "Kur'ân İlimleri Teriminin Kaynağı ve Oluşumu," *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19,1 (2006):30.

¹⁵ Birışık, "Kur'ân İlimleri Teriminin Kaynağı," 32.

konuları vahyin başlangıcıyla birlikte üzerine konuşulan ve belli bir şekil alan ilimler olmuşlardır.

Hiz. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde Kur'an ilimlerinin layıkıyla anlaşılabilmesi için dönemi ikiye ayırmak gerektiği söylenmiştir. Bu ayrımın Hiz. Peygamber (sav) hayattayken Kur'an ilimlerinin seyri ve Hiz Peygamber (sav)'in vefatı sonrası sahabe dönemi şeklinde olması gerektiği ifade edilmektedir. Allah Rasûlü hayattayken Kur'an'ın tebyin, tebliğ ve tefsiriyle vazifeliydi, sorusu olan ona danıştırdı. Anlaşılmayan noktalardaki kapalılığı giderir, ihtilaf edilen meselelerde çözümü ortaya koyardı. Baş, vefatı (as) sonrasında ise vahyin kesilmiş olması, kendisine danışılıp kesin hükme ulaşılan Zât'ın (as) aralarından ayrılmış olması hasebiyle Kur'an ilimlerinin farklı bir boyuta geçtiğini ifade etmektedir. Sahabe döneminde de çağın ihtiyaçlarına, soru ve sorunlarına cevap verebilmek amacıyla, ilerde büyük bir ilmî birikimi oluşturacak düşünsel faaliyetlerin ilk nüveleri Efendimiz (as)'a arkadaşlık eden bu kimseler tarafından ortaya konmuştur.¹⁶

Ulumu'l-Kur'ân'la ilişkilendirilen, Hiz. Ebubekir döneminde Zeyd b. Sabit'in başkanlığında Kur'an cem'inin gerçekleştirilmesi, Hiz.Osman devrinde istinsah edilerek farklı bölgelere gönderilmesi, fetihlerle farklı coğrafyalara ulaşılması sonucu değişik okuyuşların ortaya çıkmasıyla Kur'ân-ı Ker'im'in harekelenmesi, noktalanması, resm-i Osmanî ve i'rabu'l-Kur'ân ilimleri doğmuştur.

Tedvin dönemine gelindiğinde hadis, fıkıh, tefsir gibi alanlarda eserlerin telifiyle birlikte Kur'an ilimleri de önemli bir gelişme kaydetmiştir. Vücut ve nezair ilmini misal olarak verebiliriz. Günümüze ulaşan bu alandaki ilk telif Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) aittir¹⁷. Hicri 2. asır gibi erken bir dönemde Kur'an ilimlerinin münferid eserlerde ele alınması âlimlerin konuya ehemmiyet verdiğini göstermesi açısından da dikkate şayandır.

Zerkani, ilk müstakil ve kapsamlı "ulûmu'l-Kur'ân" çalışmasının hicri V. asırda Ali b. İbrahim b. Said el-Hûfi (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınan *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân* adlı eser olduğunu, Subhi Salih ise, sözkonusu alanda ilk çalışmayı Muhammed

¹⁶ Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi (I-IV Asır)," *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* içinde, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 24-25.

¹⁷ İsmail Kurt, "Vücûh Ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi Ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır," *Bilimname*, 49,1(2023): 198.

b. Halef el-Merzeban (ö. 309/921) tarafından yazılan *el-Havî fî ulumi'l-Kur'ân* isimli eserinin teşkil ettiğini ifade eder.¹⁸

Ali Turgut ise araştırmalarına dayanarak Haris el-Muhasibi'nin (ö.243/857) *el-Akl ve Fehmu'l Kur'ân* adlı eserinin ilk çalışma kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁹

Kur'ân ilimleriyle ilgili telif edilen diğer müstakil eserler şu şekilde ifade edilebilir: İbnu'l- Cevzi (ö.597/1200) *Fünûnu'l-Efnân*, et-Tufî (ö.716/1316) *el-İksîr fî kavaidi ilmi't-tefsir*, İbn Teymiyye (ö.728/1327) *Mukaddime fî Usuli't-tefsîr*, ez-Zerkeşi (ö.794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, el-Kâfiyeci (ö.879/1478) *et-Teysîr fî kavaidi ilmi't-tefsîr*, es-Suyutî (ö.911/1505) *el-itkân fî ulûmi'l-Kurân*, ed-Dihlevî (ö.1176/1764) *el-Fevzu'l Kebîr fî usuli't-tefsîr*.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Kur'an ilimleri hakkında yazılmış birçok eserle karşılaşılır:

- 1) Cevdet Bey, *Tefsir Usul ve Tarihi*
- 2) M. Tayyib Okiç- *Tefsir Ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*
- 3) İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*
- 4) Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*
- 5) Abdurrahman Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ânı Kerim Tarihi*
- 6) Osman Keskiöğlu, *Nuzulünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri: Ulumul Kur'ân*
- 7) Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*
- 8) Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*
- 9) Celal Kırca, *Tefsir Usulü Ders Notları: Kur'ân Tarihi ve Kur'ân ilimleri*
- 10) Ömer Dumlu, *Tefsir Usulü*

¹⁸ Ömer Çelik, "Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri," *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* içinde, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 53.

¹⁹ Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1991), 13.

- 11) İbrahim Çelik, *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*
- 12) Mehmet Soysaldı, *Kur'ân'ı Anlama Metodolojisi*
- 13) Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*
- 14) Veli Kayhan, *Kur'ânı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler*
- 15) Fethi Ahmet Polat, *Tefsir Usulü ve Tarihi -Tefsir Araştırmalarında Yöntem I*
- 16) Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*
- 17) Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*
- 18) Hidayet Zertürk, *Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü*
- 19) Bahattin Dartma, *Tefsir Tarihi ve Usulü*
- 20) İsmail Çalışkan, *Tefsir Usulü*
- 21) Muhammed Mufit Yaray, *Kur'an Nesline Kur'an İlimleri*
- 22) Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi*
- 23) Zekeriya Pak, *Tefsir Usulü*
- 24) Mustafa İslamoğlu, *Kur'ânı Anlama Yöntemi Tefsir Usulü*
- 25) Fahrettin Şeker, *Kur'an İlimleri ve Surelerin Özeti*
- 26) Bilal Deliser, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü*
- 27) Mehmet Akif Koç (ed.), *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı*
- 28) Ali Rıza Gül ve Ali Karataş (ed.), *Tefsir Usulü*

Görüldüğü üzere Türkçe yazılan tefsir usulü eserleri oldukça fazladır ve eserlerin her biri Kur'ân'ın anlaşılması çabasıyla yazılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde 1970 yılı,

İsmail Cerrahoğlu'nun eseri hareket noktası kabul edilerek sonraki elli yılda kaleme alınan eserlerle ilgili mülahazalarda bulunulacaktır.

1.2. Tefsir Usulü Müellifleri ve Eserleri

1.2.1. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*²⁰

İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü* adlı eserinin ilk basımı 1971 yılında, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ İlerleyen yıllarda birçok kez basımı yapılan bu eser Türkiye'de tefsir usulü yazımına öncülük etmesi bakımından dikkate değerdir.

Cerrahoğlu'ndan evvel Bergamalı Cevdet Efendi'nin *Tarih-i Tefsir* adlı eseri de mevcuttur. Kur'ân ve tefsir tarihi ile tefsir usulüne dair kısa bilgileri ihtiva eden eser, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 1340 ve 1927 yıllarında kitap halinde yayımlanmıştır.²² Eser daha çok sahâbeden itibaren 1900'lü yıllara kadar öne çıkmış müfessirlerin tanıtıldığı tabakât eseri niteliği taşımaktadır. Ancak Cerrahoğlu'nun eseri okuyucuya tefsir ilmi ile ilgili genel usul konuları ve kısa da olsa tefsir tarihi ile ilgili bilgileri bir arada sunması açısından önemlidir.²³

Kitap giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İslâm'dan önce Araplar, komşuları ve dini durumları ele alınmıştır.

Birinci bölümde Kur'ân tarihine dair bilgiler verilmiştir. Kur'ân'ın anlamı tarifi ve diğer isimleri (Kur'ân kelimesinin anlamı, Kur'ân-ı Kerim'in tarifi, Kur'ân-ı Kerim'in diğer isimleri), vahiy (gayri ilahi vahiy, ilahi vahiy, vahyin başlangıcı, vahyin keyfiyeti, vahyin geliş şekilleri, vahiy esnasında görülen haller, vahye ait bazı terimler, vahiy kâtipleri, vahyin yazıldığı malzeme), ayet (ayet kelimesinin anlamı, ayetlerin tertibi, ilk ve son nazil olan ayetler), sure (sure kelimesinin anlamı, surelerin tertibi, surelerin isimleri, mekkî ve medenî sureler ve bunları bilmenin faydaları, mekkî ve medenî sureler arasında farklar), Kur'ân-ı Kerim'in yazı ile tespiti, cem'i ve teksiri (yazı ile tespiti, cem', hıfz, kari

²⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).

²¹ Hatice Teber, "Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmi Çalışmaları", *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)*, 3,2 (2019): 293.

²² Sakıb Yıldız, "Bergamalı Cevdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 495.

²³ Gökhan Atmaca, "İsmail Cerrahoğlu ve İlmi Çalışmaları", *Usul*, 21/1 (2014): 162 - 163.

kelimelerinin anlamı, asr-ı saadette Kur'ân'ın cem'i ve cem edenler, Kur'ân'ın Hz.Ebubekir zamanında cem'i, Kur'ân'ın Hz. Osman zamanda istinsahı ve teksiri, Kur'ân'ı Kerim'in harekelenmesi ve noktalanması), Kur'ân'ın yedi harf üzerine nazil olması ve kıraati meselesi (yedi harf, kıraat meselesi) konuları ele alınmıştır.

Tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılarıyla ele alınacak olan Kur'ânî ilimler (Kur'ân-ı Kerim tefsiriyle alakası olan ilimler) adlı ikinci bölümde tefsir usulüne dair şu konular yer almaktadır; nüzûl sebepleri, nasih ve mensuh, muhkem ve müteşabih, bazı surelerin başlangıç harfleri, surelerin başlangıcı, garibu'l-Kur'ân, uslûbu'l-Kur'ân, icazu'l-Kur'ân, aksamu'l-Kur'ân, kısasu'l-Kur'ân, tekraru'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerim'de meseller, hakikat ve mecaz, müşkilu'l-Kur'ân, mücmel ve mübeyyen, vücuh ve nezair, Kur'ân'daki mübhemler, halku'l-Kur'ân meselesi, Kur'ân-ı Kerim'de hitaplar, Kur'ân-ı Kerim'de sual ve cevaplar, Kur'ân'ın faziletleri, ayetler ve sureler arasındaki tenasüp ve insicam.

Eserin üçüncü ve son bölümünde tefsir tarihi konusu, Kur'ân-ı Kerim tefsirine duyulan ihtiyaç, tefsir ve te'vil kelimelerinin anlamı, tefsir ve tercüme arasındaki farklar, Kur'ân'ın batı ve doğu dillerindeki tercümeleri, Kur'ân-ı Kerim tefsirinde ihtilaf sebepleri, tefsir çeşitleri, Hz. Peygamber'in tefsirdeki yeri, sahabenin tefsirdeki yeri, tabiilerin tefsirdeki yeri, etbau't-tabiin'in tefsirdeki yeri, zamanımıza kadar tefsir hareketlerine kısa bir bakış başlıklarıyla telif edilmiştir.

Cerrahoğlu eseri kaleme almasındaki amacını belirtirken, tefsir usulü konusunda telif edilmiş eserlerin var olduğunu fakat bu eserlerin ilahiyat tedrisatı yapan talebeler için yeterli gelmediğini, öğrencilerin ihtiyacına binaen kısa ve özlü bilgiler vererek bu eksikliği giderme gayreti içinde olduğunu belirtmiştir.²⁴ Günümüzde halen bu eserin fakültelerde okutulması ve bu alanda yazılan kitaplara kaynaklık etmesi bu gayretin yadsınamaz bir başarı elde ettiğini gösterir niteliktedir.

1.2.2. Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*²⁵

Mehmet Sofuoğlu, 1960-1961 öğretim yılında, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün tefsir derslerini okutmakla görevlendirilmesiyle müfredata uygun olarak Tefsire Giriş adlı eserini kaleme almış, ilerleyen yıllarda (1970-1971, 1980-1981) gözden geçirerek

²⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 8.

²⁵ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).

sadeleştirmiş ve kararlaştırılmış olan ders programına göre ilaveler yapmıştır.²⁶ Eser üç bölümden oluşmaktadır.

‘Kur’ân’a Mahsus Olan İlimler’ başlıklı birinci bölüm, Kur’ân, Kur’ân’ın kitap halinde toplanması, Hz. Osman’ın Mushaflar yazdırıp istinsah ettirmesi, Kur’ân’ın yedi harf üzerine indirilmesi ve kıraati meselesi, mekki ve medeni sureler, nüzûl sebepleri, nâsih ve mensûh ayetler meselesi, Allah’ın müteşâbih sıfatları, muhkem ve müteşâbih bahsinin Kur’ân’ın tefsiri bakımından önemi, Kur’ân üslûbunun benzersiz güzelliği, faideler, Kur’ân’ın faziletleri, Kur’ân-ı Kerim hakkında toplu bilgiler ve Kur’ân-ı Kerim alt başlıklarından müteşekkildir.

‘Tefsir Usulü İlmi’ isimli ikinci bölümde, tefsirin dayandığı esaslar 19 madde ile açıklanmış, ardından tefsir ve müfessirlerle ilgili konulardan bahsedilmiştir.

‘Tefsir ve Müfessirler’ adlı üçüncü bölümde ağırlıklı olarak tefsir tarihi konuları görülmektedir. Te’vil, tefsir ilmi, tefsir çeşitleri, tefsirde meşhur olan sahabiler, tabî müfessirler, rivayet tefsirinin za’fı ve sebepleri, dirayet tefsiri, muhtelif fırkalara mensup müfessirler ve tefsirleri hakkında bir özetleme, batıniye tefsirleri, işarî tefsirler, Türk müfessirler ve tefsirleri, asrımızdaki tefsir hareketleri bu bölümün alt başlıklarıdır.

1.2.3. Abdurrahman Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*²⁷

İlk baskısı 1982 yılı haziran ayında yapılan Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi adlı eser ilerleyen yıllarda genişletilmiştir. Eser 365 sayfadan oluşmaktadır.

Abdurrahman Çetin asırlardır süregelen Kur’ân’ı anlama çabalarının günümüz şartlarına uygun olarak ele alınıp insanlara aktarılması gerektiğini vurgulamış ve bu gayeye yönelik olarak eserini kaleme almıştır.²⁸ Eserde içeriğin gayesine mutabık olarak fazla detaya yer verilmediği, ilmi üslupla başlıkların incelendiği görülmektedir. Dipnotlarla konunun ilgilileri gerekli eserlere yönlendirilmiştir.

²⁶ Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, XIII.

²⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014).

²⁸ Çetin, *Kur’ân İlimleri*, 5.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerim'in tarihi ana başlığı ve Kur'ân ve tanımı, Kur'ân-ı Kerim'in nüzülü, Kur'ân'ı Kerim'in tespiti, Kur'ân-ı Kerim'in toplanması, Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılması, Kur'ân'a hareke ve nokta konulması, Kur'ân'ın bölümleri ve Kur'ân öğretim tarihi alt başlıkları bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in özellikleri isimli ikinci bölümün alt başlıkları ise şu şekildedir: Kur'ân'ın isimleri ve sıfatları, Kur'ân'ın dili, Kur'ân'ın yazısı, Kur'ân'ın kıraati, Kur'ân'ın muhtevası, Kur'ân-ı Kerim'i okuma adabı, Kur'ân-ı Kerim ve diğer muhtelif kitaplar.

Üçüncü bölümde ise Kur'ân ilimleri ve tarihçesi ile Kur'ân ilimlerine dair yazılan eserler verilmiş ardından Kur'ân ilimleri ve ilgili eserler alfabetik sırayla verilmiştir. Bu kısımda kaleme alınan 27 Kur'ân ilmi şu şekildedir: Ahkâmu'l Kur'ân, Aksâmu'l Kur'ân, Emsâlu'l-Kur'ân, Esbâb-ı Nuzûl, Fedâilu'l-Kur'ân, Garibu'l-Kur'ân, Havâssu'l –Kur'ân, Havâtimu's-Suver, İ'cazu'l-Kur'ân, İrabu'l-Kur'ân, Kıraat İlmi, Kısasu'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, Mekkî ve Medenî, Muhkem ve Müteşabih, Mübhemâtu'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Nâsîh ve Mensûh, Resmu'l Mushaf, Tecvid, Tefsir, Tekrâru'l-Kur'ân, Tenâsubu'l Aye ve's-Suver, Üslûbu'l Kur'ân, Vakf ve İbtida, Vücûh ve Nezâir.

1.2.4. Osman Keskiöglü, *Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulûmu'l Kur'ân)*²⁹

Osman Keskiöglü'nün 331 sayfadan müteşekkil "Nüzulünden İtibaren Kur'ân'ı Kerim Bilgileri" isimli eserinde Kur'ân tarihi, tefsir usulü, tefsir tarihi, İslam'da din ve ilim çatışmasının olmaması konuları incelenmiştir.

Eser bölümlere ayrılmaksızın 20 ana başlık altında bilgi sunmaktadır. Eserin ana başlıkları şu şekildedir: Vahyin başlaması, İslam'da davet başlayınca Kur'ân'ı-Kerim'in tesiri karşısında müşrikler, Mekke ve Medine devrinde Kur'ân'ın nazil olması, Mukataat-ı suver, Hz. Peygamberin en büyük mucizesi, Kur'ân-ı Kerim'in Mushaf halinde cem'i, sûre ve ayetlerin tertibi, sûrelerin isim ve başlangıç ayetlerine göre fihristi, harekelerin sayısı, yazma ve basılmış Kur'ân'lar, Mushaf yazısı ve bu yazının gelişmesi, kıraat ilmi ve kurra, yedi harf üzere nuzûl, Kur'ân inkarcılara meydan okuyor, Kur'ân-ı Kerim'in

²⁹ Osman Keskiöglü, *Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri (Ulumu'l Kur'an)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

icazı, tefsir bahsi, Kur'ân dinin esasıdır, Kur'ân ve ilimler İslam'da din ve ilim nizamı yoktur, tahrif iddiaları, Kur'ân ve İslam hakkında batılınların görüşleri.

Kitap incelendiği zaman konuların alışlagelen şekilden farklı verildiği görülmektedir. Örneğin; Kur'ân tarihinin anlatıldığı 'Mekke ve Medine devrinde Kur'ân'ın nazil olması' başlığının ardından, tefsir usulü meselelerinden, Mukataatı suver konusu işlenmiş, daha sonra 'Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi' başlığı altında Kur'ân tarihi konusuna geri dönmüştür. Bu haliyle eserin sistematiklikten uzak kaldığı söylenebilir.

1.2.5. Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*

İlk baskısı 1991 yılında İstanbul'da yapılan 'Tefsir Usulü ve Kaynakları' isimli kitap 360 sayfadan oluşmaktadır. Müellif eserini ilahiyat fakültesi lisans öğrencileri, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için başvuru kitabı olması amacıyla telif etmiştir.³⁰

Eser giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kur'ân ilimleri, konusu ve faydaları, tefsir ve tefsir usulü konuları üç başlık altında incelenmektedir.

Birinci bölümde birçok tefsir usulü eserlerinden farklı olarak tefsir usulü kaynaklarına değinilmiştir. Nitekim eserin isminden de anlaşıldığı üzere tefsir usulü kaynaklarının verilmesi amaçlanmaktadır. Bölümün yedi ana başlığı ise şu şekildedir: Kuruluş dönemi, tedvin ve telif dönemi, müstakil ve kapsamlı tefsir usulü çalışmaları, asrımızdaki diğer tefsir usulü çalışmaları, Kur'ân araştırmalarına ilişkin çalışmalar, Türkçe tefsir usulü çalışmaları, müsteşriklerin çalışmaları. Eserde, hicri 2. yy.'dan kitabın yazıldığı döneme kadar Arapça ve Türkçe teliflerin kısa açıklamalarla zikredilmesi, müsteşriklerin farklı dillerde yayınladığı tefsir usulü eserlerine yer verilmesi çalışmanın kıymetli yönlerindendir.

İkinci bölümde Kur'ân, Kur'ân'ın nüzulü (vahiy ve mahiyeti, ayet, sure), Kur'ân'ın tespiti başlıkları altında Kur'ân tarihi bilgilerine yer verilmiştir.

Konulu tefsir usulü çalışmaları (Kur'ânî İlimler) başlıklı üçüncü bölüm iki alt başlığa ayrılmaktadır. Mushaf ve kıraat bilgisine ilişkin çalışmalar başlığının altında mushafın yazısı, tecvid ilmi, kıraat ilmi, vakf ve ibtida konularına dair açıklamalara değinilmiştir.

³⁰ Turgut, *Tefsir Usulü*, XIII.

Kur'ân ilimleriyle ilgili çalışmalar kısmının alt başlıkları ise şu şekildedir: Nüzul sebepleri, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşabih, sure başlangıçları ve başlangıç harfleri, garîbu'l-Kur'ân, icazu'l-Kur'ân, aksâmu'l-Kur'ân, kısasu'l Kur'ân, tekrâru'l-Kur'ân, emsâlu'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, i'rabu'l-Kur'ân, mücmel ve mübeyyen, mübhemâtu'l-Kur'ân, halku'l-Kur'ân, Kur'ân'da hitaplar, Kur'ân'da sual ve cevaplar, vücûh ve nezair, fedâilu'l-Kur'ân, ayetler ve sureler arası uygunluk, havâssu'l-Kur'ân.

Tefsir tarihi başlıklı son bölümde Kur'ân'ın tefsiri, başlangıçta tefsir, tefsir çeşitleri, günümüzde tefsir hareketleri bahislerine yer verilmiştir. Tefsir çeşitleri kısmında rivayet ve dirayet tefsirleri (bazı önemli dirayet müfessirleri ve tefsirleri, lügatçiler ve tefsirleri, fırkalar ve tefsirleri, tasavvufî tefsirler, felsefî tefsirler, fikhî tefsirler) ayrıntılarıyla incelenmiştir.

1.2.6. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*³¹

Zeki Duman 'Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi' adlı eserini ilahiyat fakültesinde verdiği dersin müfredatına uygun olarak hazırladığı ders notlarından ve o zamana kadar yapmış olduğu araştırmalarından hazırladığını bildirmektedir.³² Erciyes Üniversitesi yayımları tarafından basımı yapılan eser 194 sayfa olup, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Kur'ân-ı Kerim'in tefsirine duyulan ihtiyaç, bazı ayetlerin tefsir mecburiyeti, Hz. Peygamber'in tebliğ ve tefsir görevi konularına değinilmiştir.

Birinci bölümde tefsirle ilgili özel terimler açıklanmıştır. Müellif bu kısımda Kur'ân, vahy, tefsir, te'vil, meal, tercüme kavramlarına dair bilgiler vermiştir. Özellikle vahy kavramı tanımı, çeşitleri, mahiyeti ve geliş şekilleriyle ayrıntılı ele alınmıştır.

İkinci bölüm asr-ı saadette tefsirin kaynakları ve tefsir şekilleri hakkındadır. Tefsir usulüne dair bilgilerin de yer aldığı bu bölümün alt başlıkları ise şu şekildedir: Kur'ân'ın

³¹ Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992).

³² Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü*, VII.

Kur'ân'la tefsiri (Anlaşılması bakımından ayetler [muhkem ayetler, müteşabih ayetler], Kur'ân'ın üslupla ilgili özellikleri [İcaz-ıtnab, icmal-tebyin, ıtlak-takyid, umum-husus, nâsih-mensûh]), Kur'ân'ın hadislerle tefsiri (Rasulullah'ın (sav) tefsiri hakkında bir mülâhaza, Hz. Peygamber'in (sav) tefsir metodları, Hz. Peygamber'in tefsir şekilleri [mücmeli beyan, mutlakı takyid, müşkili tavzih, mübhemi beyan, umumu tahsis, Kur'ân'a paralel hüküm koymak, nesh ve neshi beyan, takriri tefsir], Hz. Peygamber (sav) Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş midir?). Bu bölümde Kur'ân'ın Kur'ân'la ve hadislerle tefsir edilme yöntemi örneklerle incelenmektedir.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde tefsir tarihi konuları açıklanmakta olup başlıkları şu şekildedir: Sahabe'nin tefsiri, tabiûn ve tefsiri, tefsirin tedvini ve tefsir çeşitleri.

Altıncı ve son bölümde Kur'ân'ın tefsirinde ihtilaf sebepleri, Kur'ân'ın tefsirinde sahabenin ihtilafı ve ihtilaf sebepleri, Kur'ân'ın tefsirinde ehl-i bidatın ihtilafları ve ihtilaf sebepleri, Ehl-i sünnet arasındaki ihtilaflar başlıkları altında incelenmektedir.

1.2.7. Celal Kırca, *Tefsir Usulü Ders Notları (Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri)*³³

Celal Kırca, 159 sayfalık eserini Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde vermiş olduğu derslerde oluşturduğu notları düzenleyerek oluşturmuştur. Kitapta konuların sistematik olarak işlendiği, ayrıntılara fazla yer verilmeyerek farklı konulara temas edildiği gözlemlenmektedir.

Eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tefsir usulünün tarifi, amacı ve konusu zikredilmiştir.

Birinci bölümde Kur'ân tarihi, ikinci bölümde ise Kur'ân ilimleri yer almaktadır. İkinci bölümün alt başlıkları şu şekildedir: Kur'ân dili (Garîbu'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, Müşkilu'l-Kur'ân, Mücmel-Mübeyyen, Mübhemâtu'l-Kur'ân, Vücûh ve'n-Nezair), Muhkem ve Müteşâbih, Kur'ân Edebiyatı (Üslûbu'l-Kur'ân, İcazu'l-Kur'ân, Emsâlu'l-Kur'ân, Aksâmu'l-Kur'ân, Kur'ân'da tekrarlar, Kur'ân'da sual ve cevaplar, Ayetler ve sureler arasında uygunluk, Kur'ân'da hitaplar), Nüzul sebepleri, Kur'ân kıssaları, Nâsih,

³³ Celal Kırca, *Tefsir Usulü Ders Notları (Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997).

Mensuh, Kur'ân'ın genel muhtevası (insan-Allah ilişkisi, insan-toplum ilişkisi, insan-varlık ilişkisi), Kur'ân muhtevasının topluma yansıtılması.

1.2.8. Ömer Dumlu, *Tefsir Usulü*³⁴

Ömer Dumlu'nun *Tefsir Usulü* adlı eseri 242 sayfadan oluşmaktadır. Eser giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında usul, tefsir, tefsir usulü, tefsir usulü ve metodoloji, tarihi bir bakış ve en önemli kaynaklar, tefsir usulü araştırmalarını birleştirmenin yararları, tevil, meal, tercüme, tercüme ve mealle ilgili bir açıklama, günümüz meallerinin kısa bir listesi, Kur'ân ilimleri gibi konuyla alakalı temel meseleler açıklığa kavuşturulmuştur.

Kur'ân tarihi isimli birinci bölümde Kur'ân'ın yazılması, Kur'ân'ın tanımı, Kur'ân'ın isimleri, Kur'ân'ın dizaynı, ayetlerle ilgili bazı kavramlar, surelerle ilgili bazı kavramlar, Kur'ân kıraati, kıraat, vahiy, Kur'ân tarihi ile ilgili bazı kaynaklar alt başlıkları incelenmiştir.

Tefsir usulünün konularının anlatıldığı ikinci bölümde ise Kur'ân ilimlerinden, esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, mekkî-medenî, huruf-u mukatta, Kur'ân'daki mübhemler, müşkilü'l-Kur'ân, garibu'l-Kur'ân, eşbah ve nezair, tenasüb hakkında bilgiler verilmiştir.

Kitabın bu bölümünde muhkem-müteşâbih dışındaki diğer usul konularına kısaca değinildiği bu konunun ise ayrıntılarıyla ele alındığı gözlemlenmektedir. Nitekim muhkem ve müteşâbihin tanımı yapıldıktan sonra müteşâbih ayetlerden örnekler verilmiş ardından bu ayetler hakkında Hz. Peygamber'in (sav), sahabenin, cehmiyyenin, mutezilenin, selefin, maturidiyyenin yaklaşımlarının keyfiyeti açıklanmıştır. Yazarın önsözde söylediği gibi hazırlamış olduğu "Cüveyni ve Cüveyni'ye göre Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili müteşâbih kabul edilen ayetlerin tevilî" adlı yüksek lisans tezinin özetini verme doğrultusunda Cüveyni'nin manevi sıfatlara bakışı, müteşâbih ayetlerle alakalı yaptığı tevillerin sebepleri ve metodu verilmiştir.³⁵

³⁴ Ömer Dumlu, *Tefsir Usulü* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2017).

³⁵ Dumlu, *Tefsir Usulü*, X.

Üçüncü bölümde ise tefsirde objektivizm- sübjektivizm konusu ele alınarak, Kur'ân-ı Kerim'in yorumlanmasında farklılıkların nedenleri irdelenmiştir.

1.2.9. İbrahim Çelik, *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*³⁶

İbrahim Çelik'in tefsir tarihi ve usulüne dair örneklerle hazırladığı eseri 198 sayfadan oluşmaktadır. Eser Kur'ân-ı Kerim'i tanıtan giriş kısmı ve altı bölümden oluşmaktadır. İçindekiler kısmı ile kitabın iç kısmındaki bölüm başlıklarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu yayın hatası eserin kıymetini düşürmemekle birlikte okurun zihninde bilgilerin kümelenmesinin doğru gerçekleşmesi açısından önemlidir.

Birinci bölümde tefsirin anlamı, konusu ve gayesi açıklanmış ardından Kur'ân tarihiyle ilgili bilgiler kaleme alınmıştır.

İkinci bölümde on altı başlık altında Kur'ân ilimlerinden bahsedilmiştir. Konusu geçen ilimler şunlardır: Nüzûl sebepleri, muhkem ve müteşâbih, bazı surelerin başında bulunan harfler, garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın eşsizliği, Kur'ân'da yeminler, kısasu'l-Kur'ân, Kur'ân'da tekrarlar, Kur'ân'da meseller, Kur'ân'da mecazlar, müşkilu'l-Kur'ân, mücmel, mübeyyen, mübhemâtu'l Kur'ân, vücûh, nezair, ayetler ve sureler arasındaki uyum.

Tefsir ilmi başlıklı üçüncü bölümde tefsirin önemi ve ona duyulan ihtiyaç, Kur'ân'ı anlamada ayet ve surelerin indiği tarihi ortamı bilmenin önemi, Kur'ân'ı anlamada tercümenin önemi, tefsirin geçirdiği merhaleler, Kur'ân'ın tefsirinde Kur'ân'ın rolü, Peygamberimizin (sav) tefsirdeki rolü, ashabın tefsirdeki yeri ve ashabın meşhur müfessirleri, tabiûnun tefsirdeki yeri ve tabiûn müfessirleri konuları hakkında bilgiler verilmiştir.

Tefsir çeşitleri hakkında bilgi verilen dördüncü bölümde rivayet tefsiri, dirayet tefsiri, fikhî tefsirler, tasavvufî tefsirler, mezhebî tefsirler, ictimaî tefsir ekolü, ilmî tefsir ekolü, konulu tefsir ekolü konularına değinilerek Türk müfessirler ve Türkçe yazılan tefsirler verilmiştir.

³⁶ İbrahim Çelik, *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Bursa: Emin yayınları, 2000).

Beşinci bölümde çağdaş yorumların ortaya çıkış sebepleri ve çağdaş yorumlar, bu yorumlardan önceki dönem, farklı fikirlerin İslam'a girişi ve çeşitli örnekleriyle açıklanmıştır.

Altıncı bölümde on bir tefsirin kısaca tanıtımı ve bu tefsirlerde kullanılan metod kaleme alınmıştır. Bu tefsirler şunlardır: Taberî tefsiri, Razî tefsiri, Beydavî tefsiri, Nesefî tefsiri, Hazin tefsiri, Celaleyn tefsiri, et-Tefsiru'l vâdih, Tefsiri ayâtî'l ahkam, İbn Kesîr tefsiri, Ebu Suûd tefsiri, Safvetü't-tefasir.

1.2.10. Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*³⁷

Mehmet Paçacı'nın ilk basımı 2006 yılında yapılan 'Kur'ân'a Giriş' adlı kitabı 187 sayfadan oluşmaktadır. Eserde Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli olan ilimlerden, Kur'ân tarihinden, günümüz dünyasındaki yansımalarından bahsedilmiş, okurun zihninde Kur'ân'a ilişkin bir tasavvur oluşturulması hedeflenmiştir. Eser giriş ve beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Kur'ân'ın tarih sahnesine çıkışı, Kur'ân öncesi Arabistan'ın tarihçesi, Kur'ân'dan önce Mekke ve yakın çevresi konularından bahsedilmiştir.

Birinci bölümde Kur'ân'ın iniş sürecine dair bilgiler 'Kur'ân ayet ayet indirilmiştir, Mekke ve Medine'de Kur'ân, mushafın oluşum tarihi' ana başlıklarıyla ele alınmıştır.

Kur'ân'ın ana konuları adlı ikinci bölümde Kur'ân'da temel kavram ve inançlar (Allah inancı, insanın sorumlu bir varlık olması, ahiret inancı), Kur'ân'da ahlaki öğreti, Kur'ân'da hak ve sorumluluklar, Kur'ân'da ibadetler konularına yer verilmiştir.

Kur'ân bilimlerine dair bilgi verilen üçüncü bölümde şu başlıklardan bahsedilmiştir: Kur'ân Allah'ın vahyidir, vahiy kavramı, Kur'ân ismi, Kur'ân'ın diğer isimleri, Kur'ân'ın düzeni, Kur'ân'da ayetler, Kur'ân'da sureler (surelerin sıralanışı, surelerin isimleri), ilk ve son inen ayet ve sureler, ayetlerin iniş nedenleri, yeni şartlarda yeni hükümler, Kur'ân'da yabancı asıllı kelimeler, Kur'ân'ın farklı okunuşları, Kur'ân'ın dil bilgisi çözümlemesi, anlamada güçlük çekilen ifadeler, çok anlamlı ve eş anlamlı kelimeler, muhkem ve müteşabih anlatım, hakikat ve mecaz, Kur'ân'da hitaplar, Kur'ân'da

³⁷ Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2020).

yeminler, Kur'ân'da mukattaa harfleri, Kur'ân'da kıssalar, Kur'ân'da meseller, Kur'ân'ın Allah merkezli dili, Kur'ân dilinin mucizeviliği, Kur'ân'ın üslup özellikleri (kendine özgü üslûbu, lafız ve anlam dengesi, gönüller üzerindeki etkisi, ses ve kelime dizimindeki uyum, eşsiz edebi tasviri, edebi türlerdeki kusursuzluğu, aynı anda farklı düzeylere hitabı, akla ve duyguya dengeli olarak hitabı).

Dördüncü bölümde Kur'ân'ın açıklanması ve yorumlanması hakkında bilgi verilmiş olup Kur'ân'ın açıklanması, Kur'ân'ın yorumlanması, Kur'ân ve ibadet, mushafa dokunmadan temizlik şartı, Kur'ân'ın ücretle okutulması ve öğretilmesi, Kur'ân ile tedavi başlıkları kaleme alınan konulardandır.

Beşinci ve son bölümde Türkçe tercüme, Hristiyan dünyadaki tercüme faaliyetleri, batıda Kur'ân çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

1.2.11. Veli Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler*³⁸

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması ve açıklanması için bu alanda çalışma yapan, müteahhas olmak isteyen kimselerin sahip olması gereken bazı özellikler ve bilgiler vardır. Müellif eserinde bu bilgileri kendine has sınıflandırma yaparak vermektedir. İlk basımı 2007 yılında yapılmış olan 190 sayfalık bu eser giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Kur'ân'ın anlaşılmasına doğru başlığı altında Kur'ân'ı Kerim'in anlaşılmasındaki iki temel unsur: Kelam ve Kur'ân, Kur'ân'ın rehberliğine duyulan ihtiyaç, insanın Kur'ân'ı anlama kapasitesi, Kur'ân'dan insana ayrılan anlama alanı: serbest alan-kısıtlı alan (muhkemât-müteşabihât), Kur'ân'ın anlam alanına dahil edilmek istenenler ve bilimsel tefsir konuları işlenmiş, bölümün sonunda da değerlendirme kısmına yer verilmiştir.

Birinci bölümün ana başlığı Kur'ân'ı Kerim'in açıklanması ve bunun alt yapısını oluşturan ilimlerdir. Kur'ân'ı açıklama görevi isimli birinci alt başlıkta şu mevzular kaleme alınmıştır: Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsiri ve bunun hükmü, Hz. Peygamber'den sonra tefsir (sahabenin Kur'ân'ı tefsiri ve bunun hükmü, tabiûnun Kur'ân'ı tefsiri ve bunun hükmü, tebeu't-tabîînin Kur'ân'ı tefsiri ve bunun hükmü), daha

³⁸ Veli Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler*, (Bursa: Kur'ân Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007).

sonraki süreçte tefsir (ulu'l-emr ve rasihun fi'l ilm). İkinci alt başlık olan Kur'ân'ı tefsirde gerekli olan ilimler kısmında ise şu ilimler zikredilmiştir: Arap dili ilimleri (lûgat ilmi, iştikak ilmi, sarf ilmi, nahiv ilmi, meani ilmi, beyan ilmi, bedi ilmi), Kur'ân İlimleri (kıraat ilmi, esbabı nüzul ilmi, mekkî ve medenî ilmi, nesh ilmi), dinî ilimler (sünen ilmi, fıkıh usulü ilmi, fıkıh ve ahlak ilmi, nazarî ilimler ve kelam ilmi, vehbî ilim), modern ilimler (asâr ve ahbâr ilmi, müsbet ilimler). Bu başlıklardan sonra önceki bölümde olduğu gibi bir değerlendirmede bulunulmuştur.

İkinci bölümde anlamın dille ifadesi ve bunun yöntemleri başlığı altında tefsir, tevil, tercüme, meal kavramları irdelenmiş ve değerlendirme kısmıyla bölüm nihayetlendirilmiştir.

Eserde Kur'ân ilimlerinin açıklanmasından farklı olarak Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmek isteyen kişilerde olması gerekli niteliklerin sıralandığını, Arapçaya vukûfiyetin önemli olduğu, tefsir usulü bilgileri, fıkıh, hadis, kelam gibi ilimleri bilmenin gerekliliği, bunların yanında modern bilimlere dair bilgilerin taze olmasının ehemmiyeti vurgulanmıştır. Yazarın da zikrettiği gibi eserde, tefsir ilmi veya islamî ilimlerde derinleşmek isteyen ilim yolcularına rehberlik etme amacı yer almaktadır.³⁹

1.2.12. Halis Albayrak, *Tefsir Usulü -Yöntem-Ana konular-İlkeler-Teklifler*⁴⁰

159 sayfadan oluşan 'Tefsir Usulü' adlı eserde Halis Albayrak ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir usulü çalışmalarının sınırlarını genişleterek metodoloji konusunu irdelemiş, bu şekilde Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni bir bakış sunmayı amaçlamıştır. İleriki bölümde ayrıntılarıyla ele alacağımız bu mevzu ile ilgili farklı bir yaklaşımda bulunulmuş olması yönüyle eser alışlagelmişin dışında bir tefsir usulü eseri özelliği taşımaktadır.

Kitap vahiy geleneğine kısaca değinilen giriş bölümü ve dört bölümden oluşmaktadır.

Kur'ân hakkında bilgi verilen birinci bölümün alt başlıkları şu şekildedir: Kur'ân tarihi, Kur'ân metninin terkihi, Kur'ân'ın ifade özellikleri, isimleri çerçevesinde Kur'ân, Kur'ân'ın temel konuları.

³⁹ Kayhan, *Kur'ân'ı Tefsirde Usul*, 11.

⁴⁰ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü -Yöntem-Ana konular-İlkeler-Teklifler* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016).

Tefsir tarihinden bahsedilen ikinci bölümde Kur'ân tefsirinin gelişim seyrine kısa bakış ve başlangıçtan günümüze tefsir hareketleri (rivayet tefsiri, dilbilimsel tefsir, kelimî tefsir, fikhî tefsirler, tasavvufî tefsirler, ilmî tefsir, Kur'ân'ın rehber kitap oluşunu ön plana çıkaran tefsir, mezhebî tefsir, felsefî tefsir, konularına göre tefsir) incelenmiştir.

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması başlıklı üçüncü bölümde yöntemle dair bilgilerin verildiğini görmekteyiz. Bu bölümde anlama (anlamamanın şartları[müşterek dil, sözün söylendiği ortam, sözün söylenmesini gerektiren sebep ve sözün maksadı], anlamamanın basamakları[metni harfî/ lafzî manada anlamak, metnin sahibinin maksadını anlamak]), Kur'ân'ın anlaşılmasına yöntem(Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada üç temel alan[Kur'ân metninin içinde bulunduğu tarihi alan, aktüel alan, Kur'ân metni üzerindeki dilbilimsel araştırmalar]), Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada subjektiflik ve sebepleri (Kur'ân metninin subjektif anlama ve yorumlamalara yol açması, subjektifliğin okuyucudan kaynaklanması[mezhebi farklılıklar, bilgi seviyesinde farklılık, şuur farklılığı]) konularına değinilmiştir.

Kur'ân ilimleri, tefsir ve tefsir usulü ile ilgili kavramların verildiği dördüncü bölümde birkaç cümleyle kavramların tarifi yapılmış ardından bu kavramlarla ilgili yazılmış eserlere yer verilmiştir. On sekiz başlıkta verilen kavramlar şunlardır: Aksâmu'l-Kur'ân, dirayet tefsiri, emsâlu'l-Kur'ân, esbâbu'n-nüzul, garîbu'l-Kur'ân, hurufu mukattaa, i'cazu'l-Kur'ân, Kur'ân tercümeleri, kıraat imamları, mensuh, mubhemâtu'l-Kur'ân, muhkem, müşkilü'l-Kur'ân, müteşâbih, nâsih, nesh, ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir usulü, vücuh ve nezair.

Eserde klasik tefsir usulü kitaplarındaki gibi bir yolun takip edilmediğini söyleyebiliriz. Nitekim klasik eserlerde Kur'ân ilimleri ayrıntılarıyla işlenerek ayetlerin nasıl anlaşılacağı ele alınmaktadır. Halis Albayrak'ın eserinde ise asıl vurgu tefsir usulü ilimlerinde değil de Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında ittiba edilecek metottadır. Metod sorununu tefsir usulünün bir parçası sayması itibariyle eserin farklı yönü ortaya çıkmaktadır.

1.2.13. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*⁴¹

Muhsin Demirci'nin 1998 yılında ilk basımı yapılan eseri ilerleyen yıllarda üzerinde değişiklikler yapılarak birçok defa yayınlanmıştır. Başlarda tefsir tarihine dair bilgilerin de bulunduğu eser tefsir tarihi kısmı farklı bir kitap şeklinde basıldıktan sonra ayrılmıştır. Eser 323 sayfadan müteşekkil olup Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından yayımlanmıştır.

Müellif, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin müfredatına uygun bir eser telif etme amacıyla kitabını kaleme almıştır. Kitap, bilgilerin sistematik işlenmesi, konuların uzun veya kısa tutulmaksızın dengeli verilmesi nedeniyle yoğun ilgi görmüştür. Nitekim sadece ilahiyat fakültesi öğrencileri değil tefsir usulüne dair bilgi edinmek isteyen kimseler de bu eseri başvuru kaynağı haline getirmişlerdir.

Kitap giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde tefsir Usulünün temel kaynakları, tefsir ve tevil kavramları açıklandıktan sonra aslî (müstakil kitaplar, tefsir mukaddimleri) ve talî kaynaklar (Arapça telifler, Türkçe telifler, batı dillerinde yazılmış bazı eserler) verilerek açıklanmıştır.

İkinci bölümde genel olarak vahiy, Kur'ân vahyi, Kur'ân'ın metinleşmesiyle ilgili faaliyetler konularına değinilmiş, Kur'ân'ın okunması kısmında yedi harf ve kıraat konusu açıklanmıştır.

Kur'ân ilimlerinden bahsedilen ikinci bölümün alt başlıkları şu şekildedir: Kur'ân ilimlerine giriş (tanımı ve amacı, sayısı, tedvini), Kur'ân'ın lafzıyla ilgili ilimler (üslûbu'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, garîbu'l- Kur'ân, vücuh ve nezair, aksâmu'l-Kur'ân), Kur'ân'ın anlamıyla ilgili ilimler (müteşabihâtü'l-Kur'ân, hurufu mukattaa, i'câzu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, tekrâru'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân, münasebâtü'l-Kur'ân, fezâilu'l-Kur'ân), tarih içerikli ilimler (kısasu'l-Kur'ân, esbâbu'n-nüzul, nâsih-mensûh).

Üçüncü bölümde Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya dair bir yöntem sunulmuş, Kur'ân'ı anlamamanın temel parametreleri (dil, tarih ve sosyo-kültürel çevre, siyak-sibak ilişkisi,

⁴¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014).

makasıd), te'vil kavramı, Kur'an yorumcusunun özellikleri, yorumda öznellik ve Kur'an yorumunda yaklaşımlar hakkında bilgi verilmiştir.

1.2.14. Hidayet Zertürk, *Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü*⁴²

Hidayet Zertürk''ün yazmış olduğu 240 sayfalık eserin basımı ravza yayınları tarafından yapılmıştır. Eserde tefsir usulü, Kur'anî ilimler ve tefsir usulü yöntemine dair bilgiler sınıflandırma yapılarak verilmiştir. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde vahiy, Kur'an, Kur'an tarihi konularından bahsedilmiş ardından Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesi ve Kur'an kıraatine dair açıklamalarda bulunulmuştur.

Kur'ânî ilimler başlıklı ikinci bölümde yirmi başlıkta ilimler incelenmiştir. İncelenen bu ilimler sırasıyla şu şekildedir: Nüzul sebepleri, mekkî ve medenî, nâsih ve mensûh, surelerin başlangıçları, hecâ harfleri, Kur'an'ın zor anlaşılan kelimeleri, Kur'an'ın irabı, Kur'an'ın üslûbu, Kur'an'ın eşsizliği, Kur'an'da yeminler, Kur'an'da cedel, Kur'an kıssalar, Kur'an'da tekrarlar, Kur'an'da meseller, vücûh ve nezair, Kur'an'da mübhemler, Kur'an'da hitaplar, Kur'an'da soru ve cevaplar, Kur'an'ın faziletleri, münasebâtü'l-Kur'an.

İkinci bölümde başlık ve içerik kısmının diğer eserlerden farklı olarak bir araya getirildiği görülmektedir. Tefsir usulü başlığı altında tefsir ve te'vil arasındaki ilgi, tefsirin kısımları, tefsirde sapmalar, tefsir ve te'vil ihtilafları Kur'an'ın tercümesi, müfessirin bilmesi gereken ilimler, tefsirdeki merhaleler, tefsir usulünün kaynakları ve asrımızda tefsir çalışmaları konuları kaleme alınmıştır.

Tefsir usulünde yöntem sorununun olmadığını savunan yazar üçüncü bölümde tefsir usulü yönteminden bahsetmiştir. Fıkıh usulü konularının tefsir usulüyle ortak noktaların bulunmasının yöntemsizliği değil, islami ilimlerden birçoğunun tefsir Usulünün mevzuu olduğunu dile getirmektedir.⁴³ Bu bölümde şu ana başlıklar bulunmaktadır: İctihadın istidlal yolları, genel anlamada lafızlar (lafzın konulduğu mana itibariyle kısımları, lafzın

⁴² Hidayet Zertürk, *Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2012).

⁴³ Zertürk, *Ulumu'l-Kur'an*, 156.

delelet ettiği anlam yönüyle kısımları, lafzın manasının açık ve kapalılığı, lafzın kullanıldığı mana yönüyle kısımları), te'vil ve şartları, beyan ve çeşitleri, edatlar, tearuz ve tercih, makasıdu's-şeria.

Dördüncü ve son bölümde Kur'ân ilimlerinde derinleşmek isteyenleri yönlendirme adına bazı ilimlere ait yazar ve eser isimlerine yer verilmiştir.

1.2.15. Bahattin Dartma, *Tefsir Tarihi ve Usulü*⁴⁴

Bahattin Dartma'nın editörlüğünü yaptığı Anadolu Üniversitesi ilahiyat ön lisans programı tefsir tarihi ve Usulü dersi için hazırlanan eser on üniteden oluşmaktadır. Beş yazarı olan kitabın 1 ve 2. ünitelerini Bahattin Dartma, 3 ve 4. ünitelerini Muhsin Demirci, 5 ve 6. ünitelerini Mustafa Ünver, 7 ve 8. ünitelerini Fethi Ahmet Polat, 9 ve 10. ünitelerini ise Ömer Kaya yayına hazırlamıştır.

Kur'ân'ın nüzûlü ve metinleşmesi başlıklı birinci kısımda vahiy ve vahyin keyfiyeti, geliş şekilleri, çeşitleri, vahiy esnasında görülen haller, vahiy kâtipleri, Kur'ân'ın ezberlenmesi, yazılması, toplanması, çoğaltılması, harekelenmesi ve noktalanması gibi konulara yer verilmiştir.

Kur'ân'ın tanıtımı ve unsurları isimli ikinci kısımda Kur'ân'ın tanımı yapılmış, sure, ayet gibi Kur'ân'a dair terimlerin ayrıntılarıyla açıklamalarına yer verilmiş, Kur'ân'ın okunması kısmında ise yedi harfe değinilerek kıraatlerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü ünite tefsirin tanımı ve niteliği başlığı ele alınmıştır. Tefsir, tevil, tercüme, meal terimleri açıklanmış, tefsir ve gerekliliğine dair bilgilere yer verilmiştir.

Tefsirin doğuşu ve tedvini başlıklı dördüncü ünite Hz. Peygamber döneminde tefsir, sahabe dönemi tefsiri, tabiûn dönemi tefsiri, tefsirin tedvini gibi tefsir tarihi konuları ele alınmıştır.

Beşinci ünite bir önceki konunun devamı niteliğindeki temel tefsir yöntemleri, rivayet ve dirayet tefsiri incelenmiştir.

⁴⁴ Bahattin Dartma, ed., *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013).

Altıncı ünite de klasik tefsir ekollerinden; mezhebî tefsir ekolü, mutezilî tefsir ekolü, şîî tefsir ekolü, haricî tefsir ekolü, işarî tefsir ekolü, fikhî tefsir ekolü, çağdaş tefsir ekollerinden; konulu tefsir ekolü, ictimai tefsir ekolü, bilimsel tefsir ekolü konuları işlenmektedir.

Kur'ân lafızlarına dair ilimler başlıklı yedinci ünite de Kur'ân lafızları başlığı altında Kur'ân'daki temel ve yan anlamlı lafızlar (hakikat-mecaz, istiâre, mecaz-ı mürsel, teşbih, kinaye), Kur'ân'daki dar ve geniş anlamlı lafızlar (amm-has), Kur'ân'daki anlamı kapalı lafızlar (garibu'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, mücmel-mübeyyen), Kur'ân'da lafızlar arası ilişkiler (Mütebayin lafızlar, müteradif lafızlar, mütekarib lafızlar, müşterek lafızlar, mütezaad lafızlar), dil merkezli Kur'ân ilimleri (emsâlu'l-Kur'ân, aksâmu'l-Kur'ân) hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Sekizinci ünite de Kur'ân manalarına dair ilimlerden yedi tanesi hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar: muhkem-müteşâbih, huruf-u mukatta, müşkilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın siyakı, icazu'l-Kur'ân, üslûbu'l-Kur'ân, i'rabu'l-Kur'ân'dır.

Dokuzuncu ünite de tarihi olgularla ilişkili Kur'ân ilimlerinden esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh, kasasu'l-Kur'ân, başlıklarına dair bilgiler verilerek, ünitenin sonunda Kur'ân tefsirinde israiliyat konusu açıklanmıştır.

Son ünite de Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişler hakkında açıklamalar yapılmış ardından Türkiye'de mealler ve mealcilik hareketi ve nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerle eser nihayetlendirilmiştir.

Kitap açık öğretim öğrencilerine yönelik hazırlanmış olduğu için, konular işlenirken en gerekli noktaların sade bir dil kullanılarak verildiğini, detaylara çok girilmediğini görmekteyiz. Amacına uygun olarak hazırlanan eserin tefsir tarihi ve usulüne dair, okurlarına genel bir harita çizmekte yeterli olduğu söylenebilir.

1.2. 16. İsmail Çalışkan, *Tefsir Usulü*⁴⁵

İsmail Çalışkan'ın Ankara Okulu yayınlarından çıkan 'Tefsir Usulü' adlı eser 224 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya dayalı bir metodoloji sunulmaktadır. Eser tefsir usulüne mukaddime adlı giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Mukaddime kısmında kavramlar verilmiş, tefsir usulüne duyulan ihtiyaç ve kaynaklardan söz edilmiştir.

Vahiy ve Kur'an adlı birinci bölümde Kur'an öncesi vahiy tarihi ve hicaz bölgesi, vahiy olgusu, Kur'an vahyi: nüzul ortamı ve nüzul süreci, Kur'an'ın metinleşme tarihi, Mushaf tertibi ve Kur'an metni üzerindeki estetik çalışmalar, Kur'an kıraati ve kıraatler konularından bahsedilmektedir. Görüldüğü gibi bu bölümde Kur'an tarihi konuları yer almaktadır.

Kur'an'ı inceleme ve tanıma başlıklı ikinci bölümde şu konular işlenmiştir: Kur'an'ın dil yapısı ve muhtevası (Kur'an'ın dil yapısı ve üslûbu[Kur'an'ın kendine has özellikleri, dil yapısı ve üslûbu], Kur'an'ın muhtevası ve ana konuları[Kur'an'ın muhtevası, Kur'an'ın ana konuları]), ulûmu'l-Kur'an'ın doğuşu ve gelişimi, ulûmu'l-Kur'an'dan tefsir Usulüne anlama ve yorumlamaya dair çalışmalar, ulûmu'l-Kur'an'ın taksimi(tarihi olgular ve nüzul ortamı ile ilgili ilim dalları[kısasu'l-Kur'an, esbâbu'n-Nüzul, nesih], Kur'an'ın dil, lafız ve mana yönü ile ilgili ilim dalları[muhkem ve müteşâbih, aksâmu'l-Kur'an, emsâlu'l-Kur'an, garîbu'l-Kur'an]).

Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama yöntemine dair bilgilerin verildiği üçüncü bölümde tefsir usulünün çerçevesi ve geçmişi, Kur'an üzerinde üçlü zihinsel faaliyet: Anlama, açıklama ve yorumlama, anlama ve Kur'an'ın anlaşılması, Kur'an'ın açıklanması ve yorumlanması başlıkları altında metodolojik incelemeler yapılmıştır. Son bölümde anlama, açıklama ve yorumlama kavramları tefsir usulü yöntemi olarak verilir açıklanmaktadır. Eserde Çalışkan'ın, ulûmu'l-Kur'an başlığı altında verilen tarihsel birikimin haricinde tefsir usulüne dair yeni metod ortaya koyma çabası içinde olduğunu görmekteyiz.

⁴⁵İsmail Çalışkan, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021).

1.2.17. Muhammed Müfid Yaray, *Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri*⁴⁶

Muhammed Müfid Yaray'ın 150 sayfadan oluşan bu eseri Kur'ân ilimlerine dair yapılan ödüllü yarışma için hazırlanmıştır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde vahyin tanımı, çeşitleri, ne zaman indiği, hangi malzemeler üzerine yazıldığı vahyin Allah Rasûlüne (sav) iniş şekillerine dair bilgiler verilmektedir.

İkinci bölümde Kur'ân'ın sözlük manası, tarifi, çeşitli isimleri açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde Kur'ân surelerinin özelliklerine yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in sure sayısı ve surelerin özellikleri, surelerin tertibi, mekkî ve medenî oluşları, mekkî ve medenî surelerin özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.

Dördüncü bölümde ayet kelimesinin anlamı, ayetlerin sıralanmasının keyfiyeti, Kur'ân-ı Kerim'in tedricen indirilme sebepleri işlenmiştir.

Kur'ân'ın yazıya geçirilmesiyle ilgili hazırlanan beşinci bölümde Hz. Ebubekir (ra) döneminde Kur'ân'ın toplatılması, Hz. Osman (ra) devrinde Kur'ân'ın çoğaltılması, harekelenmesi, yedi harf meselesi ve kıraat çeşitlerine kısaca değinilmiştir.

Kur'ân'ı Kerim ile ilgili âdab ve faziletler başlıklı altıncı bölümde Kur'ân-ı Kerim'i öğrenenlerin, hafızların, hocaların, okuyanların uyması gereken âdablardan bahsedilmiştir.

Kur'ân ilimlerine dair bilgi verilen yedinci bölümde yirmi başlık verilmiştir, bu başlıklar şunlardır: Sebeb-i nüzul, muhkem ve müteşâbih, nâsih ve mensûh, mukattaa harfleri, garîbu'l-Kur'ân, emsâlu'l-Kur'ân, kısasu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, mücmel ve mübeyyen, Kur'ân'daki mübhemler, hakikat ve mecaz, Kur'ân'daki yeminler, surelerin başlangıcı, Kur'ân-ı Kerim'de tekrarlar, Kur'ân-ı Kerim'deki hitaplar, vücûh ve nezair, Kur'ân-ı Kerim'deki sual ve cevaplar, Kur'ân'ın i'cazı, ayetler ve sureler arasındaki tenasub ve insicam, halku'l-Kur'ân.

Müellif eserinde özel bir kitleyi hedeflememiş, yarışmaya katılacak bütün kişilerin anlayabileceği basit bir dil kullanmıştır. Kaynakçaya bakıldığında İsmail Cerrahoğlu, Ali

⁴⁶ Muhammed Müfid Yaray, *Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012).

Turgut, Muhsin Demirci'nin tefsir Usulü eserlerinden alıntılar yapıldığı görülmektedir. Tefsir Usulü ilimlerine dair bilgiler verilirken birkaç sayfada özet denilebilecek bilgiler, ayrıntıya ve tartışmalara girilmeden verilmektedir.

1.2.18. Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi*⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması konusu nazil olduğu günden günümüze dek tefsir ilmiyle ilgilenen kimselerin çabalarının yöneldiği nokta olmuştur ve ilerleyen dönemlerde de olacaktır. Yine bu çabalardan bir tanesi olan *Tefsir Usulü ve Tarihi* isimli bu eser 344 sayfadan oluşmaktadır.

Ömer Çelik eserini özellikle imam hatip liselerinde, ilahiyat fakültesinde ve Kur'ân kurslarında eğitim gören öğrenciler için kaleme aldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Kitap dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde vahiy (vahyin sözlük ve terim manası, vahyin başlangıcı, Peygamberimiz'e (sav) vahyin geliş şekilleri, vahiy esnasında görülen haller, vahyin çeşitleri), Kur'ân-ı Kerim (Kur'ân-ı Kerim'in tarifi, Kur'ân-ı Kerim'in özellikleri, Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlünün hikmetleri), Kur'ân-ı Kerim'in şekli ve muhtevası (şekli yapısı, elimizdeki mushaf) konuları hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde Kur'ân-ı Kerim ilimleri başlığı altında şu ilimlere yer verilmiştir: Kur'ân'ın i'cazı ve üslûbu, esbâb-ı nüzul, nesh, nâsih ve mensuh, muhkem ve müteşâbih, vücûh ve nezair, huruf-u mukattaa, garîbu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, mücmel-mübeyyen, hakikat ve mecaz, mübhemâtül Kur'ân, Kur'ân'da yeminler, ayetler ve sureler arası münasebet, Kur'ân'ın ve bazı sure ve ayetlerin fazileti.

Üçüncü bölümde tefsir usulü başlığı altında, tefsir, te'vil, tercüme, meal kavramlarının manaları açıklanmış, tefsirin konusu ve gayesine değinilmiş, Kur'ân-ı Kerim'in tefsir edilmesi gerektiği açıklanarak bu tefsir şekillerine örnekler verilmiş ardından sonraki dönemlerde yapılan tefsir faaliyetleri hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır.

⁴⁷ Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: Kampanya Kitapları, 2020).

⁴⁸ Çelik, *Tefsir Usulü*, 18.

Seçme tefsir metinleri başlıklı son bölümde yazarın belirlediği bazı ayetlerin tefsirlerine yer verilmektedir.

Müellif bölüm sonlarında o bölüme ait çoktan seçmeli ve boşluk doldurma şeklinde değerlendirme soruları hazırlamış bu şekilde eser okunurken odaklanmayı canlı tutmayı hedeflemiştir. Ayrıca eserde tefsir tarihi başlıklı bir bölüm olmamasına rağmen tefsir tarihine ait bilgiler tefsir usulü başlıklı üçüncü bölümde ele alınmıştır. Yazarın hedeflediği kitleye göre dili sâde ve anlaşılırdır.

1.2.19. Zekeriya Pak, *Tefsir Usulü*⁴⁹

Zekeriya Pak 247 sayfalık tefsir Usulü eserini geçmişten günümüze gelen ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir usulü eserlerini dikkate alarak, kavramlarına sadık kalarak kaleme almıştır. İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin tefsir Usulü konusunda eğitimlerine katkı sağlamak da amaçlanmıştır.

Dokuz bölümden oluşan kitapta sınıflandırma ve başlıklandırma okuyucuya kolaylık sağlayacak şekilde ayarlanmıştır. İlk bölümde Kur'ân'ın inzaline dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İlk vahiy, Kur'ân'ın inzâl keyfiyeti (vahiy, tenzîl, inzâl, ilkâ, ta'lim, kalb), Kur'ân'ın inzâl zamanı (kadir gecesi, kutlu bir gece, ramazan ayı) konuları yer almaktadır.

İkinci bölümde Kur'ân'ın kaynağı (Allah, Cebrail, nebî), ilk muhatapların Kur'ân'ın kaynağına yönelik itirazları (beşer sözüdür, cin kaynaklıdır, şeytan kaynaklıdır, şair sözüdür, kâhin sözüdür, heva ürünüdür) anlatılmıştır.

Kur'ân'ın metinleşme süreci başlıklı üçüncü bölümde Kur'ân'ın inzâl döneminde kayda alınması (ezber yoluyla kayda alınması, yazma yoluyla kayda alınması), Kur'ân'ın 'yedi harf' üzere okunması, Kur'ân'ın inzâl sonrası metinleşme süreci (Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi, mushafın çoğaltılması, harekeleme ve noktalama çalışmaları) bahisleri hakkında bilgi verilmiştir.

⁴⁹Zekeriya Pak, *Tefsir Usulü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021).

Kur'ân ile ilgili temel kavramlar kısmında Kur'ân, kitab, kelam, kavl, hadis, sure, ayet kavramları açıklanmıştır.

Kur'ân'ın anlaşılması ve tefsiri adlı beşinci bölümde Kur'ân'ın anlaşılması, mana/anlam, tefsir, te'vil, tercüme/meal konuları ele alınmıştır.

Altıncı bölümde Kur'ân'ın dil yapısına dair şu başlıklara yer verilmiştir: Kur'ân'ın dili: Arapça, garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'da aslı Arapça olmayan kelimeler, muhkem-müteşabih, huruf-u mukattaa: sure başlarındaki hecâ harfleri, mübhem kelimeler, çok anlamlılık, eş anlamlılık/yakın anlamlılık, mantuk ve mefhum, hakikat ve mecaz.

Kur'ân'ın iç bütünlüğü başlıklı yedinci bölümde tenâsübü'l-âyât: ayetler arası uyum, tenâsübü's-suver: sureler arası uyum, müşkilü'l-Kur'ân: Kur'ân'da çelişki şüphesi, nesh konuları incelenmiştir.

Sekizinci bölümde Kur'ân'ın nüzûl ortamı ve anlamaya etkisi başlığı altında dış bağlamın dikkate alınması, mekkî-medenî, esbâbu'n-nüzûl, sosyo-kültürel yapı, Hz. Peygamber'in sünneti bahisleri hakkında bilgi verilmiştir.

Son bölümde Kur'ân'ın anlatım üslubu şu başlıklarla ele alınmıştır: Emsalü'l-Kur'ân: Örnekleme yoluyla anlatım, kasasu'l-Kur'ân: Kıssa yoluyla anlatım, aksâmu'l-Kur'ân: Yemin yoluyla anlatım, hazf, bazı hitap şekilleri.

Eser incelendiğinde ulûmu'l-Kur'ân konularının dilsel yönden, metin içi bütünlük yönünden, nüzul ortamı yönünden ve üslub yönünden sınıflandırılarak ayrı başlıklar halinde kategorize edildiği görülmektedir. Ayrıca Kur'ân vahyi ve metinleşme sürecinin dayanakları da verilerek inzal sürecinin sağlam temellere oturtulması hedeflenmiştir. Sade ve anlaşılır bir dil kullanılan eserde konu başlıkları altında verilen örnekler mevzuyu açıklama noktasında yeterli gelmektedir.

1.2.20. Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi (Tefsir Usulü)*⁵⁰

İlk basımı 2014 yılında yapılmış olan bu eser, Mustafa İslamoğlu'nun hazırlamakta olduğu Kur'ân tefsirinin mukaddimesidir. Eserin geleneksel tefsir usulünden farklı yönler

⁵⁰ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi (Tefsir Usulü)* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020).

barındırdığı dikkati çekmektedir. Ayrıca yazar birçok kimsede çekincelere sebep olduğunu düşündüğü için eserde ‘tefsir’ yerine ‘anlama’yı ön plana çıkarmak istemiş, bu nedenle kaleme aldığı eserin adını Kur’ân’ı anlama yöntemi olarak seçtiğini dile getirmiştir.⁵¹

Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde bağlam ana başlığı altında dış bağlam (büyük nüzûl sebebi), iç bağlam (tertip), mekkî ve medenî Kur’ân konularına yer verilmektedir.

İkinci bölümde “Vahiy nedir? Kur’ân nedir, ne değildir?” sorularının cevaplarına dair bilgilere yer verilerek, Kur’ân’ın maddi unsurlarına değinilmektedir.

Üçüncü bölümde Kur’ân’ın anlamıyla buluşmak başlığı altında, akıl ve Kur’ân, Kur’ân’ı anlamaya dair (pasif iyiden aktif iyiye, hasenâttan salihâta, Kur’ân anlamı olan bir kitaptır, Kur’ân’ı anlamak farzdır, İlk Kur’ân neslinin Kur’ân’ı anlama çabası), Kur’ân’ı nasıl okumalı, Kur’ân okumanın şartı var mıdır, alt başlıkları kaleme alınmaktadır.

Dördüncü bölümde dil, lafız, mana ve maksat konularına dair açıklamalara yer verilmektedir.

Beşinci ve son bölümde ise yorum konusu şu başlıklar altında ele alınmıştır: Anlamın yolculuğu ve yorum, klasik yorum ve sorunları, üç yorum tarzı ve üç bilgi sistemi, doğru yorumun ilkeleri, yorumun tarihi ve tefsirler, tercüme ve meal.

Eser incelendiğinde, içerikte geleneksel tefsir usulüne eleştirel bir yaklaşım bulunduğu, usulü yenileme gayreti görülmektedir. Bu haliyle İslamoğlu’nun Kur’ân’ı anlama hususunda yeni bir soluk getirme çabası içerisinde olduğu söylenebilir.

1.2.21. Fahreddin Şeker, *Kur’ân İlimleri ve Surelerin Özeti*⁵²

Fahreddin Şeker iki kısma ayırdığı eserinin ilk bölümünde Kur’ân ilimlerine ait bilgiler vermiş, Kur’ân ilimlerinin anlaşılıp faydalanılması için bu kısmı hazırlamıştır. İkinci bölümde bütün surelerin özetine, yazarın önemli gördüğü kısımların konulu tefsirine değinilmiştir.

⁵¹ İslamoğlu, *Kur’ân’ı Anlama*, 13.

⁵² Fahreddin Şeker, *Kur’ân İlimleri ve Surelerin Özeti* (İstanbul: Çıra Yayıncılık, 2020).

Ul'umu'l-Kur'ân başlıklı birinci bölümde vahiy, Kur'ân'daki hükümler, Kur'ân-ı Kerim'de hisseler adları altında üç alt başlık verilmektedir. Vahiy bölümünün altında vahyin tanımı, vahyin geliş şekli, Kur'ân'ın önemine dair açıklama, konumuz olan Kur'ân ilimleri, ayetin kelime anlamı, vücûh ve nezair, huruf-u mukatta ve cifr hesabı, surelere giriş tarzı, Kur'ân cüzlerinin bir araya getirilmesi, Kur'ân'ın harekelenmesi, tercüme konusu, te'vil bahsi, tefsir bahsi, genel manada yazılan tefsirlerin çeşitleri, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, Kur'ân'ın sünnetler tefsiri, Kur'ân'ı reyle tefsir etmek caiz midir, konuları anlatılmaktadır.

Kur'ân'daki hükümler kısmında Kur'ân ilimlerinden şunlara yer verilmiştir: Kur'ân'ın mekkî ve medenî oluşu, ayetlerin nüzul sebepleri, nesih ve mensuh, muhkem ve müteşabih, umûm ve husûs ifade eden ayetler, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfessel, Kur'ân-ı Kerim'in mucize oluşu, Kur'ân-ı Kerim'de yemin, Kur'ân-ı Kerim'de tekrarlar.

Birinci bölümün son kısmında ise Kur'ân-ı Kerim'de kıssalar konusu ele alınmıştır.

İkinci bölümde yukarıda da değinildiği üzere sure tanımlarına yönelik ayrıntıda boğulmadan bilgiler verilmektedir.

Eserin içeriğine genel olarak bakıldığında ana ve alt başlıklardaki sıralamanın okurun zihninde tam bir kategorizasyonun oluşmasını sağlayamadığını görmekteyiz. Bunun yanında, verilen başlıkların altında örneklerin yeterli bir şekilde işlendiği görülmektedir.

1.2.22. Ali Rıza Gül/ Ali Karataş, Tefsir Usulü⁵³

Ali Rıza Gül ve Ali Karataş'ın editörlüğünü yaptığı *Tefsir Usulü* adlı kitap 2019 yılında lisans yayıncılık tarafından basılmıştır. Ali Rıza Gül, Mehmet Halil Çiçek, Ahmet Öz, Ali Karataş, Mehmet Çiçek, Osman Kara, Orhan Özel, Davut Ağbal, Hakan Uğur, Bahaeddin Yüksel, Orhan İyibilgin ve Şükrü Maden kitabın oluşmasına katkı sağlayan isimlerdir. Dokuz bölümden oluşan eser 382 sayfadır.

Birinci bölümde tefsir ve tefsir usulü kavramları, lugavî ve ıstilahî manaları, diğer ilimler arasındaki yerleri ele alınmıştır. Daha sonra tefsir usulünün kaynaklarına (tefsir

⁵³ Ali Rıza Gül/ Ali Karataş ed., *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019).

mukaddimleri, ulumu'l-Kur'an eserleri, kavaid adını taşıyan bazı eserler, tefsir usulü eserleri) dair bilgilere yer verilmektedir.

Kur'an lafızlarını inceleyen ilimler başlıklı ikinci bölümde hakikat ve mecaz, müfred ve mürekkeb, vücuh ve nezair, garîbu'l-Kur'ân, mübhematü'l-Kur'ân, mücmel ve mübeyyin konuları açıklanmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde Kur'ân'ın üslûbu, Kur'ân'ın i'râbı, Kur'ân'ın meselleri, Kur'ân'ın yeminleri, Kur'ân'ın takdim ve tehirleri, Kur'ân'da hazif ve zikir, harf-i cerler ve taallukları, Kur'ân'da zamirler ve mercileri bahisleri, Kur'ân'ın dilsel yapısıyla ilgili kavramlar başlığı altında incelenmektedir.

Kur'ân'ın edebi yapısıyla ilgili kavramlar başlığı altında, Kur'ân'ın belagati (fesahat, belagat, teşbih, istiare, mecaz, kinaye, tariz), Kur'ân'ın icazı, edatları, tekitleri, temsil ve meselleri, hitapları, sure başlangıçları ve sonları, huruf-u mukattaa, vücuh ve nezair konularına dair bilgiler verilmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde Kur'ân'ın dâhili bağlamlarını gösteren kavramlar (ayetler ve sureler arasındaki münasebet, tekrarlar, siyak ve sibak, muhkem ve müteşabih, müşkîlu'l-Kur'ân, nasih-mensuh, Kur'ândaki sorular ve cevaplar, Kur'ân'ın faziletleri), altıncı bölümde ise harici bağlamlarını gösteren kavramlar (kisasu'l-Kur'ân, esbâbu'n-nüzûl, nüzul ortamı, olgu ve olaylar, nüzul yerleri ve zamanları, cahiliyeye atıflar, israiliyyat olgusu) açıklanmaktadır.

Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya yönelik klasik kavramlar adlı yedinci bölümün konuları şu şekildedir: Haber-inşa, nass-zahir, beyan ve tebyin, mantuk ve mefhum, amm-has, mutlak-mukayyed, zahir-batın, tefsir-tevil, gaye-maksud, furuk-ı lugaviyye.

Eserin sekizinci bölümü Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada çağdaş yöntemlere ayrılmıştır. Bu başlık altında okuma kavramı ve Kur'ân okumaları, çağdaş metin çözümleme ve Kur'ân tahlili, anlama faaliyeti ve Kur'an'ı anlama, yorumlama kavramı ve Kur'an'ı yorumlama, tarihsellik kavramı, tarihselliğin doğuşu ve gelişmesi ve Kur'ân ve tarihsellik konuları ele alınmıştır.

Eserin dokuzuncu ve son bölümünde ise Kur'ân tefsirinin şekline yönelik çağdaş tekniklere yer verilmiştir. Mushaf tertibini esas alan tefsir tarzı, nüzul tertibini esas alan tefsir tarzı, konu ayırımını esas alan tefsir tarzı, özetleme yapmayı esas alan tefsir tarzı, karşılaştırma yapmayı esas alan tefsir tarzı başlıklarıyla beş çeşit teknik ele alınmıştır.

Türkçe geniş çaplı bir eser eksikliğini kapatmak amacıyla yazılan eserde birçok konuya temas edilmektedir. Ayrıca Kur'ân ilimlerine dair bilgiler de tek bir başlık altında değil farklı farklı bölümler içerisinde incelenmektedir. Lafızlara dair ilimler, Kur'an'ın dilsel, edebi yapısıyla ilgili ilimler, Kur'ân'ın dâhili ve harici bağlamlarıyla ilintili ilimler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bu şekliyle eserde Kur'ân ilimlerinin kategorize edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Her bölümün sonunda yararlanılan kaynakların aktarıldığı eserin dilinin gayet açık ve sade olduğu, okuyucuya tefsir usulüne dair ayrıntılı bilgi sunacağı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİR USULÜ ESERLERİNİN TAHLİLİ

2.1. Eserlerin Muhteva Bağlamında Tahlili

Türkçe tefsir usulü eserlerinin içerikleri, müelliflerin telif ettiği eserlerde uygun bulunduğu başlıklar, kitapların yazılış amaçlarının farklılaşması sonucu farklı konuların ehemmiyet kazanması gibi sebeplerle eserlerin birbiriyle mukayesesi kolay değildir. Bu nedenle ilerleyen kısımda eserlere ve içeriklerine dair genel kanaat oluşturacak çerçeve çizilecektir. Eserlerde benzer yönler, farklılaşmalar, hatalı noktalar, birbirlerinden yapılan alıntılar konu edilecektir. Bu da Türkçe tefsir usulü eserlerinde Kur'ân tarihi, nasih-mensuh, vücuh-nezair, anlama ve yorumlama başlıkları incelenerek yapılacaktır.

2.1.1. Kur'ân Tarihi Başlıklarının Tahlili

Tefsir usulü eserlerinin çoğunda Kur'ân ilimlerine veya verilmişse tefsir tarihine dair bilgiler aktarılmadan önce Kur'ân tarihi ele alınmaktadır. Kur'ân tarihinin tefsir usulü eserlerinde yer alması eleştirilmişse bile söze giriş mahiyetinde Kur'ân'a ve onun mevsûkiyetine dair malumatların verilmesi birçok müellif tarafından uygun görülmektedir.

Türkçe tefsir usulü eserlerinin kendisinden birçok alıntı yaptığı Cerrahoğlu, eserinin Kur'ân tarihi bölümüne Kur'ân kelimesinin anlamını vererek başlamıştır. Kur'ân-ı Kerim'in hemzeli ve hemzesiz olduğunu iddia edenlerin görüşlerini aktararak, hemzeli diyenlerin iki görüşüne yer vermiştir. Yalnızca görüşleri iletmekle yetinmemiş, Kur'ân-ı Kerim'in 'okumak kelimesinin müradifi olan masdar olduğu düşüncesinin en isabetli görüş olduğunu söyleyerek kanaatini bildirmiştir.

Ardından Kur'ân tarifine geçilerek kaynak eserlerden üç farklı tanım verilmiş, 'O halde Kur'ân'ı genel olarak, yirmi üç senelik peygamberlik müddeti içinde Hazreti Muhammed'e çeşitli vesilelerle vahy yoluyla zaman zaman Allah tarafından indirilen sözlerin mecmuası şeklinde tarif edebiliriz' denilerek müellifin kendi tanımı da ihmal edilmemiştir.⁵⁴

Müellif vahyin keyfiyetini açıkladıktan sonra müsteşriklerin Kur'ân'ın vahiy mahsulü olduğunu inkâr için söyledikleri sözleri ve onlara cevaplarını aktarmıştır.⁵⁵ Bu üslûbu Cerrahoğlu'nun eserinin farklı kısımlarında da görmekteyiz. Müsteşriklerin iddialarına karşı savunma gayesinin eserin içerisinde serpiştirildiği görülmektedir.

Ayet ve surelere dair bilgi verirken ayetlerin tertibinin tevkihi olduğunda icma olduğunu, kendisinin de bu kanaatte olduğunu dile getirmiş fakat sure tertibinde farklı görüşleri verdikten sonra bu görüşlerin üzerinde tartışılabileceğini söylemiştir. Cerrahoğlu surelerin tertibinin tevkihi olup olmadığı hususunda net bir görüş ortaya koymamıştır.⁵⁶

Kur'ân-ı Kerim'in yazı ile tespiti cem'i ve teksiri başlığı altında Cerrahoğlu rivayetleri verip sıhhatlerine dair söylenenleri aktarmış, özellikle Kur'ân'ın mevsûkiyeti konusunda oryantalistlerin iddialarına yer vererek iddialarını çürütecek açıklamaları yapmıştır. Aşağıdaki paragraf bunun güzel bir örneğidir:

R. Blachere "Osman'ın emriyle Kur'ânı istinsah eden dört şahıstan Zeyd Medineli, diğer üçü Mekkeli aristokrat idi." demekle üç aristokrat Mekkelinin, Medineli olan Zeyd'e tesir ettiklerini söylemek istemektedir. Bu ve bunun gibiler Kur'ân'da ihtilaf zannettikleri yerlere bir mebde aramak mecburiyeti, onları böyle bir neticeye sevk etmiştir. Halbuki bir heyet tarafında hazırlanan ve bir nevi resmîyet iktisab eden bu mushaflara, o zaman gerek Kur'ân'ı ezbere bilenler, gerekse yazı ile tespit edilmiş sahifelere sahip olanlar tarafından hiç itiraz vakî olmamıştır. Yine R. Blackhere bu hususta "Ubeyy b. Kab, İbn Mes'ud, Ebu Musa El-Eşari, Ali b. Ebi Talib gibi meşhur şahısların, Kur'ân metinlerini bile bile tahrif eden Osman'ın bu komisyonuna yaptıkları itirazlara şu anda malik değiliz. demektedir. Müellifin bu sözleriyle muhataplarını bir şüphe içine düşürmek istediği açıkça görülmektedir. Sanki yukarıda ismi geçen şahısların itirazları mevcutmuş da onlar ortadan yok edilmiş gibi bir durum hâsıl olmaktadır. Bilakis bu şahısların Hz. Osman'ı

⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 31-34.

⁵⁵ Cerrahoğlu, 44-48.

⁵⁶ Cerrahoğlu, 56-58.

tasvib eden sözleri mevcuttur. İbn Ebu Davud'un naklettiği bir habere göre Hz. Ali Osman hakkında iyilikten başka bir suretle bahsetmeyiniz. Kur'an nüshalarını bizimle istişare etmeden yakmadı ve bize şu kıraat hakkında ne dersiniz diye sordu. Bunu da şu sebepten izah etti, bana haber verildiğine göre bazıları, diğerlerine benim kıraatim seninkinden daha iyidir diyor ve bu gibi hallerin küfre kadar varabileceğini söylüyordu. Bunun üzerine biz de Osman'a ne gibi bir tedbir düşündüğünü sorduk, o da herkesi bir kıraat üzerinde toplamak istediğini söyledi. Biz de evet muvafıktır, seninle aynı görüşüyoruz, " dedik.⁵⁷

İlerleyen sayfalarda Cerrahoğlu Kur'an'ın noktalanması ve harekelenmesine dair rivayetleri vererek açıklama yaptıktan sonra yedi harf meselesine değinmiş, yedi harfin lafızlardaki değişiklik olduğunu, manada ise bir değişikliğin gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Kıraatleri ele aldıktan sonra kıraat imamlarına dair bilgi veren Cerrahoğlu eserinin Kur'an tarihi başlıklı birinci bölümünü nihayetlendirmiştir.⁵⁸

Mehmet Sofuoğlu eserinde Kur'an tarihi isimli bir başlık kullanmamıştır. Nitekim Sofuoğlu'nun başlıklandırılmalarında sistematik bir düzen görünmemektedir fakat farklı sayfalarda Kur'an tarihini içeren konulara bakıldığında, eserin en dikkat çekici tarafı dipnotların verilmemesi ve özellikle hadis kitaplarından nakillerde, hadis hangi müelliften alındıysa çoğunlukla o kişinin isminin zikredilmesi ve babın adının verilmesiyle yetinilmesidir. Kur'an-ı Kerim'den alınan ayetlerin sure isimleri ve ayet numaralandırmaları bu eleştirinin dışındadır.

Sofuoğlu Kur'an'ın isimlendirilmesini anlatırken, bunun sözlükte okumak fiiliyle eş anlam ifade ettiğini, daha sonra masdar halinin indirilen kitaba özel isim olduğunu, kendisinin de kaynaklara dayanarak bu görüşte olduğunu söylemiştir. Bu konuda başka görüşlerin mevcut olduğunu belirtse de bu görüşlere dair daha fazla ayrıntıya yer vermemiştir.⁵⁹ Kur'an'ın cem' edilmesi ve Hz. Osman döneminde istinsah edilmesi hususunu aktarırken konuyla ilgili rivayetleri ard arda sıralamış, lüzüm gördüğü yerde dipnot vererek nakillerde geçen rivayetlerin kısa açıklamalarını yapmıştır.⁶⁰

⁵⁷ Cerrahoğlu, 73.

⁵⁸ Cerrahoğlu, 101-114.

⁵⁹ Sofuoğlu, Tefsire Giriş, 7.

⁶⁰ Sofuoğlu, 36-54.

Müellif ‘Kur’ân’ın yedi harf üzerine indirilmesi ve kıraati meselesi’ başlığı altında “Biz bu konudaki hadisleri, açıklamalarını ve bununla ilgili görüşleri de İbn Kesir’in ‘Fadailü’l- Kur’ân’ından aynen nakledeyim.”⁶¹ diyerek konuyu İbn Kesir’den aktarmıştır. Yine Kur’ân’ın telifi başlığı altında surelerin tertibi, Kur’ân-ı Kerimin noktalanması ve harekelenmesi konuları da İbn Kesir’den aktarılmıştır. Görüleceği üzere Sofuoğlu, Kur’ân tarihine tekabül eden mevzuları İbn Kesir’in eserinden nakletmeyi uygun görmüştür. Bu sebeple eserde konulara ilişkin rivayetler haricinde yorumların son derece az olduğu göze çarpmaktadır.

İlk baskısı 1982 yılında yapılan daha sonra gözden geçirilerek yeni basımları yayımlanan Çetin’in Kur’ân-ı Kerim’in tarihi adlı bölümü, Kur’ân’ın tanımı, nüzûlü, tespiti, toplanması, çoğaltılması, hareke ve nokta konulması, Kur’ân’ın bölümleri, Kur’ân öğretim tarihi gibi birçok mevzuyu ihtiva etmektedir.

Kur’ân kelimesinin anlamına dair altı farklı görüşe yer veren Çetin, kelimenin okumak manasına gelen ‘k-r-e’ kökünden türemiş isim olduğu ifade ederek kendi tercihini de ortaya koymuştur. Kur’ân’ın meşhur olmuş “Kur’ân-ı Kerim, Yüce Allah tarafından son peygamber Hz. Muhammed’e (sav) indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen ve tilavetiyle ibadet edilen, Arapça, muciz kelimadır.” tarifini aktarır, bu tariftaki her bir unsuru ayrı ayrı açıklamıştır.⁶²

Vahyin tarifini verdikten sonra inzâl ve tenzîl kelimelerinin indirmek manasına geldiğini, Kur’ân’ın topluca indirilmesine inzâl, parça parça, tedrici olarak indirilmesine ise tenzîl denilmesinin doğru olmadığını Kur’ân’ın bu kelimeleri kullanımında böyle bir ayrımın görülmediğini bildirmiştir. Furkan suresi 32. ayette ‘nezele’ fiilinin toptan indirilme manasında kullanıldığını, Kehf suresinin 1. ayetinde ise ‘enzele’ fiilinin bir defada toptan indirilme anlamında kullanılmadığını delil getirmiştir.⁶³

Kur’ân-ı Kerim’in nüzûlü bahsinde vahiy, ayet ve sureye dair çeşitli bilgileri aktaran Çetin, surelerin tertibinin tevkifiliği konusunda âlimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte kaleme almıştır. Kendisi, hangi görüşte karar kılınmış olursa olsun Kur’ân’ın bugünkü

⁶¹ Sofuoğlu, 55.

⁶² Çetin, *Kur’ân İlimleri*, 16-18.

⁶³ Çetin, 22.

tertibine uyulması gerektiğini söylemiştir. Zira mushafların tertibi ashabın icmâ'ına dayanmaktadır ve icmâ hüccet kabul edilir.⁶⁴

Çetin sure isimlerini verdikten sonra Mekkî ve Medenî sureler hakkında bilgi vermiştir. Kur'ân tarihi kısmında mekkî ve medenî surelerin özelliklerini ve bu ilmi bilmenin faydalarını zikretmiş olmasına karşın, kendi eseri içerisinde tekrara düşerek Kur'ân ilimleri başlığı altında da aynı konuya değinmiştir.

Kur'ân'ı Kerim'in toplanması ve istinsah edilmesi ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra akıllarda oluşabilecek soru işaretlerine cevap mahiyetinde konularla ilgili bazı meselelere değinmiştir. Bunlardan bir tanesi, Hz. Hafsa'da bulunan mushafın, Mervan bin hakem tarafından istinsah edilen diğer mushaflara muhalif bir şey bulunduğu iddiası olmasının diye yaktırılması rivayetidir. Çetin bu rivayetin tartışmalı olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

- 1. Bu meseleyi genişçe anlatan Buhârî ve Tirmizî yakma veya imha işleminden bahsetmemektedir.*
- 2. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm da ' Mervan'ın suhufu imha ettirdiğine dair işitilen tek rivayet budur' demiştir.*
- 3. Hz. Osman bu nüshadan gerekli miktarda mushaf istinsah ettirip dağıtımını yaptıktan sonra, müslümanlara ellerindeki nüshaları imha etmelerini istediği halde bu nüshaya dokunmamış, Hz. Hafsa'ya iade etmiştir.*
- 4. Mervan'dan bahseden tabakât kitaplarında da onun bu işinden bahsedilmemiştir.*
- 5. Aynı şekilde Taberânî'nin naklettiği rivayette 'Mervan'ın önce Hz. Hafsa'dan Mushaf'ı istediği, Hafsa'nın vermediği; onun vefatından sonra kardeşi Abdullah b. Ömer'den istediği, onun da Mushaf'ı gönderdiği' bildirilmekte ama Mervan'ın yakma veya imha işleminden bahsedilmemektedir.*
- 6. Bazı müsteşrikler bile bu rivayete şüpheyile bakmışlardır.*
- 7. Bizim kanaatimize göre de söz konusu nüsha imha edilmemiştir. Çünkü imhayı gerektirecek bir sebep yoktur; hem toplama işlemi hem de istinsah işlemi ashabın gözü*

⁶⁴ Çetin, 49.

önünde ve onların da katılımları ve tasvipleriyle gerçekleştirilmiştir. Mervan'ın istediği doğruysa o da bu değerli nüshaya sahip olmak için istemiş olabilir.⁶⁵

Çetin'in burada Kur'ân'ın Kerim'in mevsukiyeti konusunda hassas davrandığını söyleyebiliriz. Tartışmalı rivayeti vermeden konuyu sonladırabilecekken, rivayeti verip tartışmaların son bulmasını sağlayacak delilleri serdetmiştir. Eserinin kalan kısmında olduğu gibi Kur'ân tarihi bölümü de dipnot açısından zenginleştirilmiş ve açıklamalar yeterli şekilde verilmiştir. Bunda eserin yıllar sonra tekrar gözden geçirilip, basıma hazırlanmış olmasının katkısını da göz ardı etmemek gerekir.

Keskioğlu'nun 'Nüzûlünden İtibaren Kur'ân-Kerim Bilgileri' adlı eserinde Kur'ân tarihine ayrılmış özel bir bölüm bulunmamaktadır. Fakat içerik olarak bakıldığında Kur'ân tarihine dair bilgiler 'Hz. Peygamber'in En Büyük Mucizesi' başlığından itibaren verilmiştir denilebilir. Nitekim bu başlık altında Kur'ân'a göre Kur'ân, vahiy kâtipleri, ümmî nebî vasfı, ümmî kelimesinin manası, Kur'ân ayetleri ne üzerine yazılıyordu, yazı malzemesi, Kur'ân'da sahife kelimesi şöyle geçer, ashâbın Kur'ân'a verdiği önem, Kur'ân ismi, Kur'ân'a göre Kur'ân, Kur'ân'ın diğer isimleri alt başlıkları kaleme alınmıştır. Başlıklar incelendiğinde konu geçişlerinin alıştığımız düzende olmadığı farkedilecektir. Yine 'Kur'ân'a göre Kur'ân' başlığının eserde iki kez geçtiği de göze çarpmaktadır. Bu başlıkların ilkinde Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber' e (sav) verilmiş olan en büyük mucize olduğu, Hz. Peygamber'in (sav) vahiy kâtiplerine yazdırarak Kur'ân'ı koruduğu ve hafızalarda da yer ettiğinden bahsedilmiştir. İkinci başlıktan sonra ise Kur'ân-ı Kerim'de, Kur'ân lafzının geçtiği ayetler mealleriyle birlikte verilmiş, sonrasında ise ayetlere dayanılarak Kur'ân isminin okumak manasına gelen 'k-r-e' kökünden türediğine dikkat çekilmiştir.⁶⁶ Başlıkların bilinçli olarak mı aynı seçildiği, yoksa hata ile mi verildiği hususunda kanaatimiz gözden kaçırılmış olabileceği şeklindedir. Zira eserin başlıklandırılması sistematiklikten uzaktır. Müellifin şekilden ziyade içerikteki fikirler üzerinde yoğunlaşmış olması muhtemeldir.

Kur'ân-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi, nüshaların çoğaltılması, sure, ayet ve harekelere dair bilgiler verildikten sonra Keskioğlu'nun yazma ve basılmış nüshalara dair ayrıntıları ele aldığı görülmektedir. Tefsir usulü eserlerinin Kur'ân tarihi bölümlerinde

⁶⁵ Çetin, 81-82.

⁶⁶ Keskioğlu, *Nuzulünden İtibaren*, 73-82.

çoğunlukla rastlanılmayan bilgiler yer almaktadır. Nitekim kendisi de ‘Bu bahiste çok alakalı bir mevzua giriyoruz. Alaka çekici olduğu kadar da şimdiye kadar işlenmemiş bir konu. Allah yardımcımız olsun.’ diyerek konuya giriş yapmıştır. Ardından sahabe devrinden kalma mushaflar, Türkiye’deki tarihî mushaflar ve en eski mushaflar hakkında rivayetleri vererek akıbetlerini açıklamıştır. Türkiye’de, Kahire’de, Avrupa’da bulunan ciltlenmiş, süslenmiş tarihî eserler hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra da Kur’ân-ı Kerim’in matbaada basılı hale getirilmesinin tarihçesine yer verilmiştir.⁶⁷

Turgut’un eseri incelendiği zaman Kur’ân tarihi kısmının başlıkları ve sıralamasının İsmail Cerrahoğlu’nunkiyle benzeştiği görülecektir. Konular, Kur’ân, vahy ve mahiyeti, ayet, sure, Kur’ân’ın tespiti, yedi harf ve kıraat meselesi şeklinde ele alınmıştır. Elbette alt başlıklarda farklılıklar mevcuttur fakat içerik ve akışta benzerlik bulunmaktadır. Nitekim eserin kaynakları arasında Cerrahoğlu, Keskiöğlu ve Çetin’i görmekteyiz. Kur’ân’ın bir defada inmemesinin sebep ve hikmetleri kısmında sayılan beş madde⁶⁸ Abdurrahman Çetin’in eserindeki maddelerle -lafız olarak değilse de- anlam olarak aynıdır.⁶⁹ Ali Turgut’un eseriyle birlikte geçmiş tefsir usulü eserlerinden nakillerin artması ve içerik şekillendirilirken geçmiş eserlerin öncü kabul edilmesi durumu ortaya çıkmıştır denilebilir.

Zeki Duman’ın eserinde Kur’ân tarihine dair bir başlık koyulmamıştır ancak bu başlığı koyanların verdiği bilgilerle ortak konular içermesi hasebiyle burada zikretmek uygun olacaktır. Duman mevzuyu tefsirle ilgili özel terimler başlığı altında ele almıştır. Kur’ân tarihi konuları içinde zikredilen Kur’ân ve vahy mevzuları ele alınmıştır.

Duman Kur’ân’ın ‘k-r-e’ kökünden türemiş masdar olup meful anlamında okunan şeye isim olduğunu söylemiş ve delilleri ortaya koymuştur. Duman ‘Bu kadar çok delilden sonra, Kur’ân’ın iştikâkı hakkında çoğunluğun kabul ettiği bu görüşün doğruluğunda, artık şüpheye yer kalmadığı için, bu konuda ileri sürülen diğer zayıf görüşlerle, çoğunluğun benimsediği bu görüşe karşı yapılan itirazları burada tekrarlamayı zaid

⁶⁷ Keskiöğlu, 132-144.

⁶⁸ Turgut, *Tefsir Usulü*, 88-89

⁶⁹ Çetin, *Kur’ân İlimleri*, 32-33.

görüyoruz.’ diyerek konuyla ilgili diğer görüşlerin verilmesinin gerekli olmadığını ifade etmiştir. Ardından Kur’ân-ı Kerim’de Kur’ân’a isim olan ayetleri vermiştir.⁷⁰

Vahyin tarifini yaptıktan sonra, çeşitlerini veren Duman, Allah’ın meleklerle, cansızlara, insanlara, bal arısına, Musa’nın annesine, Havarilere, Zekeriya Aleyhisselam’da olduğu gibi insanların insanlara, şeytanların birbirlerine olan vahyini ayetlerle örneklendirerek açıklamıştır.⁷¹ Vahiy karşısında Hz. Muhammed’in durumu ortaya konduktan sonra Hz. Muhammed’e neden şair kâhin veya mecnun dedikleri ve neden bunların doğru olamayacağı örneklerle ifade edilmiştir.⁷² Duman’ın eserinde Kur’ân tarifine ve özellikle vahyin keyfiyetine dair bilgilere ihtimam gösterilmiştir.

Kırca, kitabının birinci bölümünü Kur’ân tarihine ayırmıştır. Alt başlıklardan sonra bibliyografyaya yer verilmiş, kaynaklar bölüm sonunda zikredilmiştir. Kur’ân, vahiy, ayet, sure, Kur’ân’ın nüzûlü, Kur’ân’ın mushaf haline getirilişi, Kur’ân’ın okunması, yedi kıraat konusu sırasıyla işlenmiştir. Kur’ân’ın isimlerini verirken, Kur’ân’ın kendisi hakkında kullandığı isimleri Kitab, Furkan, Zikr, Mev’iza, Hükm, Hikme, Şifa, Hüda, Tenzil, Rahmet, Ruh, Hayr, Beyan, Nimet, Burhan, Kayyim, Müheymin, Nûr, Hakk, Hablullah şeklinde sıralamıştır.⁷³

Vahyin lügat ve ıstılah manasından sonra mahiyetine dair şu açıklamaları yapmıştır:

Bazen vahiy konusunda metoddan kaynaklanan bazı problemler de sözkonusu olmaktadır. Tecrübî ve sosyal bilimler, sahalarına giren olayları tümevarım ve tündengelim metoduyla incelemekte, genellikle pozitif bir anlayışı yansıtmaktadır. Hâlbuki madde ile alakalı olan bu metodu vahye uygulamaya veya pozitivizmin felsefî anlayışı ile vahiy konusuna yaklaşmak, yanlıştır. Çünkü akıl ve duyu organlarının verileri insanla alakalı olduğu halde, vahiy insanla doğrudan alakalı değildir. Yani vahiy, insanın dışında olan ve sadece inanca dayanan bir olaydır. Bir başka deyişle insanla alakası akıl ve duyu organları gibi doğrudan değil dolaylıdır. Farkedilen şeylerle (şehadet âlemi) ilgili değil, farkedilemeyen şeyle (gayb âlemi) ilgilidir. Bunun için de iman konusudur. Çünkü imanın en önemli unsurlarında birisi de gayba inanmadır. Duyu organları ile idrak edilemeyen şeylerin varlığına imandır... Kur’ân bizim için bir bilgi kaynağıdır. Gözümüzle gördüğümüz şeye inandığımız gibi vahiy yoluyla gelen bütün şeylere de

⁷⁰ Duman, *Uygulamalı Tefsir*, 3-5.

⁷¹ Duman, 7-12.

⁷² Duman, 35-42.

⁷³ Kırca, *Tefsir Usulü*, 9-13.

inanırız. Dolayısıyla vahyin keyfiyetini ve nasıllığını bilemeyiz. Ancak ona muhatap olan peygamberler bilebilir. Çünkü vahiy tecrübesini yaşayan onlardır. Bu tecrübeyi yaşamayan birinin vahyi izah etmesi de mümkün değildir. Bu konuda Hz. Peygamber'den bize ulaşan bilgiler daha ziyade vahiy esnasında görülen titreme, terleme, yüz renginin kızarması veya deve üzerinde ise devenin çökmesi gibi hallerdir. Ama bu vahyin mahiyetini açıklamaz, ancak vahyin gelişi esnasında Hz. Peygamber'den meydana gelen dış belirtileri gösterir.⁷⁴

Vahyin mahiyetine dair tartışmalar inanan kimseler için bir problem teşkil etmez asıl inanmayan için bir sorundur.

Eserde diğer tefsir usulü eserlerinin içerikleriyle benzer ifadeleri bulunmaktadır. Nitekim kaynak olarak Duman'ın, Keskiöğlu'nun ve Cerrahoğlu'nun⁷⁵ eserlerinden yararlanılmıştır.

Mervan b. Hakem ve Hafsa nüshasının yakılması olayını verirken Kırca böyle bir şeyin tartışmasız reddedilmesi gerektiğini söyler. Zira haberin delil olarak kullanılabilmesi için güvenilir kaynaklardan sağlam bir senetle rivayet edilmesi gerekir. Ayrıca bir başka açıdan bakılacak olursa, böyle bir durumun var olması durumunda Kur'ân-ı Kerim'in orijinalliğine halel gelmez çünkü son arzada şekillenip tevatür yoluyla nakledilen Kur'ân, Hz. Hafsa'nın elinde bulunan sahifelerle ve Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği nüshalar aynıdır.⁷⁶ Kırca'nın bölüm başlığı hakkında şunları söylemek gerekir. İçindekiler kısmında bölüm başlığı 'Mervan b. Hakem ve Hafsa Mushafının Yakılması' şeklinde verilmiş, bu ilk bakışta böyle bir durumun yazar tarafından kabul edildiği izlenimi uyandırmaktadır, kanaatimizce bu başlık sehven bu şekilde yazılmıştır.

Ömer Dumlu'nun eserine bakıldığında birinci bölüm olan Kur'ân tarihi kısmına diğer eserlerden farklı olarak Kur'ân'ın Hz. Peygamber devrinde yazılması, Hz. Ebubekir ve Hz. Osman dönemlerinde yapılan işlemlerin aktarıldığı daha sonra Kur'ân'ın tanımı ve isimlerine geçildiği göze çarpmaktadır. Dumlu Kur'ân'ın tamamının Hz. Peygamber (sav) döneminde yazılmış olduğunu, Hz. Ebubekir zamanında aktarılan rivayetin yanlış

⁷⁴ Kırca, 17.

⁷⁵ Kırca, 14, 24, 28.

⁷⁶ Kırca, 45-46.

anlaşıp aktarıldığını, bunun Kur'ân tarihinin en önemli meselesi olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

Aslında bu sorun Kur'ân tarihinin en önemli konusudur. Şunu da belirtelim ki, burada hep aynı hata işlenmekte ve bu hata tekrar edilmektedir. Bu dönemde Kur'ân'la ilgili olarak anlatılan olaydan anlaşıldığı kadarıyla sanki Kur'ân Hz. Peygamber zamanında ve O'nun talimatı ile hiç yazılmamış veya onun bu mesele ile hiçbir ilgisi olmamış da onun vefatından sonra Kur'ân yeniden yazılmış, derlenmiştir. Hâlbuki durum böyle değildir. Nitekim bunu yukarıda değinilmiştir. O halde Hz. Ebubekir zamanında yapılan iş nedir? Kısaca çeşitli malzemeler üzerine yazılmış olan Kur'ân ayetlerinin iki kapak arasına alınıp bir Mushaf şekline getirilmesidir. ”⁷⁷

Bu açıklamalarından sonra Dumlu, Hz. Ömer tarafından getirildiği ve şahit olmadığı için kabul edilmediği söylenen, ‘recm’ metni rivayetinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Şayet böyle bir metin var olsaydı komisyonun başında bulunan Zeyd b. Sabit’in ezberinde bulunması gerekirdi veya Hz. Ömer böyle bir ayet olduğunu ileri sürseydi o zaman değilse de halife olduğu dönemde bu metni Kur'ân'a koydurtabilirdi.⁷⁸

Surelerin tertibinin tevkifi, ictihadî olduğuna dair görüşleri aktarırken 50. sayfada da ictihadî diyenlerin çoğunlukta olduğunu, 89. sayfada da aynı şekilde ictihadî olduğunu söyleyenlerin yaygın olduğunu ifade etmiştir. Direkt olarak bir görüş belirtmemiş olsa da yazarın görüşünün de bu olduğu kanaati oluşmaktadır.

İbrahim Çelik'in ‘Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü’ eserinde Kur'ân tarihi içeriğini uzun tutmamıştır. Kur'ân kelimesinin aslını, tarifini, diğer isimlerini, vahiy, ayet ve sûre kelimeleri ve içeriklerini, Kur'ân'ın tesbitini, harekelenmesi ve noktalanmasını, yedi harf ve kıraat meselesini aktarmıştır.⁷⁹

Mehmet Paçacı, Kur'ân'ın iniş süreci başlığı altında Kur'ân'ın ayet ayet indirilmesi, Mekke ve Medine'de Kur'ân, mushafın oluşum tarihi konularını kaleme almıştır. Esasında Kur'ân tarihine dair yalnızca mushafın yazılması, derlenmesi, çoğaltılması,

⁷⁷ Dumlu, *Tefsir Usulü*, 40.

⁷⁸ Dumlu, 41.

⁷⁹ Çelik, *Örnekleriyle Tefsir*, 18-38.

noktalanması ve harekelenmesi konuları yer almaktadır.⁸⁰ Nitekim müellif Kur'ân, vahiy ve ayete dair bilgileri Kur'ân bilimleri başlığı altında değerlendirmektedir.⁸¹

Halis Albayrak, Kur'ân tarihine dair bilgileri, 'Kur'ân Hakkında' adlı birinci bölümünde on sayfa olarak kaleme almıştır. Kur'ân'ın vahyediliş tarzı, vahyedilenlerin tespiti ve muhafazası, Kur'ân'ın mushaf haline getirilişi, Kur'ân'ın Hz. Osman zamanında çoğaltılması ve kıraati meselesine değinilmiştir. Tefsir Usulü eserlerinde Kur'ân tarihi içerisinde bulunan, ayet ve surelere dair bilgiler Albayrak'a göre Kur'ân tarihi mevzuları içinde addedilmemiştir ki o bu konuları Kur'ân metninin tertibi başlığında zikretmiştir.⁸²

Muhsin Demirci'nin eserinde Kur'ân'ın nüzûlü ve metinleşme süreci başlığı altında vahyin tanımı ve mahiyeti, Kur'ân'ın tanımı, nüzûlü, Kur'ân'ın tespiti, cem'i, istinsahı, hareke ve nokta konması, yedi harf ve kıraatler konuları ele alınmıştır. Vahyin mahiyeti konusunda bir melek, vahyi alan peygamber arasında gerçekleşen iletişimde dil birliği, varlık birliği, gizlilik ve süratlilik olmak üzere dört özelliğin bulunması gerektiğini aktarır. Her peygambere kendi dilinde vahyin geldiğini, peygamber efendimize (sav) de vahyin Arapça olarak geldiğini savunmaktadır. Bütün vahiylerin Arapça olarak indirildiğini, Peygamberlerin kavimlerine tercüme ettiklerini söyleyenler olmuşsa da müellif bunun tutarlı olmadığını ifade etmiştir.⁸³

Varlık birliği konusunda, ya dinleyen kimsenin kişisel değişikliğe uğradığını ya da konuşanın varlık mertebesi olarak aşağı indiğini söylemiş, Peygamber Efendimize (sav) vahyin daha çok birinci şekilde geldiğini rivayetlere dayanarak aktarmıştır.

Demirci surelerin dizilişinin ictihadi, tevkifi veya bir kısmı ictihadî bir kısmı tevkifi olması hususunda üç farklı görüşü vermiş, tevkifi olduğu yönündeki kendi kanaatini şu açıklamaları yaparak aktarmıştır:

Bizim şahsi kanaatimize göre burada sıraladığımız üç görüşten en tutarlı olanı, sure tertibinin tevkifi olduğunu savunanların görüşüdür. Böyle olduğu içindir ki, Zeyd b. Sabit Hz.Ebubekir zamanında Kur'ân'ı cem ederken aynı tertibi esas almış, Hz. Osman döneminde de Kur'ân'ı istinsah etmekle görevli heyetin başına getirildiği zaman yine

⁸⁰ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 53-61.

⁸¹ Paçacı, 78-88.

⁸² Albayrak, *Tefsir Usulü*, 23-33.

⁸³ Demirci, *Tefsir Usulü*, 48-52.

aynı tertibi uygulamıştır. Çünkü Zeyd b. Sabit arza-i ahirede bulunmuş ve Hz. Peygamber(sav)'den başından sonuna kadar Kur'an'ı iki kere dinlemiştir. Tabii ki Allah Rasûlü (sav) sözünü ettiğimiz bu son arzada Kur'an surelerini belli bir tertibe göre okumuştur. İşte bu tertip tevkîfî bir tertip idi. Şimdi bu durumda Zeyd b. Sabit'in Hz. Peygamber'den bizzat dinlediği Kur'an'ı başka bir tertibe göre cem etmesi ve çoğaltması söz konusu olabilir miydi? Elbette ki böyle bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu Alah Tealâ tarafında vahyedilmiş ve Resûlü tarafından da ümmete tebliğ edilmiş bir tertipti. O nedenle Zeyd b. Sabit hem Kur'an'ın derlenmesinde hem de istinsahında sözünü ettiğimiz bu tevkîfî tertibi aynen uyguladı. İşte bundan dolayı diyebiliriz ki, Kur'an'daki sure tertibi tevkîfidir.⁸⁴

Demirci'nin dipnotları incelendiği zaman konuyla ilgili Arapça ve Türkçe kaynakları vermesinin yanında, Türkçe tefsir usulü eserlerinden Cerrahoğlu, Keskiöğlu ve Çetin'den eserinin farklı yerlerinde faydalandığı görülmektedir.

Hidayet Zertürk eserinin Ulumu'l-Kur'an'a giriş kısmında Kur'an tarihine yer vermiştir. Ayet ve sure kelimelerinin anlamını, sayılarını aktardıktan sonra surelerin tevkîfiliği konusunda bu konunun zannî delillere dayanılarak tartışılmasının bir manasının olmadığını söylemektedir. Zira surelerin bildiğimiz şekliyle mushafa yazılmasıyla fitnelerin önü kapanmıştır, bu haliyle de üzerinde tartışılmasının ilmî bir değeri kalmamıştır.⁸⁵ Zertürk Kur'an tarihi kısmında Hz. Ebubekir ve Hz. Osman dönemindeki faaliyetleri anlatmış, kıraatler ve yedi harf meselesine dair görüşlerini vermiş, ardından da Kur'anî ilimler kısmına geçmiştir.

Bahattin Dartma editörlüğünde hazırlanan 'Tefsir Tarihi ve Usulü' adlı Açıköğretim Fakültesi kitabının ilk ünitesi 'Kur'an'ın Nüzûlü ve Metinleşmesi' konusuna ayrılmıştır. Eserde vahiy ve vahye dair diğer bilgiler açıklanmış, ardından Hz. Peygamber döneminden itibaren Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesi, yazılması, cem edilmesi, çoğaltılması, harekelenmesi, noktalanması gibi bilgiler verilerek ünite sonlandırılmıştır. Diğer kaynakların yanında Cerrahoğlu, Demirci, Keskiöğlu ve Kırca'dan yararlanılmıştır.⁸⁶ Eserde konuların ayrıntıya girilmeden öz bir şekilde işlendiği, okuyucunun zihninde genel bir tablo oluşturacak şekilde konuların ele alındığı görülmektedir. Ayrıca bazı tefsir usulü eserlerinden farklı olarak ayet, sure, yedi harf,

⁸⁴ Demirci, 106.

⁸⁵ Zertürk, *Ulumu'l-Kur'an*, 12.

⁸⁶ Dartma, *Tefsir Tarihi*, 28-29.

kıraat, kitab-ı Mukaddes mevzuları Kur'ân'ın tanıtımı ve unsurları başlığıyla ikinci ünite de işlenmektedir.⁸⁷

İsmail Çalışkan 'Vahiy ve Kur'ân' başlığı altında Kur'ân tarihini içeren konuları ele almıştır. Vahyin lügat ve ıstılah manasını verip, mahiyeti ve geliş şekilleriyle ilgili bilgileri aktardıktan sonra Çalışkan, Kur'ân'ın kaynağı hakkında görüşlere yer vermiştir. Müsteşriklerin, Hz. Muhammed (sav)'in yaşadığı Hicaz bölgesinde Yahudi ve Hristiyanlar mevcuttu ve Hz. Muhammed, onlarla olan irtibatı sonrası Kur'ân'ı kendisi telif etmiştir dediklerini aktaran Çalışkan, onların bu iddialarını hiçbir zaman delillendiremediklerini ve kendileri gibi oryantalist meslektaşları tarafından bile iddialarının geçersiz kılındığını ifade etmiştir.⁸⁸

Çalışkan Kur'ân'ın metinleşme tarihini aktarırken bunun Kur'ân'ın nüzûlü ve yazımı, tedvini ve neşri şeklinde üç aşamada gerçekleştiğini aktarmıştır.⁸⁹ Kaynaklarda cem' ve istinsah olarak kavramsallaşmış bu kelimeler yerine tedvin ve neşr'i kullanması dikkat çekicidir. Neşr kelimesi tercih edilirken Kur'ân'ın çoğaltılmasının değil de farklı bölgelere gönderilesinin vurgulanması amacı güdülmüş olabilir.

Yaray'ın hazırlamış olduğu eserde Kur'ân tarihi tek bir bölümde değil beş farklı bölümde ele alınmıştır. Buna göre birinci bölümde vahiy çeşitleri, ikinci bölümde Kur'ân nedir, üçüncü bölümde Kur'ân surelerinin özellikleri, dördüncü bölümde Kur'ân ayetlerinin özellikleri, beşinci bölümde ise Kur'ân'ın yazıya geçirilip tespit edilmesi konuları kaleme alınmıştır.

Yaray'ın eserinin içeriğinde genel olarak kendisinden önceki tefsir usulü eserlerindeki konuların aynı üslupla ele alındığı görülmektedir. Herkese hitap edecek şekilde hazırlandığından konuların kısa kısa verildiğini söyleyebiliriz. Ayet ve surelerin tertibi hususunda Yaray, ayetlerin tevkifi, surelerin ise bir kısmının ictihadi diğer kısmının tevkifi olduğu görüşünü benimsemektedir.⁹⁰

⁸⁷ Dartma, 30.

⁸⁸ Çalışkan, *Tefsir Usulü*, 57.

⁸⁹ Çalışkan, 58.

⁹⁰ Yaray, *Kur'ân İlimleri*, 33.

Ömer Çelik, Kur'ân tarihi ismi vermemekle birlikte 'Vahiy ve Kur'ân' adını verdiği birinci bölümünde Kur'ân tarihi mevzularını ele almıştır. Genel olarak vahiy, Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân'ın korunması, yedi harf ve kıraat meselesi, ayet ve surelere dair bilgiler yer almaktadır. Eserde Kur'ân-ı Kerim'in rahmet olması, sözlerin en güzeli oluşu, her türlü çelişkiden beri olması gibi özelliklere yer verilmesi ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlünün hikmetleri başlıklarına yer verildiği görülmektedir.⁹¹

Çelik'in, eserini imam hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin faydalanması için yazmış olmasına rağmen, sayfalarda dipnotlara yer vermeyip, kitabın sonunda kaynakça vermekle yetinmesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.⁹² Nitekim konular hakkında araştırma yaparak ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyen bir kimse için dipnotların inkâr edilemeyecek ehemmiyeti vardır. Çelik her bölümün sonuna klasik, çoktan seçmeli ve boşluk doldurma şeklinde ölçme değerlendirme soruları koymuştur.⁹³ Bu telif edilen eserin ilgili bölümü bittikten sonra kişinin kendisini test edebilmesi ve eksik yönlerini görebilmesi açısından güzel bir uygulama olmuştur.

Zekeriya Pak'ın eserine baktığımızda Kur'ân tarihi şeklinde özel bir bölüm görünmemektedir. Kur'ân'ın inzali, Kur'ân'ın kaynağı, Kur'ân'ın metinleşme süreci, Kur'ân ile ilgili temel kavramlar başlıkları altında çeşitli mevzular ele alınmaktadır.

Fahrettin Şeker Kur'ân tarihi adlı bir bölüm oluşturmamış, Kur'ân'ı Kerim'in metinleşme sürecini ulumu'l-Kur'ân başlığı altında ele almıştır. Peygamber Efendimiz (sav) zamanında Kur'ân'ın kayıt alınması mevzusunu aktarırken diğer eserlerde karşılaşmadığımız bir rivayete yer vermektedir.

Hiz. Peygamber ölüm döşeginde iken Hiz. Ali'ye şöyle demiştir. 'Ey Ali, Kur'ân parçalar halinde yazılı olarak başımın altında duruyor. O metinleri alın derleyin. Kur'ân'ı Yahudilerin Tevrat'ı zayi ettikleri gibi zayi etmeyin.' Bunun üzerine Ali (ra) evine kapanmış 'Kur'ân'ın bu dağınık parçaları cem etmedikçe Cuma namazı dışında ridayı (abayı) giymemeye yemin etmiş ve yine Kur'ân' cem etmedikçe Ebu Bekir (ra)'a biat etmemiştir.⁹⁴

⁹¹ Çelik, *Tefsir Usulü*, 33-39.

⁹² Çelik, 18.

⁹³ Çelik, 91-96.

⁹⁴ Şeker, *Kur'ân İlimleri*, 46.

İslamoğlu, yukarıdaki rivayetin şii kaynaklarda sıkça kullanılmış olmasında karşın, sünni müelliflerin eserlerinde de yer aldığını ifade eder. Sünni kaynaklarda Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir'e biat etmemesinin arkasındaki neden olarak ele alındığı çıkarımında bulunmuştur.⁹⁵

Yukarıda verilen bilgiler ışığında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

-İsmail Cerrahoğlu'nun Kur'ân tarihini aktarırken vermiş olduğu Kur'ân'ın anlamı, tarifi ve diğer isimleri, vahiy, ayet, sure, Kur'ân-ı Kerim'in yazı ile tespiti, cem'i ve teksiri, yedi harf meselesi ve kıraati başlıkları, kendisinden sonra yazılan eserlerin birçoğunda sıralamaya da sadık kalınarak kaleme alınmıştır.

-Türkçe tefsir usulü eserlerinde Kur'ân için ayrı sure ve ayet tanımlamaları için ayrı, Kur'ân'ın nüzul süreci için ayrı bölüm başlığı kullanan müellifler de bulunmaktadır. Ayrı ele alınması Kur'ân tarihi konusu içerisinde vahiy, ayet, sure tanımlamaları kısımlarının bulunmaması gerektiği düşüncesini barındırıyor olabilir.

-Eserlerin dipnotlarında çoğunlukla Zerkeşi (ö.794/192), Suyutî (ö.911/1505), İbnu'l-Cevzi (ö.597/1200) gibi âlimlerden alıntılar yapılmaktadır. Ayrıca Cerrahoğlu, Çetin, Keskioğlu, Turgut gibi müelliflerden de son dönemde yazılan eserlerde yararlanıldığı gözlemlenmektedir. Bu da kimi eserlerde tekrarların oluşmasına sebebiyet vermektedir.

-Kur'ân'ın nüzûlü ve metinleşmesi konusunda bütün müelliflerin, Kur'ân'ın mevsukiyeti konusuna ihtimam gösterdiği, bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan yanlış yorum ve yönlendirmelere karşı özel bir hassasiyet sahibi oldukları görülmektedir.

-Müelliflerin kişisel hassasiyetleri nedeniyle belirli kısımları ayrıntılı olarak ele almalarına karşın konuların benzer şekilde işlendiği söylenebilir. Bunda mevzuların yoruma kapalı olmasının bilgi içeren yönlerinin ağır basmasının etkisi büyüktür.

- Kur'ân tarihi konuları içinde farklı tercihlerin oluşmasını sağlayacak en belirgin konu surelerin tertibinin tevkîfî olup olmaması meselesidir. Yazarların da en çok bu konuda

⁹⁵ İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama*, 145-146.

farklı fikirlere sahip olduğu görülmektedir. Bu konu dışında üzerinde anlaşmazlık bulunan konu neredeyse yok gibidir.

2.1.2. Vücuḥ ve Nezair Başlıklarının Tahlili

Yaratılışının başlangıcından beri insan, Allah Teala'nın gözetimi ve yönlendirmesi altında olmuştur. Bu da vahiy yoluyla gerçekleşmiştir. Nitekim Hz. Muhammed (sav)'e de son şeriat bu şekilde gelmiş, İslam böylece kemâle ermiştir.

Her millete kavminin ileride olduğu hususlarda mucizeler verilmiş, Kur'ân-ı Kerim de Arabistan'ın o sıralar ehemmiyet gösterdiği dilin kullanımı konusunda kendinden sonra aşilamayacak bir belagatla, muhataplarını aciz bırakarak nazil olmuştur. İndirildiği günden günümüze ve hatta kıyamete dek Kur'ân eşsiz üslûbuyla karşısındakileri âciz bırakacaktır.⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim'in benzeri olmayan eşsiz yönlerinden bir tanesi de vücuḥ ve nezair konusudur. Kur'ân'ın anlaşılmasında çok önemli vazife üstlenmiş olan bu ilim hicri 2. Asırdan itibaren âlimlerin ehemmiyet gösterdiği, hakkında eserler yazdığı bir mevzu olagelmıştır.

Vücuḥ ve nezâir ilminin konusu olan çok anlamlı kelimelerin tespiti ve yazımı hicrî II. asrın başlarına gitmesine rağmen bu ilmin ilk tanımı, tedvininden yaklaşık 450 yıl sonra yapılmıştır.⁹⁷ Vücuḥ konusunda genel olarak bir tanım birliğinden bahsedilebilir ancak nezâir konusunda durum bundan daha farklıdır. Mustafa Karagöz'ün makalesinde ayrıntılı incelemiş olduğu üzere bu ilim hakkında üç tanımlamanın olduğu söylenebilir:

1) Aynı lafzın Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması vücuḥ, bu tür çokanlamlı bir lafzın anlamlarından herhangi birinin Kur'ân'da birden çok yerde kullanılması, yani aynı lafzın anlamlarından birinin Kur'ân'da tekrür etmesi nezairdir.

2) İkinci anlayışa göre vücuḥ ve nezair aslında aynı şeyi, "harekesi ve lafzı aynı olan kelimenin kullanıldığı her yerde farklı anlamlara gelmesi"ni ifade etmektedir. Bu durumda lafız boyutu dikkate alınarak farklı yerlerde farklı anlamlara gelen lafızlara

⁹⁶ Tûr, 52/33-34, Hûd, 11/13, Yûnus, 10/38, Bakara, 2/23, İsrâ, 17/78.

⁹⁷ Hasan Yıldızlı, ““Vücuḥ” ve “Nezâir” Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 31 (2014): 5.

nezair, anlam boyutu dikkate alınarak bu kelimenin kullanıldığı farklı anlamlara vücut denmiştir.

3) Bir diğer anlayışa göre, vücûh lafızları aynı olup anlamları farklı; nezair ise lafızları farklı, anlamları aynı olan kelimelerdir.⁹⁸

Bu tanımlamalardan ilkinin, vücuh ve nezair alanında elimize eseri ulaşan ilk âlim Mukatil bin Süleyman'ın ve ondan sonra gelen âlimlerin anlayışlarına daha uygun olduğu görülmektedir. Nitekim ikinci tanıma vücuh ve nezair aynı şeyi ifade ediyor denilerek tepki gösterilmiştir.⁹⁹

Kur'ân-ı Kerim'i anlama noktasında önemli bir konuma sahip olan vücûh ve nezair konusu Türkçe hazırlanan tefsir Usulü eserlerinde de yer almaktadır. Fakat Kur'ân'ın mucize oluşuna örnek gösterilen bu ilim, eski dönemlerde kendisi için ayrıca kitap yazılan bir konuma sahipken, Türkçe tefsir Usulü eserlerinde çoğunlukla tanım verme şeklinde ele alınmaktadır.

İsmail Cerrahoğlu'nun 1970 yılında yayınlanan 'Tefsir Usulü' eseri hareket noktası olarak ele alındığında, vücuh ve nezâir ilmi bulunan eserlerde mevzunun nasıl ele alındığı tekrarlar barındırıp barındırmadığı, ne tür tanımlamalara yer verildiği konularına değinilerek zaman içerisinde tefsir Usulü eserlerinde gerçekleşen değişimler hakkında bir sonuca ulaşmak hedeflenmektedir.

Tefsir usulü eserlerinin vücûh ve nezair ilmini aktarırken birçoğunun vücûhu çokanlamlı kelimeler, nezairi ise farklı lafızların aynı manayı ifade etmesi şeklinde tanımladıkları görülmektedir. Kalan eserlerde ise vücûh Kur'ân-ı Kerim'de aynı lafzın farklı yerlerde farklı manalara gelmesi, nezair ise bu farklı manaların tekrar etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bakıldığında vücuhun ıstılah manasında bir karışıklık olmadığı, fakat

⁹⁸ Mustafa Karagöz, 'Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -Nezair'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-', *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, ed. Bilal Gökür, Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökür (İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2009) 448-451.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için: Yaldızlı, "Vücûh" ve "Nezâir" Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme, Karagöz, , 'Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -Nezair'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-', Şahin Güven Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu(İstanbul: Denge Yayınları, 2005).

çeşitli sebeplerden ötürü nezairin tanımlanması noktasında bir takım farklı yaklaşımların bulunduğu söylenebilir.

İbnu'l Cevzi ve Kâtip Çelebi'nin önderlik ettiği vücuhun manada nezairin ise lafızlarda olduğu tanımlamasını yapan Türkçe tefsir usulü eseri bulunmamaktadır. Yalnızca Hidayet Zertürk, Zekeriya Pak ve Ali Rıza Gül ve Ali Karataş tefsir usulü eserlerinde vücuh ve nezair ilminin bu şekilde tarif edildiğinden bahsetmişlerdir.¹⁰⁰ Zertürk, bu tarife karşı çıkan Zerkeşi'nin ifadelerini vererek böyle bir tanımlamanın olduğunu fakat bunun beğenilmediğini söylemiştir.¹⁰¹

Bu isimler İbnu'l Cevzi'nin tarifine katılmamakla birlikte Zertürk eserinde nezairin eş anlamlılık manasına geldiğini yazmış, Pak ise Mukatil bin Süleyman'ın vermiş olduğu örneklerle uygun olarak nezairin, Kur'ân'ı Kerim'de farklı anlama gelen aynı kelimenin aynı manayı ifade ettiği ayetlerde tekerrür etmesi olduğunu söylemiştir.

Bu ilmin tanımlanması konusunda Türkçe tefsir usulü denince akla gelen ilk ismin, İsmail Cerrahoğlu'nun da nezairi nasıl ele aldığına bakmak gerekir. Kendisinden sonraki birçok yazara öncülük eden Cerrahoğlu eserinde vücuh ve nezairi “Bir kelimenin bir ayette ifade ettiği mana ile yine aynı kelimenin diğer ayetlerde ifade ettiği anlamlar aynı olmamaktadır. İşte biz buna vücuh diyoruz. Bunun aksine, yani çeşitli birçok kelimenin aynı manayı ifade etmesine nezair denir.” şeklinde tanımlamış, nezairin tanımı hususundaki tartışmalara yer vermeden kanaatini ortaya koymuştur.¹⁰²

İlk basımı 1982 yılında yapılan Abdurrahman Çetin'e ait ‘Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi’ adlı eserde vücuh ve nezairin Mukatil bin Süleyman'ın örneklendirmelerine uygun olarak ele alındığı görülmektedir.

Çetin'in eserindeki ilgili kısım şu şekildedir:

Bu ilme dair yazılmış ilk eserlerde konunun belirli bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak eserin muhtevsından, bir kelimenin farklı ayetlerde farklı manalarda kullanılmasına vücuh; bir kelimenin aynı manada kullanıldığı başka ayetlerdeki

¹⁰⁰ Pak, *Tefsir Usulü*, 143., Gül, *Tefsir Usulü*, 62.

¹⁰¹ Zertürk, *Ulumu'l-Kur'ân*, 120.

¹⁰² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 184

benzerlerine (tekerrürlerine) de nezair dendiği anlaşılmaktadır. Mesela Kur'ân'da geçen 'din' kelimesi başlıca şu manalarda kullanılmıştır:

a. Hesap (günü): Fatiha ¼, Saffat 37/20, Mutaaffî'nin 83/11

b. Din: Ali İmrân 3/19, Maide 5/3,

c. Tevhid: Rum 30/30, Zümer 39/2, Lokman 31/32

d. Hüküm: Yusuf 12/76, Nur 24/2

e. İslam: Tevbe 9/33, Saff 61/9

f. Millet: Hac 22/78

Bunlar din kelimesinin vücuhudur. İlk sırada kaydedilen ve Fatiha'nın dördüncü ayetinde yer alan 'din' kelimesi 'hesap günü, ahiret' anlamındadır. Aynı anlamda kullanıldığı yerler Saffat 37/20 ve Mutaaffî'nin 83/11 ayetleridir ki bunlar da nezairi olmaktadır."¹⁰³

Çetin bu tanımlamayı verdikten sonra İsmail Cerrahoğlu'ndan nezair tanımını alıntılararak vermiş, vücuh ve nezairle ilgili eserlerde bu tanımlamanın yer almadığını fakat tefsirlerde bu tür örneklerin bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁴

Bir başka yaklaşımı görmek adına Mehmet Akif Koç editörlüğünde hazırlanan, 'Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi' isimli esere bakmak faydalı olacaktır. Eserde tefsir usulü kısmını basıma hazırlayan Mesut Okumuş, vücuh ve nezair ilminde ilk dönem âlimlerinin uygulamalarının farklı olduğunu bildirmekle birlikte, daha sonra tanımın farklılaştığını ifade ederek farklılaşan tanıma uygun olarak örneklendirmelerini yapmıştır. Okumuş'un bu husustaki görüşleri şu şekildedir:

Erken dönem 'Vücuh'ul-Kur'ân' kaynaklarında sözgelimi Mukâtil b. Süleyman'ın eserinde nezâir kelimesi vücûh için zikredilen kelimelerin bağlamsal anlamının diğer ayetlerdeki benzerlerini ifade etmek için 'bunun naziri (benzeri) şu ayettir' şeklinde kullanılmıştır. Ancak tarihsel süreçte nezair kavramının anlamı zamanla değişmiştir. Sonraki dönemlerde yazılan eserlerde nezair kavramı 'aynı manaya gelen farklı lafızlar (eşanlamlı kelimeler)' şeklinde tarif edilmiştir. Terim olarak nezair 'Kur'ân'daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesidir.' Kısacası vücûhta aynı kelimenin (eşsesli)

¹⁰³ Çetin, Kur'ân İlimleri, 344-345.

¹⁰⁴ Çetin, 346.

anlamının çokluğu söz konusu iken nezairde farklı kelimelerin (eşanlamlı) anlam birliği veya yakınlığı vardır.”¹⁰⁵

Yazarın ilk kullanıma vâkîf olmasına rağmen tanımlamada sonradan yaygın hale gelen vücuḥ ve nezair tanımını tercih ettiği görülmektedir.

Bilal Deliser eserinde iki tarifi de vermeyi tercih eden müellifler arasındadır. Vücūḥ ve nezair başlığının altında nezairi evvela eş anlamlılığı ifade eden bir terim olarak ele almıştır. Ardından

Vücuḥ bir kavramın, farklı vecihlerinden birinin farklı ayetlerde aynı anlamda tekrar etmesi veya ettirilmesi de nezair anlamına gelmektedir. Mesela “ümmeṭ” lafzının Kur’ân’da, topluluk, millet ve seneler anlamında kullanılması bu lafzın vücuḥ olduğunu göstermektedir. Aynı lafzın bu anlam kategorilerinden mesela millet anlamında geçtiği tüm yerler bu lafzın nezairini oluşturmaktadır.

diyerek nezairi erken dönem âlimlerin tarif ettiği şekilde tariflemiştir.¹⁰⁶

Vücuḥ ve nezair ilmine ayırdığı bölümün sonuna geldiğinde ise çokanlamlı ve eşanlamlı (vücuḥ ve nezair) kelimelerin bilinmesinin Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılmasında önemli rol oynadığını belirterek mevzuyu nihayetlendirmiştir. Buradan açıkça tercihini ortaya koymamış olmasına rağmen, yazarın nezair hakkında eşanlamlılık tarifini benimsediği söylenebilir.

Nezairin farklı olarak ele alındığı eserlerden bir başkası ise Bahattin Dartma editörlüğünde hazırlanan ‘Tefsir Tarihi ve Usulü’ adlı eserdir. Ömer Kara’nın Kur’ân ilimlerine dair hazırlamış olduğu ünite de vücuḥ ve nezair ilmi müşterek lafızlar (çokanlamlılık) başlığı altında ele alınmıştır. Bu başlığın altında nezair ilminin ele alınması bile tercih edilen tanımın keyfiyeti hakkında bilgi vermektedir. Nitekim kitapta nezair hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Nezair terimi bazıları tarafından müteradif olarak anlaşılmış ise de bu doğru değildir. Çünkü ilgili eserlerin muhtevasında müteradifle ilgili bir malzeme yoktur. Nezâir kavramının doğru anlamı, müşterek lafzın sahip olduğu anlamlardan herhangi birinin Kur’ân’daki kullanıldığı yerlerdir. Bir başka ifadeyle, vücuḥ, kelimenin sahip olduğu tüm

¹⁰⁵ Koç, *Kur’ân İlimleri*, 354

¹⁰⁶ Bilal Deliser, *Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 221.

anlamlar; nezair ise bu anlamlardan birinin Kur'ân'da kullanıldığı yerlerdir. Mesela 'salât' kelimesi, müşterek bir kelimedir ve 'namaz, dua, mağfiret, kıraat, din, namaz yeri, Cuma namazı, ikinci namazı, cenaze namazı' gibi anlamlara gelir. Salât kelimesinin bütün bu anlamlara sahip olması, vücuttur; Kur'ân'da kelimenin, mesela namaz anlamında geçtiği yerler ise nezâirdir.¹⁰⁷

Tespit edilen on dokuz eserin on iki tanesinde ise vücut ve nezâirin tanımı çokanlamlılık ve eşanlamlılık olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerde farklı tariflere hiç yer verilmeden, Kur'ân ilimlerine dair yazılan eserlerde yaygın olan görüş verilmiştir.

Eserlerde vücut ve nezair tariflerinin ardından verilen örneklerin de birbirlerine benzer olduğu göze çarpmaktadır. Sürekli aynı örneklerin verilmesi konu hakkında bilgi sahibi olmayan kimselerce misallerin az olduğu zannını oluşturabilir. Nitekim bu eserlerin yarısından fazlasında vücutta örnek olarak 'Hüda' kelimesi verilmektedir. Eserlerin bu mevzudaki tarifi ise şu şekildedir:

*"Mesela 'hüda' kelimesinin çeşitli yerlerde 17 değişik anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir."*¹⁰⁸

*"Hüda kelimesi Kur'ân'da pek çok manayı ifade için kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Beyan, din, Kur'ân, delil, tevhid, sünnet, iman, sebat, Hz. Muhammed."*¹⁰⁹

*"Kur'ân'da bir kelimenin birkaç manada kullanılmasına vücut denir. Hüda kelimesi buna misaldir ve Kur'ân'da Yahya b. Sellam'a göre 17 anlamda kullanılmaktadır."*¹¹⁰

*"Mesela, ez-Zerkeşi, 'el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân' adlı kitabında 'el-hüda' lafzının Kur'ân'da türevleriyle birlikte tam 17 ayrı anlamda kullanıldığını ifade etmektedir."*¹¹¹

Elbette bunun istisnaları da vardır, Paçacı kitabında vücûha örnek olarak 'kitap, âyet, din, ecel' kavramlarını vermiş bunların farklı anlamlarına işaret etmiştir.¹¹²

¹⁰⁷ Dartma, *Tefsir Tarihi*, 174.

¹⁰⁸ Turgut, *Tefsir Usulü*, 201.

¹⁰⁹ Çelik, *Tefsir Usulü*, 158-159.

¹¹⁰ Dumlu, *Tefsir Usulü*, 211.

¹¹¹ Demirci, *Tefsir Usulü*, 145.

¹¹² Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 95.

Nezair ilmini, Kur'ân-ı Kerîm'de aynı manayı ifade eden kelimeler şeklinde tanımlayan müelliflerin eserlerinde ise nezaire örnek olarak -birkaç istisna hariç-, 'cehennem', 'nar', 'sakar', 'hutame', 'cehîm' lafızları verilmektedir.

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir:

-Vücûh ve nezair konusu hicri ikinci asırdan itibaren hakkında kitaplar telif edilen önemli bir konu olmuştur. Nitekim lafızların nerede ne manaya geldiği bilinmeksizin Rabbimiz'in muradını anlayabilmek, Kur'ân-ı Kerîm'in yol göstericiliğinin hakkını verebilmek mümkün görünmemektedir.

-Nezair kavramına zaman içerisinde, kaynak kabul edilen, erken dönem eserlerden farklı bir anlam yüklenmiştir. Günümüzde bazı çalışmacıların da katkısıyla asıl tarifi ön plana çıkmış, az da olsa türkçe tefsir usulü eserinde yankı bulmuştur. Nitekim tefsir usulüne dair eser veren müelliflerin bu tanımdan bihaber olmadığı fakat şuyû bulan tanımın tercih edildiği göze çarpmaktadır.

-Konu hakkında verilen örnekler çoğunlukla birbirlerinden alıntılanmış, farklı misaller verilmeden birkaç örnekle yetinilmiştir. Bu durum kitaplarda tekrarların çoğalması sonucuna neden olmaktadır.

-Eserlerde vücuh ve nezair ilminin birkaç sayfadan fazla yer tutmaması, tanım, örnek ve ilgili kaynakların çok kısa bir şekilde verilip geçilmesi, mevzunun öneminin kavranması noktasında eksiklik oluşturacaktır. Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata aktarılabilmesi amacıyla, müfessirlerin bu ilme daha fazla ehemmiyet göstermesi gerekmektedir.

2.1.3. Nasih-Mensuh Başlıklarının Tahlili

Nesh konusu İslamî ilimlerde, özellikle de tefsir usulü eserlerinde hakkında çokça tartışma yapılmış ve halen de yapılmakta olan bir ilimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de neshin var olup olmaması, bunun keyfiyeti, erken dönemde ifade ettiği anlam ile kavramsallaştıktan sonra ifade ettiği anlamın farklılaşması, neshin varlığını kabul edenlerin ve reddedenlerin görüşleri etrafında dönen tartışmalar Türkçe tefsir usulü eserlerinde de kendisine yer bulmuştur.

Nesh ıstılahta, şer’i bir hükmün başka bir şer’i delil ile kaldırılması veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nas ile değiştirmek veya, mukaddes bir metnin ilgası manasında kullanılır.¹¹³ Verilen bu tarifte iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi nassın hükmünün daha sonra gelen bir nas ile kaldırılması, diğeri ise kutsal metinlerin ilgasıdır. Nitekim neshin kabul edilip edilmemesi hususunda kabul edenler her ikisini de kabul edebiliyorken, neshin Kur’ân-ı Kerim’de vakî olmadığını söyleyenler, tarifi ikinci kısmını kabul etmektedirler.

Türkçe yazılmış tefsir usulü eserlerinin içeriğine bakıldığında bu ilim hakkındaki esas farklılığın müellifin kabul edişine ve reddedişine bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Cerrahoğlu’nun henüz konuya giriş kısmında, bu meseleyi bilmeyenin Kur’ân-ı Kerim’i tefsir etmesi caiz olmaz denildiğini aktarması konuya yaklaşımının nasıl olacağına dair ipucu vermektedir. Müellif beda ve tahsisin neshten farklı olduklarını açıklamış, ardından nesihle ilgili ayetleri verip kabul etmeyenlerin görüşlerini on başlık altında toplamıştır.¹¹⁴

Eserde neshin üç çeşidinin verilip (Hükmü mensuh metni bakî kalan ayetler, metni mensuh hükmü bakî kalan ayetler, hem metni hem de hükmü mensuh olan ayetler) hepsine birer örnek aktarılmasıyla yetinilmiştir. Burada örneklerle ilgili rivayetlerin değerlendirilmemiş olması dikkat çekicidir.

Zamanın geçmesiyle yazarların görüşlerinin farklılaşmasına örnek olması açısından Zeki Duman’ın *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi* adlı eserinde neshe dair verdiği bilgilere bakmak faydalı olacaktır. Kur’ân’ın üslupla ilgili özellikleri başlığı altında Kur’ân’ın Kur’ânla tefsirine örnek olarak Nisa suresi 15-16. ayetleri ‘Kadınlarınızdan zina yapanlar hakkında dört şahit getirin. Eğer dört şahit onların zina yaptıklarına şahadet ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah bir çözüm getirinceye kadar kendilerini evlerde tutun.’¹¹⁵ ve Nur suresi 2. ayeti ‘ Zina eden bekârlardan her birine 100 celde vurun...’¹¹⁶ vermektedir. Zina eden bekâr kadınlarla ilgili hükmü Nur suresi 2.

¹¹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 122.

¹¹⁴ Cerrahoğlu, 122-127.

¹¹⁵ Nisa, 4/15-16.

¹¹⁶ Nur, 24/2.

ayetin neshettiğini söyleyen Duman, evlilerle ilgili hükmün ise Rasulullah'ın (sav) recm uygulamasıyla nesh edildiğini ifade etmektedir.¹¹⁷

Müellif bir başka yerde 'Kur'ân'dan bir kısım hükümlerin, sonra gelen başka hükümlerle neshedildiğini biliyoruz. 'diyerek neshi kabul etmektedir.¹¹⁸

Duman 2009 yılında yayımlanmış makalesinde ise yukarıda verilenlerin tam aksi görüş bildirmektedir. Kur'ân'da neshi kabul eden kimselerin kabul ettiği 5 ayeti inceleyip değerlendirmesini yapan müellif şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Nesh aklen caizdir. Daha önceki şeriatlerde bilfiil vaki olmuştur. Nâsîh vasfıyla Kur'ân'da nesh, elbette vardır. Fakat zannedildiği gibi Kelamullah'ta mensuh ayet veya ayetler mevcut değildir, olamaz da. Çünkü o evrenseldir, yalnız indirildiği toplum için değil, gelecek tüm insanlar için İlahî bir hidayet ve rehber olarak indirilmiştir. Kur'ân'a, sadece ilk muhatapları hakkında olmuş bitmiş nazarıyla bakılamaz. İndirildiği asırdan sonra gelen her asırda ve coğrafyada İslama ilgi duyan veya inanan insanlara, mensuh denilen ayetlerin bile uygulama olarak bir biçimde sözü vardır. Onun aslı Levh-i Mahfuz'dadır ve ezelden ebede hep Allah'ın koruması altındadır...

Kur'ân'ı Kur'ân yapan özelliklerinden birisi de onun mütevatir haber olarak nakledilmiş olmasıdır. Ayet Allah'ın kesin emridir ve mütevatir olarak nakledilir. Ayeti nesh ettiği söylenen veya neshi haber veren hadisler ve rivayetler ise ahad haberlerdir. Ahad haberle Kur'ân ispat edilemeyeceği gibi terk de edilemez. 'Şayet Peygamber (s.a.v.) Allah'tan haber vererek, falan ayet nesh edilmiştir, artık onun hükmü yoktur.' demiş ve bu sözü tevatür yoluyla bize gelmişse buna hiç kimsenin itirazı olamaz. Çünkü vahyi tebliğ eden odur. Ama ondan bu anlamda bir tek sahîh söz dahi nakledilmemiştir. Kur'ân'da mensuh ayetlerin mevcudiyeti hep 'falan dedi ki, filan dedi ki' ile ispatlanmaya çalışılmaktadır!..¹¹⁹

Müellif nüzul sıralamasına göre yapmış olduğu tefsirinde de Nisa suresi 15 ve 16. ayetlerin tefsirini şu şekilde yapmaktadır:

Arapça'da fahişe ya da fuhuş kelimeleri, din açısından söz, iş ve davranış olarak aşırı, çirkin, müstehcen, yakışsız ve iğrenç kabul edilen genel bir isimdir. Zina da din açısından bir aşırılıktır, kötü bir yoldur, fuhuştur ve büyük günahlardandır. O nedenle

¹¹⁷ Duman, *Uygulamalı Tefsir*, 83.

¹¹⁸ Duman, 110.

¹¹⁹ Zeki Duman, "Kur'ân'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 17/2 (2009) :49-50.

her zina fahişedir, fakat her fahişe zina değildir. Bu ayetteki fahişe kelimesi de zina anlamında değildir. Tabiûn döneminin meşhur müfessirlerinden Mücahid'in tefsirinden ve ayetlerin lafızlarından da anlaşılacağı üzere 15. ayette kadınların kendi aralarında yaptıkları fahişe, bugün sevicilik, lezbiyenlik gibi adlarla isimlendirilen sapık, cinsel ilişkileri; 16. ayette ise, iki erkeğin yaptıkları homoseksüellik söz konusudur. Cezaların farklı olması da zaten bu kanaati desteklemektedir. Kurtubî de İbn Abbas'ın, Süddî'nin ve Katade'nin bu kanaatte olduklarını nakletmiştir. Tabiûn'dan Mücahit, Ebu Müslim el-İsfahanî ve çağdaş müfessirlerimizden Süleyman Ateş de bu kanaati benimseyen müfessilerden bazılarıdır."¹²⁰

Duman önceden mensuh kabul ettiği ayeti tefsirinde mensuh kabul etmemiş, farklı şekilde açıklama yapma yoluna gitmiştir. Geçen zamanla birlikte müellifte farklılaşmanın önce nesh anlayışında mı yoksa ayet tefsirlerinde mi gerçekleştiğini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, aradan geçen on yedi yılın ardından Duman'ın görüşlerinin tamamen değiştiği görülmektedir. Zamanın geçmesiyle kişisel kanaatlerin farklılaşması elbette kaçınılmazdır, bu örnek de tefsir usulü eserlerinin bundan berî olmadığını göstermesi açısından mühimdir.

Kimi eserde neshe dair bilgiler verilip, kişisel kanaat bildirilmeden başka bir Kur'an ilmine geçiş yapılmıştır. Bu nedenle nesh konusundaki tutumunu net bir şekilde belirtmeyen müellifler ayrı tutulursa, beş tefsir usulü eserinde nesh konusunun kabul edilmediği gözlemlenmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe tefsir usulü müelliflerinden neshi kabul etmediğini söyleyen ilk kişi Celal Kırca olmuştur. 1997 yılında basımı yapılan eserde Kırca, nesh konusunda kesin bir nas bulunmadığını bu sebeple de neshin icthadi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Kur'an-ı Kerim'deki cihadla ilgili ayetlere ve barışla ilgili ayetlere nasih-mensuh ilişkisi gözüyle bakmamak tüm ayetleri mevcut koşullara göre değerlendirmek gerekir. Nitekim neshin kabul edilmesi ve bazı ayetlerin mensuh sayılması Kur'an'ın evrenselliği ile çatışır. Bu da bazı ayetlerin tarihsel sayma sonucuna götürür.¹²¹ Çatışıyor görünen ayetleri açıklayabilmek için ortaya çıkan nesh teorisinin, ayetlerin tarihselliğine destek sayılacak bir argümana dönüşme durumunu da ifade eder.

¹²⁰ Zeki Duman, *Beyan'ul-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Strasına Göre Tefsiri)-III* (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 282.

¹²¹ Kırca, *Tefsir Usulü*, 109-110.

Nasih ve mensuh konusuna eserinde geniş yer ayıran Demirci, neshin tanımını verdikten sonra neshi kabul edenlerin ve reddedenlerin görüşlerini ele almış, ardından da neshin kısımları başlığı altında değerlendirmelerde bulunmuştur. Metni mensuh hükmü bakî olan ayetlere örnek olarak verilen recm ayeti hususunda böyle bir şeyin akılla izahının olamayacağını ifade eder. Ona göre bu metnin tilaveti nesh edilmişse Hz. Ömer'in Kur'ân'a bunu yazdırmak istemesi abestir. Nesh meselesine vakıf olmadığını düşündüğümüzde ise Kur'ân'dan kabul ettiği bir ayetin alınmamasına karşı tepkisiz kalması, Hz. Ömer'in karakterine ve Kur'ân hassasiyetine ters düşer. Şayet Kur'ân ayeti olduğundan emin olsaydı halife olduğu dönemde Kur'ân'a yazdırılmasını emrederdi.

Metnin bakî hükmün mensuh sayıldığı ayetlerden içkiyle ilgili olanları inceleyen Demirci, o dönemde tedrici olarak insanları içkiden uzaklaştırıp Allah'a itaate sevk eden bu ayetlerin aynı koşullarda etkin olacağını söyler.¹²² Konunun son kısmında şu değerlendirmelerde bulunur:

Bize göre burada isabetli görüş, neshe kapı aralamayan görüştür. Çünkü Kur'ân başlı başına bir hukuk sistemi değil, İslam hukuk sisteminin öncelikli temel kaynağıdır. Böyle olunca Kur'ân'ın içerdiği bütün naslar hukuk için malzeme niteliğindedir. Tabii ki bu durumda da bir nassın bir başka nasla tearuzu söz konusu değildir. Naslar arasında herhangi bir çelişki olmadığı sürece de nesih söz etmenin anlamı yoktur. Zira nesih, Naslar arasında meydana gelebilecek bir tearuzu ortadan kaldırmak, böylece Kur'ân'da anlam yönünden bir bütün oluşturmak için öngörülen bir yoldur. Kaldı ki bir çözüm yolu olarak başvurulmuş nesih, problemleri halletme uğruna bazen yeni problemler de ortaya çıkarmaktadır.¹²³

Demirci neshin kısımlarına dair aktardığımız görüşlerine paralel olarak, bu taksimatın akılla anlamlandırılmasının mümkün görülmediğini, bunu açıklayabilmek adına farklı sorunların ortaya çıkartıldığını ifade eder. Yazara göre bir diğer problem de mensuh kabul edilen ayetlerin tarihte sıkıştırılmış olacağı ve bu yönüyle Kur'ân'ın evrenselliğine gölge düşüreceği düşüncesidir.

Zekeriya Pak, 'Nesh, şer'i bir hükmün şer'i bir delil ile ortadan kaldırılmasıdır.' ifadesinin neshin yaygınlaşmış tanımlarından olduğunu söylemiştir. Bu tanıma göre

¹²² Demirci, *Tefsir Usulü*, 237-244.

¹²³ Demirci, 245.

neshin çeşitleri sayılan, hükmü ve metni mensuh ayetler ve hükmü bakî metni mensuh kabul edilen ayetler tanımın içerisine dâhil edilemez. Recm ve sût akrabalığı ile ilgili rivayetleri irdeleyen yazar, ıstilahî anlamda nesh ile ilişkili olmadıklarını, Kur’ân-ı Kerîm’in Allah tarafından korunmuş olduğunu söyleyen bazı âlimlerin bu nesh türünü kabul etmiş olmalarının ise kendileriyle çelişmelerine sebep olduğunu savunur.¹²⁴ Metni bakî hükmü mensuh ayetleri incelerken de bunların âlimlerin yaklaşımlarına göre kabul edildiğini, bu nedenle sayısında ortak bir fikir beyan edilemediğini, bu alanın göreceli olduğunu ifade etmektedir. Ve kabul edilmesi durumunda bazı ayetlerin işlevsiz hale getirilmiş olacağı endişesini taşımaktadır.

Ahmet Öz’ün beşinci bölümünü yazdığı tefsir usulü eserinde de yazar neshe delil getirilen ayetleri tek tek incelemiş, bu ayetlerin bağlamı dikkat alındığında neshe delil olamayacağını, ayrıntılı bilgi elde etmek isteyenlerin tefsir kaynaklarına başvurmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre mensuh kabul edilen ayetler ya tahsis içeriyordur veya tedrici bir yaklaşım söz konusudur.¹²⁵

İslamoğlu da Kur’ân’da neshin olduğunu kabul etmeyenler arasında yer almaktadır. Neshin varlığına delil gösterilen Bakara 106. Nahl 101. ve R’ad 39. ayetlerin incelendiğinde neshi işaret etmediklerinin görüleceği kanaatindedir. Ayrıca nesh meselesinin geleneksel tefsirin yumuşak karnı olduğunu ifade eder. Bir ayetin hükmünün mensuh olduğunu söylemenin büyük bir vebal olduğunu kabul etmektedir.¹²⁶

Neshi kabul etmeyen tefsir usulü eseri yazarlarının görüşlerinin özellikle iki alanda yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi neshin üç çeşide ayrılmış olması, şüpheli gözle bakan kimseler tarafından eleştiriye hedef olmasıdır.¹²⁷ İkincisi ise ayetlerin tarihe hapsedilmesi, hükmü mensuh sayılan ayetlerin geçersiz kılınmış olması endişesidir. Bunun tariselselciğe kapı araladığı görüşü savunulmaktadır.

Bu eleştirilen farkında olup eserinde bu tür yorumlara açıklama getiren, neshin kabulü konusunda savunmacı denilebilecek bir tavır bulunan müellifler de bulunmaktadır.

¹²⁴ Pak, *Tefsir Usulü*, 172-177.

¹²⁵ Ahmet Öz, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül ve Ali Karataş, 213.

¹²⁶ İslamoğlu, *Kur’ân’ı Anlama*, 305-309.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için; Abdurrahman Ensari, “Ulûmü’l-Kur’ân Kaynaklarında “Kur’ân’da Neshin Kısımları” Başlığındaki Çelişki”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 15/2(2023), Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı*, çev: Mehmet Emin Maşalı, (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 170-198.

Zertürk'ün konuyu ele alış şekli de akıllarda soru işareti oluşturan noktaların aydınlatılması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim Zertürk, eski eserlerden aktarılan bilgilere salt doğru gözüyle bakmamış, eleştiri süzgecinden geçirerek neshi ele almıştır. Eserde nesh konusuna neshin tanımıyla giriş yapan müellif, Bakara suresi 106. Ayeti incelerken, ayet önceki şeriatlerin neshi mevzusunda olsa bile ayetteki 'min ayetin/herhangi bir ayet' kelimesinin amm bir lafız olduğunu bu nedenle Kur'ân ayetlerini kapsadığını, Kur'ân'da nasih ve mensuhun mevcut bulunduğunu söylemektedir. Bu şekilde nesih geçmiş şeriatlerdedir diyenlere yanıt vermiştir.¹²⁸

Zertürk neshin yalnızca hükümde gerçekleştiğini savunarak neshin üç değil tek bir çeşidinin olduğunu ifade etmiştir. Eserde tilaveti ve hükmü mensuh sayılan, Hz. Aişe'ye dayandırılan rivayet incelenmiş ve bu rivayetin problemli olduğu, bu tür rivayetlere itimat edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Aynı şekilde tilaveti mensuh, hükmü baki kabul edilen Hz. Ömer'e dayandırılan recm ayetinin de muteber olmadığı söylenmiştir. Nitekim sahih bir senede sahip olsa da değişik lafızlarla aktarılan, içerisinde çelişki bulunan bir ifadenin, Kur'ân'dan sayılması imkân dâhilinde değildir. Ayrıca Hz. Ömer'e böyle bir yakıştırmada bulunmak da onun karakterine yakışmaz ve iftira boyutuna varır. Bütün bu zikredilenlerden sonra neshin tek bir çeşidi vardır denilmelidir.¹²⁹

Oryantalistlerin, müslümanlara karşı neshin kısımlarını koz olarak kullanmalarından rahatsız olan kişilerin neshi tamamen reddetmesi Zertürk'ün eleştirdiği bir konudur. O bu rivayetlerin zayıf ve çelişkili olduğunu, bu kısımlandırmanın yanlış olduğunu söyler. Nesih ise çarpıtılmadan ele alındığında sınırlı sayıda gerçekleşmiş bir durumdur. Neshi yok saymak için delilleri farklı yorumlamanın doğru olmadığını savunur.

Türkçe tefsir usulü eserlerinin nesh konusuna yaklaşımlarında şunları görmekteyiz:

-Eserlerin çoğunda neshin tanımı, beda ve tahsisten farkı, neshe delil kabul edilen ayetler, neshin çeşitleri ve sayısı verilmiştir. Bu bilgilerin içerikleri müelliflerin tarzlarına göre genişleyip daralsa dahi, okuyucuya neshe dair giriş bilgileri vermesi açısından yeterlidir.

¹²⁸ Zertürk, *Ulumu'l-Ku'an*, 57.

¹²⁹ Zertürk, 64-69.

-Neshin kabul edildiği eserlerin çoğunda nesh edilen ayetlerin çok olmadığı vurgulanmaktadır. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ifade ettiği gibi mensuh ayetlerin sayısının beş olduğu kabul edilmiştir.

-Neshin varlığını kabul etmeyen ilk eser Celal Kırca'ya ait eserdir.

-Eserlerin beş tanesinde kesin bir dille nesh reddedilmektedir.

-Eserlerin birçoğunda nesh geçmiş âlimlerin görüşlerine paralel olarak kabul edilmektedir. Fakat zamanın ilerlemesiyle eserlerde neshe karşı olumsuz bakış açısı artmıştır. Bunun temel nedeni de müelliflerin neshin varlığına dair ayet veya hadis bulunmaması nedeniyle, neshe Kur'ân'ın mevsukiyetine gölge düşürecek bir olgu olarak yaklaşımlardır.

-Bazı eserlerde müellifler kabul edenlerin ve reddedenlerin görüşlerini aktardıktan sonra kendi düşüncelerini aktarmadan konuyu sonlandırmışlardır.

2.1.4. Kur'ân'ın Anlama ve Yorumlanmasında Yöntem Teklifleri

İnsanlar için hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim¹³⁰ ilk müslümanlara doğrudan hitap ediyor, ayetler doğrultusunda hayatları şekilleniyordu. Kur'ân'ın anlaşılması hususunda ilk muhataplar bir problem yaşamıyorlardı. Zira ufacık bir sorun vakî olsa Hz. Peygamber (sav) tarafından sözlü veya uygulamalı olarak ortadan kaldırılıyordu. Vahyin kesilmesi ile ashabdan gerekli bilgiler öğreniliyor onların açıklamaları esas alınıyordu. Zamanın ve zeminin değişmesiyle Kur'ân'ın anlaşılması salt metnin okunmasıyla gerçekleşemiyordu. Artık lügavî ve tarihî destekler araştırılıp aktarılıyordu. Nihayetinde âlimler tarafından Kur'ân'ın anlaşılması hususunda bizlere büyük bir ilmî miras kalmıştır.

Tefsir usulüne dair bize gelen bilgiler Kur'ân'ı açıklamak isteyen müfessirlere ön bilgi sunma noktasında yardımcı olmuştur. Günümüzde tefsir usulünün metot anlamında yöntem içerip içermediği meselesi tartışma konusu olmuş, tefsir usulünde yeni bir yöntemin ortaya konması gerektiği görüşleri yaygınlaşmıştır. İlerleyen sayfalarda bu mesele ele alınacak olmakla beraber burada Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni bir yöntem teklifi içeren eserler incelenecek, bu eserlerin benzer ve farklı yönleri ortaya

¹³⁰ Nahl, 16/89.

koyulacaktır. Türkçe tefsir usulü eserlerinden böyle bir iddia ile yazıldığı görülen Albayrak, Demirci, Çalışkan ve İslamoğlu'nun eserleri incelenecektir.

Halis Albayrak, tefsir usulü çalışmalarının, tam manasıyla Kur'ân'ı anlama metodolojisi sayılamayacağını, bu eserlerin Kur'ân'ı doğru anlayabilmenin yollarını gösterdiğini ifade ederek, müstakil bir metodoloji sayılmasa da eserin Kur'ân'ı anlamada bir istikamet oluşturacağını söylemektedir.

Anlamanın keyfiyeti hakkında açıklamalarda bulunan Albayrak, sözün anlaşılabilmesi için müşterek dilin, sözün söylendiği ortamın (bağlam), sözün söylenmesini gerektiren sebebin ve sözün maksadının tespitini, anlamanın şartlarından saymıştır.¹³¹

‘Söyleyeceklerimiz Kur'ân araştırmacısının doğru bir anlamaya ulaşabilmesi için yapması zarurî olan nesnel (objektif) gerekliliklerdir’ diyen Albayrak bir metnin yorumunda tamamen objektifliğin mümkün olmadığını ve bunun insan doğasına aykırı olduğunu savunur. Bir de yorumlamada şahıslardan kaynaklanan önyargılar, mezhebî kaygıların ön planda olması gibi durumlar mevcuttur. Müellif bu şahsi görüşlerin olmaması veya en aza indirgenmesi durumunda Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya dair nesnel bir yaklaşıma ulaşılabilceğini söyler ki bunda haklı görünmektedir. Nitekim Kur'ân'a yaklaşırken bir kimse aklındaki düşüncüyü ayetlere söyletmeye çabalamaz tam aksine zihnindeki düşüncelerden, ideolojik fikirlerinden arınıp Kur'ân'ın kendisine ne söylediğine odaklanırsa ayetlerin manası daha doğru kavranabilir.

Yazar, tarihî verilerin, günümüzün ve lugavî bilgilerin ehemmiyeti üzerine Kur'ân anlama yöntemi inşâ etmektedir. Öncelikle Kur'ân metninin içinde bulunduğu tarihi alanın ta'lim edilmesini vurgulayan Albayrak, bunu Kur'ân öncesi tarih araştırmaları, Kur'ân'ın nüzûl dönemi tarih araştırmaları ve Kur'ân sonrası tarih araştırmaları şeklinde üç kısımda ele almaktadır. Kur'ân'ın inzâlî öncesi tarihi bilgilere vâkıf olmak, geçmiş ümmetler hangi durumdayken Allah'ın onlara müdahale edip, Peygamber ve vahiy gönderdiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Kur'ân nüzûlü sırasında hangi olayların meydana geldiğini bilmek vahyin doğru anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Zira esbab-ı nüzûl bu konuda Kur'ân yorumcusuna büyük bir katkı sunar. Vahyin kesilmesinden

¹³¹ Albayrak, *Tefsir Usulü*, 110-112.

sonraki dönemi bilmek de İslam geleneği ile diğer geleneklerin oluşturdukları medeniyetlerin anlaşılmasında, birbirleriyle ilişkilerinde, tarihi süreçte neyi doğru neyi yanlış yaptıklarını analiz etmede kolaylık sağlar.¹³²

Albayrak ikinci temel alan olarak aktüel alanın bilinmesi gerekliliğini ifade eder. Çünkü Kur'ân ve günümüz insanının ilişkisinin ne boyutta olduğu, ne boyutta olması gerektiği, nüzûl döneminde olduğu gibi Kur'ân ile insanlar arasında nasıl canlı ve ahenkli bir ilişkinin kurulabileceği gibi konular temel soruları oluşturur.¹³³ Yazar 'Kur'ân-ı bir bilim kitabı olarak görmeksizin, bu tür ayetlerin ilmî inkişâfa paralel olarak, günümüz insanını tatmin edecek yorumlarını yapmak da yine İslam geleneğine mensup mütehasşislerin işi olmalıdır'¹³⁴ demiştir fakat bu görüşüne katılmamız pek mümkün değildir. Allah kelamı olan Kur' an, görelî, bireysel insan aklı ve kesin olmayan ilmi kriterler doğrultusunda daha doğrusu böyle bir kaygı taşınarak hiçbir somut delile dayanılmadan, üstelik metin zorlanarak tefsir edilmemelidir.¹³⁵

Müellif Kur'ân metni üzerindeki dilbilimsel çalışmaları üçüncü yöntem olarak belirlemiş, yapılan çalışmaların yetersiz geldiğini, özellikle kronolojik olarak kelimelerin anlamları üzerindeki değişimleri gösteren dakîk araştırmaların çoğalması gerektiğini, o şekilde Kur'ân yorumcusunun daha nesnel sonuçlara ulaşacağını belirtmektedir.¹³⁶

Eser yeni bir yöntem teklifi sunması, Türkçe tefsir usulü eserleri arasında bir ilki gerçekleştirmesi yönüyle oldukça değerlidir. Alanda ortaya çıkan metot tartışmalarına somut bir cevap vermesi esere kıymet kazandırmıştır.

Muhsin Demirci 'Tefsir Usulü' eserinin dördüncü basımına Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlayacak bir yöntem olması amacıyla üçüncü bölümü ilave etmiştir. Öncelikle Kur'ân'ı anlamamanın keyfiyetine dair açıklamalar yapan Demirci, Kur'ân okumalarını zahîrî ve gâî olarak ikiye ayırmıştır. Zahîrî okumayı 'Kelimelerin anlamı, tahlili, farklı okuma biçimleri/kıraat, cümlelerin irabı, Kur'ân'ın içerdiği belagat nükteleri, ilmî/ fennî işaretleri vb. açıklamalarla yetinerek Kur'ân'ı anlamaya çalışmaktır.' şeklinde tarif eden

¹³² Albayrak, 118.

¹³³ Albayrak, 126.

¹³⁴ Albayrak, 127.

¹³⁵ Enver Arpa, "Modern Çağda Bilimsel Aklın Dini Metinleri Yorumlamasının İçerdiği Problemler", *İslamî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 104.

¹³⁶ Albayrak, 127-130.

yazar bu şekil bir okumanın murad-ı ilahî ‘nin anlaşılmasına katkı sağlamayacağını, buna metin çözümü demenin isabetli olacağını aktarmaktadır. Müellif bu ifadelerle lafzî okumanın anlamsızlığını değil, Kur’ân okumalarında asıl olan Kur’ân’ın mesajının anlaşılması çabasının yerine fer’i konuların öne çıkarılmasını eleştirmektedir. Zahirî okumanın gerekli bir araç olduğunu asıl amacın ise mananın keşfi olduğunu ifade eder.¹³⁷

Kur’ân’ı anlamanın dil, tarih ve sosyokültürel çevre, bağlam ve makâsıd olmak üzere dört temel parametresi olduğunu söyleyen Demirci bu parametleri teker teker ele alarak açıklamıştır. Kur’ân’ı yorumlama başlığı altında te’vilin anlamını ve yapıma şartlarını verdikten sonra te’vil- hermenötik ilişkisine değinen yazar, Kur’ân yorumunda hermenötiğin kullanılmaması gerektiğini şu ifadelerle anlatır:

Müslümanların ilmî gayretlerinin bir ürünü olan te’vil ile batıda XVII. Yüzyıldan itibaren bilim dünyasındaki yerini almaya çalışan Hermenötik arasında mevcut ilişki, her ikisinin de özellikle kutsal metinlerde söz konusu edilen mutlaklık, mücmellik ve müteşabihliğin giderilmesi yani kapalılık ve anlam boşluklarının ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Bunun dışında söz konusu iki kavram arasında kanaatimize göre bir ilişki mevcut değildir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hermenötik bir taraftan yorumcuya, kendisini yazarın yerine koymasını teklif etmekte; diğer taraftan da onun, metni yazarından daha iyi anlayacağını iddia etmektedir. Tabii ki böyle bir anlayışı Kur’ân tefsiri için düşünmemiz mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, Hermenötiği Kur’ân metninin anlaşılmasında ve yorumlanmasında bir vasıta olarak kullanmamıza gerek yoktur. Çünkü ne bir müfessirin kendisini Allah’ın yerine koyması ne de Kur’ân’ı O’ndan daha iyi anladığını iddia etmesi İslamî anlayışa uygundur.¹³⁸

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Demirci, Kur’ân yorumlamasında Hermenötiğin kullanılamayacağını ve ilk dönemlerden itibaren âlimlerin te’vil yöntemini titizlikle oluşturduklarını savunmaktadır.

Müellif Kur’ân yorumunda öznellik ve sebeplerini aktardıktan sonra, Kur’ân yorumunda klasik ve çağdaş yaklaşımları açıklamıştır.

İsmail Çalışkan’ın eserine bakıldığında onun ulumu’l-Kur’ân konularını Kur’ân’ı anlama açıklama ve yorumlamada yardımcı elemanlar saydığı görülmektedir. Kur’ân’ı anlama,

¹³⁷ Demirci, Tefsir Usulü, 255-256.

¹³⁸ Demirci, 286.

açıklama ve yorumlama yöntemi konusunda bu üç zihinsel faaliyeti sistematik bir şekilde ele almıştır.

Anlama, açıklama ve yorumlama kelimelerinin, tefsir usulünde kavramsallaştırılmasına katkı sağlayacak şekilde İslamî gelenekteki karşılıklarını vermiştir. İlahî hitabın çözümlenmesinde birinci seviye kabul ettiği anlama faaliyeti islami literatürde fehm, idrak ve fıkha, ikinci seviye olan açıklama, beyân ve tefsire, üçüncü seviye dediği yorumlama ise tefsir, te’vil ve şerhe karşılık gelmektedir.¹³⁹

Kur’ân’da geçen anlam budur demek bir beşer için iddialı ve hatalı olacağı için ‘doğruya en yakın anlam’ denmesi Çalışkan’a göre daha uygun bulunmuş, anlamının gerçekleşmesi için de kim, kime, ne, ne zaman, nasıl, nerede, niçin gibi soruların yöneltilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁰

Çalışkan Kur’ân’ı anlamının genel şartları arasında dil, tarih ve kültür, kelamın ortaya çıktığı haricî bağlam, metinsel bağlam ve sebepleri (maksatlar) saymaktadır.¹⁴¹ Burada Demirci ile aynı parametleri saydığı görülmektedir.¹⁴²

Müellif, Kur’ân’ı açıklama ve yorumlamaya dair ayrıntıları zikrederken, tefsir ve te’vil arasındaki fark üzerinden bu iki kavramı açıklamıştır. Ayetin kastettiği mananın keşfi tefsir iken, ayetin ihtiva ettiği manalardan birine uygun açıklama yapmak te’vil kabul edilir. Buna göre Çalışkan için tefsir Kur’ân açıklamasına karşılık gelirken, te’vil ise yorumlama demektir. Çalışkan’a göre Kur’ân’ın açıklanması ve yorumlanmasında takip edilmesi gereken 11 yöntem şunlardır:

1.Dil incelemesi yapılır. En eski kaynaklara dayanarak, dilin bütün imkânları kullanılarak ayetleri oluşturan kelime ve ifadelerin manası belirlenir.

2.Ayetin kim ve hangi olay hakkında, ne zaman indiğini tespit için nüzul sebebi araştırılır ve sağlam bir rivayet varsa dikkate alınır.

¹³⁹ Çalışkan, *Tefsir Usulü*, 179.

¹⁴⁰ Çalışkan, 185.

¹⁴¹ Çalışkan, 188.

¹⁴² Demirci, *Tefsir Usulü*, 259.

3. Ayetleri kuşatan tarihi ve toplumsal şartlar (nüzul ortamı, haricî bağlam) tespit edilir ve göz önünde bulundurulur.

4. Yorumlanan ayetin, ifadenin metinsel bağlamı ortaya çıkarılır, Kur'ân bütünlüğündeki yeri araştırılır.

5. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir prensibi çalıştırılır.

6. Rivayet malzemesine ve önceki yorumlara müracaat edilir. Yani Peygamber, sahâbe ve tabiin açıklamaları toplanıp karşılaştırılır, onların açıklama ve yorumlarından yardım alınır, gerekirse seçim yapılır. Aynı şekilde muteber müfessirlerin yorumları da gözden geçirilir.

7. İlgili yerlerde gerekirse Tevrat'a, İncil'e ve tarihî verilere müracaat edilir.

8. Varsa kıraat farklılıkları karşılaştırılır.

9. Gerekirse diğer bilim alanlarına müracaat edilir, ancak onlar tefsire hâkim kılınmaz.

10. Ele alınan ifade veya konunun diğer unsurları belirlenir, söz konusu bağlantılarla konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılır.

11. Müfessir daima şu zihniyeti korur:

-Kur'ân Kelâmullah olduğu için, Kur'ân olarak incelemek,

-Ayetlerin nüzul kronolojisine göre yorumu en doğru tercihtir,

-Hadisler dâhil bütün rivayetleri tenkitçi bir nazarla okumak, geniş tahliller yapmak, gerektiği zaman tercihlerde bulunmak,

-Hiçbir yorumun mutlak olmadığını unutmamak,

-Rivayet ile dirayetin, akıl ile naklin çelişmediğini kabul etmek, çeliştirmemek,

-Önceki yorum ve açıklamalar, Kur'ân'ın bütünlüğüne, İslam'ın özüne ve tarihî gerçeklere uymuyorsa reddetmek; onların şartlandırmasına kapılmamak,

-İdeolojik önyargı ve beklentileri, siyasi ve mezhebi amaçları göz ardı etmek,

-Hırs, kişisel çıkar ve isteklere göre hareket etmemek. ”¹⁴³

¹⁴³ Çalışkan, Tefsir Usulü, 207-209.

Müellifin yukarıda vermiş olduğu maddelerde adetâ eserinin üçüncü bölümünün özetini yaptığı görülmektedir. Nitekim lugavi bilgilere, tarihi bağlamın önemine, Kur'ân ilimleri bilgisine ve tefsirde öznelliğe sebep olacak davranışlardan uzaklaşılmasına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Çalışkan'ın eserinde Halis Albayrak ve Muhsin Demirci'nin eserlerinden yararlanıldığı bu nedenle benzerliklerin ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Müellif, Kur'ân metnini anlamaya ve yorumlamaya çaba sarfeden bir kimseye yol göstermiş midir diye sorulacak olursa bu soruya cevabımız olumlu olacaktır. Kanaatimizce eser yazılma amacına uygun olarak içeriği, sade ve sarîh bir şekilde okuyucuya aktarmada başarılı olmuştur.

Mehmet Paçacı'nın eserinde Kur'ân'ın açıklanması ve yorumlanmasına ehemmiyet verilmiştir. Zira diğer eserlerde yer alan anlama kavramına kitapta rastlanmamaktadır. Paçacı Kur'ân-ı Kerim açıklanırken çoğunlukla dil ve tarih yönü ağır basan yorumların yapıldığını, bunun da Kur'ân'ı yorumlamada aşırıya kaçan görüşlerin önünde engel olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴

Müellif, tefsirlerin Kur'ân'ın anlaşılmasında vazgeçilmez önemi olduğunu söyleyerek rivayet ve dirayet tefsirini, ne olduklarını, bu alanda eser veren müfessirleri, türlerini ayrıntılarıyla açıklamış, ardından da Kur'ân'ın yorumlanması kısmında yorumda öznellik konusuna değinmiştir.

Paçacı'nın eserinde, Kur'ân'ın açıklanması ve yorumlanmasına dair bölüm ayrılmış olmasına rağmen konunun bütün yönleriyle, zihinlerde netlik kazanacak şekilde ele alındığını söylemek mümkün değildir. Ufak bir giriş mahiyetinde, bu konudaki ayrıntıları merak edenleri yönlendirecek bir bölüm demek uygun olacaktır.

İslamoğlu'nun, Kur'ân'ı Anlama Yöntemi adlı eserinde yönteme dair farklı bir yaklaşım sunulmaktadır. Herkese yönelik olması için tefsir adını parantez içinde veren İslamoğlu, usulde yeni bir yaklaşımın aciliyeti olduğunu, usul kurallarının 'ilahî kelam' muamelesi görmemesi gerektiğini söyleyerek eski tefsir usulü eserlerini eleştirmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 120.

¹⁴⁵ İslamoğlu, *Kur'ân'ı Anlama*, 14.

Eser bağlam, vahiy, anlam, dil-lafız-mana-maksat ve yorum olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bağlam bölümünde ayetlerin indiği nüzûl ortamı ele alınıp ayrıntılı bilgi verilmiş ardından sebab-i nüzûlde sorunların bulunduğu ifade edilmiştir. Yazarın bakış açısı sorunu olarak nitelendirdiği probleme örnek olarak Fatiha suresinin inişine dair rivayetlerin birleştirilmeye çalışılması verilebilir. Hem Mekke’de hem de Medine’de olmak üzere sure iki kez inmiş olsaydı bunun iki kez Kur’ân’a yazılmış olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴⁶ Nüzul sebebinin olmadığının zannedildiği bazı yerlerde nüzul sebebinin var olduğunu fakat bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde tefsirlerde yer almamasının yapısal sorunlara karşılık geldiğini ifade eder. Bunun bilinçli bir şekilde yapılmasının kabilecilik, mezhepçilik, siyasal tarafgirlikten kaynaklandığını dile getirmektedir.¹⁴⁷

İç bağlam başlığı altında surelerin tertibine değinen yazar, yapılan tertibin icthadî olduğunu, bunun sonucu olarak sureler arasındaki ilişkilerin incelendiği tenâsubu’s-suver ilminin zorlama açıklamalar yaptığını söyler. Buna karşılık ayetler arası ilişkilerin öncelendiği bir tenâsup oluşturulması gerektiğini ifade eder.¹⁴⁸

Vahiy bölümünde de Kur’ân’a dair genel bilgiler verilmesinin ardından, Kur’ân’ın insanı dönüştüren bir özne olduğu, zaman içerisinde nesne haline getirilmesinin lafız-mana ve maksat birlikteliği olan Kur’ân’da manâ ve maksadın yok sayılarak yalnızca lafıza indirgendiğini savunmaktadır. Aynı bölümde mucize kelimesine eleştirel yaklaşmış olan müellif, Hz. Peygamber (sav)’e ait mucizelerin sayısının hicri 11. asırda üç bine kadar çıkmış olduğunu ifade etmiştir. Kur’ân’ın mucizeliği bahsinde de Kur’ân lafzının, belagatının ve nazmının değil, anlamının mucize olduğunu savunur.¹⁴⁹

Kur’ân’ın anlaşılması hususunda maksadın tespitinin ehemmiyeti ortaya koyulmuş, ayetlerin maksadının ise tümevarım yöntemiyle ortaya çıkarılacağı söylenmiştir. Bir ayetin maksadının anlaşılabilmesi için konuyla ilgili bütün ayetlerin bir araya getirilip incelenmesi gerekir. Bu bilgilerin ardından maksat merkezli okumanın yapıldığı örneklere yer verilmiştir.

¹⁴⁶ İslamoğlu, 33.

¹⁴⁷ İslamoğlu, 36.

¹⁴⁸ İslamoğlu, 56.

¹⁴⁹ İslamoğlu, 121.

Esere genel olarak bakıldığında Kur'ân dışında vahyin olmadığı, Hz. Peygamberi (sav) şariat koyucu kabul etmenin doğru olmadığı, tefsir usulü eserlerinde çoğunlukla mezhebî tarafgirlik (şii, sünnî) sebebiyle rivayetlerin kabul edildiği veya göz ardı edildiği, Kur'ân'ın bir hayat kitabı olmaktan çok mukaddes kitap konumuna getirildiği görüşleri göze çarpmaktadır. Yeni bir tefsir yöntemi çabası içermesi yönüyle başarılı bir eserdir. Vahyin korunması konusunda vahyin yazıyla ve hafızayla korunması dışında, namazla korunması bahsinin de eklenmiş olması gibi ince detaylar yer almaktadır.¹⁵⁰ Fakat baştan sona bakıldığında yeni bir yöntem sunan bir eser gibi değil, konusu yazılmış olan eserlere reddiye olan bir telif izlenimi uyandırmaktadır.

Bütün eserler dikkate alındığında şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

- İncelenen eserler tefsir usulünde metot anlamında yöntem sunması açısından önemlidir.
- Tüm teliflere göre Kur'ân ilimleri yardımcı unsurlar olması hasebiyle mühimdir ve müfessirlerin bu ilimleri ayrıntılarıyla bilmesi gereklidir.
- Dil ve tarih bilgisi Kur'ân'ın anlamının kavranabilmesi için ayrıntılarıyla öğrenilmesi gereken bilgilerdir.
- Eserlerde yeni kelimelerin kavramsallaşma süreçleri yer almaktadır. Elbette bunlar yeterli değildir. İlerleyen zamanlarda yeni katkılarla kavramların anlamlarının oturması ihtimal dâhilindedir.

2.2. Eserlerin Zaman İçerisindeki Değişimi

Bu başlık altında 1970 yılı sonrası yazılan Türkçe tefsir usulü eserlerinin günümüze uzanan yolculuğu içerisindeki değişimi, dönüşümü incelenecektir. Bu incelemeye de zamanın değişmesinden etkilenmemesi söz konusu olmayan dil ve üslûptan başlanacaktır.

Nitekim dil durağan bir olgu değildir. Bilakis, dil ve dilsel iletişimin en önemli araçları olan kelimeler aynen canlı organizmalar gibi, doğar, gelişir, büyür ve zamanla yok olur.¹⁵¹

¹⁵⁰ İslamoğlu, 142.

¹⁵¹ Mustafa Karagöz, 'Kur'ân Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü', *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43/2(2017):317.

Toplumda kullanılan kelime tercihleri de buna bağılı olarak farklılaşmaktadır. Zira elli yıl dilsel tabirlerin dönüşmesi için kısa sayılamayacak bir zaman dilimidir.

En erken tarihli eser olan Cerrahoğlu'nun tefsir usulü eseriyle son döneme ait Pak'ın eserindeki esbab-ı nüzûl tanımında bu değişim gözler önüne serilmektedir. Cerrahoğlu “Hz. Peygambere bir suâl veya bir hadise dolayısıyla birkaç ayetin veyahutta bir surenin tamamının nazil olmasına âmil olan şeye ‘sebeb-i nüzûl’ demekteyiz.”¹⁵² şeklinde tarif ederken, Pak, “Nüzûl sebebi ‘Bir veya birkaç ayetin ya da bir surenin inişine sebep olduğu bilinen veya düşünülen etken’ şeklinde tanımlanabilir.”¹⁵³ demektedir. Bu ifadelerden dilin biraz daha sadeleştiğı, Arapça kelimelerin kullanımının azaldığı söylenebilir.

Bir başka örnek de Sofuoğlu'nun ve Şeker'in sırasıyla Mekkî ve Medenî ilmini bilmenin faydalarına dair kaleme aldıkları ifadelerinde mevcuttur.

1. Bir tek konu hakkında iki veya daha çok ayetler gelip de hükümlerinde benzerlik görülmeyen yerlerde onların bir kısmının mekki, diğer kısmının medenî olduğu bilinirse meselenin çözümü kolaylaşır. 2. Genel olarak teşri tarihi bilinir ve bunun hikmet dolu tedrici tanınmış olur. Milletlerin ve ferdlerin terbiyesinde İslam siyasetinin yüksekliğine iymân buna bağlıdır. 3. Kur’ân’a ve O’nun tağyir ve tahriften sâlim olarak bize ulaşmasına vesîka teşkil eder.”¹⁵⁴ Şeker’in ifadeleri ise şu şekildedir: “1. Nüzul sebebiyle mü’minlerin imanı artar. 2. Nüzul sebebinin desteğıyle ayetleri anlamak ve müşkülü def etmek gibi faydaları vardır. 3. Vehm edilen hası def eder. 4. Nüzul sebebi ayeti ihtiva ettiği hükmü tahsis eder. 5. Nüzul sebebiyle ayetin kimin hakkında nazil olduğu bilinebilir.”¹⁵⁵

Bu iki eserde de dilin zaman içerisinde sadeleştiğı gözlemlenmektedir.

Eserlerin isimlendirilmelerine bakıldığında tefsir usulü, Kur’ân ilimleri gibi adlandırma tecihlerinde anlamlı bir değişiklik görünmemektedir.

Telif edilen eserler içerikleri açısından incelendiğinde birtakım değişimler göze çarpmaktadır. Tefsir usulü eserlerinin yöntem içerip içermediğı tartışmalarıyla birlikte

¹⁵² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 59.

¹⁵³ Pak, *Tefsir Usulü*, 196.

¹⁵⁴ Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, 80.

¹⁵⁵ Şeker, *Kur’ân İlimleri*, 75-76.

Kur'ân tarihi, tefsir tarihi, Kur'ân ilimleri dışında anlama yorumlama ve yöntem sunma açısından yeni başlıkların eklendiği göze çarpmaktadır. Nitekim Paçacı'nın 'Kur'ân'ın Anlaşılması ve Yorumlanması' başlıklı bölümünü bu farklılaşmanın öncüsü sayabiliriz.¹⁵⁶ Kayhan, Albayrak, Demirci, Çalışkan, Pak ve İslamoğlu'nun eserlerinde de içerikte anlama ve yorumlamaya yer verildiği görülmektedir.

Yeni bir yöntem teklifi içermesi açısından Halis Albayrak'ın ve İslamoğlu'nun eserleri ise alışlagelmiş tefsir usulü eserlerinden ayrılması yönüyle dikkat çekicidir. Zamanın ilerlemesiyle kitap isimleri çoğunlukla aynı kalmasına karşın eser içeriklerinde farklılaşma görülmüştür.

Muhsin Demirci de eserine ekleme yaparak, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya dair kısmı dördüncü baskısına eklemiştir. Kendisi de bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır:

Şahsi kanaatime göre bu kitabı dördüncü baskıya hazırlarken yaptığım en önemli iş, tefsir usulünün omurgasını teşkil edecek olan 'Ku'an'ın anlaşılmasını sağlayıcı bir yöntem önerisi' ile okuyucunun karşısına çıkmak olmuştur. Çünkü bu bölüm, Kur'ân'ı doğru anlama sorunu, dil, tarih, sosyo-kültürel çevre, siyak sibak ilişkisi ve makâsîd gibi anlamanın temel koşullarını oluşturan hususlar başta olmak üzere, yorumbilim (te'vil), Kur'ân yorumcusunun nitelikleri, yorumda öznellik, yorumun tarihi referansları ve konulu tefsir metoduyla Kur'ân'ı yorumlamanın imkânı gibi ana konulardan oluşmaktadır.¹⁵⁷

Buradan anlaşılacağı üzere değişim aynı zamanda, aynı eserde zamanın ilerlemesiyle de ortaya çıkmaktadır.

Kanaatimizce anlamanın keyfiyetine dair eklenen kısımlar eserlerdeki farklılaşmanın en önemli göstergeleridir. Bunun dışında ise tefsir usulü eserlerinde içerik olarak büyük bir değişimin olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

2.3. Tefsir Usulü Eserlerine Yöneltilen Eleştiriler

¹⁵⁶ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 113.

¹⁵⁷ Demirci, *Tefsir Usulü*, 14.

2.3.1. Tefsir Usulünün Bir Yöntem İhtiva Edip Etmemesi Meselesi

Vahyin inzâlinin kesilmesinden sonra âlimler İslam’a ve dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’e dair tüm meselelerde derin ilmi çalışmaya koyulmuşlardır. Bu çalışmalar neticesinde bugün elimize ulaşan büyük bir islamî külliyyat bulunmaktadır ki bunların hepsi Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılmasına yönelik çabaların bir semeresidir.

Kutsal kitabı anlama adımlarından biri olan yöntem belirleme faaliyetleri gelişigüzel olarak değil ilk dönemlerden itibaren sistematik olarak ilerlemiştir. Başlangıçta fıkıh ilminde ortaya çıkan bu kural koyma yaklaşımı hadis akaid ve tefsir alanında da etkili olmuştur. Müfessirler, delille desteklenmemiş yoruma dayalı tefsirlerin önüne geçmek adına, rey ile yapılan tefsirlerin makul olması için gerekli kuralları ortaya koymuşlardır.

Fıkıh Usulü, Hadis ve Akâid ilminin gelişmesiyle birlikte müfessirler, diğer ilimlerden bağımsız tefsir ilmine has ilke ve kural ortaya koyma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durumda uygulamalı bir ilim olan tefsir ilminin kendisine ait teori ve kâidelerini belirleme çalışmaları başlamıştır. Tefsîr ilminde Kavâid literatürü olarak değerlendirdiğimiz bu yaklaşım, önce fıkıh alanında ‘Elfâz ve Delâlet’ bahisleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Ulûmu’l-Kur’ân adını taşıyan müfessirin ihtiyaç duyduğu bilgiler manzumesi ise ilk dönemlerde yazılı olarak kaydedilmese de anlam ve içerik olarak neye tekabül ettiği ilim ehli arasında bilinmekteydi.¹⁵⁸

İlerleyen dönemlerde tefsirin bir usulünün ve yönteminin varlığı meselesi tartışma konusu yapılmakta, özellikle son dönemde yeni bir tefsir usulüne duyulan ihtiyaç gündeme getirilmekte, dünden bugüne yapılan bütün tefsir çalışmalarının usul ve yöntemden yoksun gelişigüzel çalışmalar olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaları dile getirenler daha çok elimizde mevcut bulunan “tefsir usulü” ismini taşıyan çalışmaları gerekçe göstererek bu çalışmaların Kur’ân tarihi ve Kur’ân ilimlerinden müteşekkil, metodolojiden yoksun eserler olduğunu öne sürmektedirler.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Akif Yıldırım, “Tefsir Usulü Kavramında Anlam Arayışı”, *Mizânü’l-Hak: İslamî İlimler Dergisi*, 12 (2021): 348.

¹⁵⁹ Süleyman Karacelil, “Tefsir Usulü’nün Yapısı Ve İşlevi”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 41, Yök Tez Merkezi (273546).

Tefsir usulüne yapılan bu eleştirilerin kaynaklarından bir tanesi usul kelimesinin anlamı üzerindeki görüşlerdir. 'Tefsir Usulü' kavramındaki usulün metot ile aynı anlama gelip gelmeyeceği, birbirlerinin yerine kullanımlarının uygun olup olmayacağı konusu tartışılmaktadır. Yine yapılan eleştiriler arasında tefsir usulünün fıkıh usulünden bağımsız bir yönü olmadığı söylemi bulunmaktadır.

2.3.1.1. Tefsir Usulünün Bir Yöntem İhtiva Etmediğini Savunanların Görüşleri

Tefsir usulü eserleri hakkında yapılan bu tartışmalar ilk dönemlerde bulunmamakla beraber, uzun sayılabilecek bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle son dönemlerde Türkiye'de bu konu hakkında makaleler, kitaplar yazılmakta, konferanslar düzenlenmektedir.

Tefsir usulünün bir yöntem barındırmadığını söyleyenlerden Mustafa Öztürk tefsir usulü manasında kullanılan ulumu'l-Kur'ân tâbirinin Kur'ân-ı anlamayla veya yorumlamayla ilgili bir yöntem sunmadığını, Kur'ân'la doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlı geniş bir bilgi sunduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁰

Ayrıca geleneksel usulde anlama faaliyetinin lafız-mana arasındaki ilişkiye dayalı gerçekleştiğini ifade eden Öztürk, bunun yalnızca dilsel bir çaba olduğunu, anlamanın metin-tarih ilişkisine odaklanılarak gerçekleşeceğini söylemektedir. Gelenekselleşmiş katı nasçılıktan çıkılarak Kur'ân'ın kendi tarihsel özgüllüğü içerisinde anlaşılmasını sağlayacak bir usulün ortaya konması gerektiğini savunmaktadır.¹⁶¹

Tefsir usulünün fıkıh usulünde olduğu gibi metodoloji anlamına gelmediğini söyleyen İbrahim Görener tefsir usulüne dair oluşturulmuş literatürü görmezden gelmeyerek, Kur'ân ilimleri ve tefsir usullerinin yöntem sunamamış olsalar dahi yöntem planı içerisinde önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir.¹⁶² 'Method' kelimesinin Arapça karşılıkları uslûb, tarîka, nizâm ve minhâc olarak gösterilmiştir. Bu anlamlar içinde usul kelimesinin olmaması dikkat çekicidir. Sosyal bilimlerde yöntem "bir kanaate ulaşma, bir bilgi edinme veya tatmadığımız bir deneyime ulaşma metodu; bir kanaat kaynağını

¹⁶⁰ Mustafa Öztürk, "Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu", *İslamiyât*, 6/4(2003):83.

¹⁶¹ Öztürk, 'Tefsirde Usul(süzlük)', 83.

¹⁶² İbrahim Görener, "Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu", *Bilimnâme*, 16/1(2019): 9-15.

bilinçli olarak kabul edip onunla alakalı olarak belirli yaklaşımlara sahip olma"dır. Bu tanımda da zikredildiği gibi bir yöntemde bulunması beklenen en önemli iki unsur, kaynaklar ve kaynaklara olan yaklaşımlar olmaktadır.¹⁶³ Kaynaklara olan yaklaşımlar ise yöntemi oluşturmaktadır. Görener' e göre tefsir usulü eserlerinde tefsir kaynaklarından bahsedilmiş fakat bu kaynaklara yaklaşımın nasıl olması gerektiği hususuna yeterince değinilmemiştir. Kur'ân ilimleri de Kur'ân-ı Kerim'in nasıl anlaşılacağını değil, Kur'ân'ı anlarken nelere bakılması gerektiğini gösteren ilimlerdir.

Bir tefsir yöntemi oluşturulurken de;

- Tarihî tespit metodlarından faydalanılmasını,
- Objektifliği önlemek adına dil kurallarına ve tarihsel verilere önem verilmesi gerektiğini,
- Anlamanın ne olduğu hususunda araştırma yapılmasını,
- Anlamanın diğer insanlara nasıl ulaştırılacağını düşünülmesinin faydalı olacağını ifade etmiş ve tefsir mukaddimelerine, tefsirler ve müfessirler hakkındaki müstakil eserlere, tefsir tarihlerine ve tefsir yaklaşımlarını gruplayan eserlere bakılarak tefsir yöntemlerine ulaşmanın mümkün olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴

Polat'a göre tefsir ilminde de sistematik bir Kur'ân'ı anlama usulü ortaya konulmamıştır. Pek çok tefsirin yazılmış olması bu tespiti çürütmez. Çünkü 'şu kitap sistematik bir Kur'ân yorum Usulüdür' denebilecek bir tefsir usulü mevcut değildir. Yahut da tefsir şu anlama yöntemine göre yazılmıştır, denilemez. Yalnızca tefsirlerde müfessirlerin tefsir temayülllerinden bahsedilebilir.¹⁶⁵

Karataş, 'Usul' kelimesinin anlam dünyasına bakıldığında kâidelerden veya yöntemlerden ziyade kâide ve yönteme tekaddüm eden ve ona temel oluşturan unsurların anlaşılması gerektiğini ifade etmekte, tefsir usulü eserlerinin içeriklerine bakıldığında,

¹⁶³ Görener, "Kur'ân İlimleri", 10-11.

¹⁶⁴ Görener, 20-22.

¹⁶⁵ Karacelil, "Tefsir Usûlü'nün Yapısı", 44.

metot anlamında da, ona tekaddüm eden unsurlar anlamında da doyurucu bilgiler sunulmadığını söylemektedir.¹⁶⁶

Said Şimşek'e göre tefsir usulü içerisinde ele alınan konuların Kur'ân'ın anlaşılmasıyla alakalı bir yönü bulunmamaktadır. Şimşek'e göre Kur'ân okuyucusunu yönlendirecek bir usule ihtiyaç da yoktur. Zira Kur'ân kendisini mübin ve apaçıklıkla vasıflandırmıştır ve Kur'anla ilgilenen, anlamaya çalışan kimselere belirli şablonların dayatılmasına ihtiyaç yoktur.¹⁶⁷

Yunus Apaydın'a göre, tefsir usulünün sistemli bir anlamayı sağlayacak yönteminin olduğunu söylemek zordur ve bunun tam tersini savunmaya iten deliller çok daha fazladır. Apaydın'a göre tefsirler, başka ilimlerin terminolojisi kullanılmadan yazılmamıştır. Bugün okuduğumuz tüm tefsirler ya ayetler hakkında söylenenlerin aktarılmasından ya da fıkıh, kelam, tasavvuf, dilbilim gibi ilimlerin elde ettiği bilgilerin aktarılmasıdır.¹⁶⁸

2.3.1.2. Tefsir Usulünün Bir Yöntem İhtiva Ettiğini Savunanların Görüşleri

Kur'ân-ı Kerim'in indirilişinden bugüne, tedvin edilmiş olsun veya olmasının anlaşılmasında belirli bir yöntemin bulunduğu savunulara göre bu usul yeterli gelmiş ve müslümanlar kutsal kitaplarını anlama ve anlatma konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Şayet şu anda müslümanların gidişatında bir sıkıntı varsa, bu usulde var olan bir problemten değil bilakis bakışların bu yönden başka tarafa doğru evrilmesindendir, İslami pencereden bakmayı bırakmanın faturası yönetime kesilmemelidir.

Bu görüşe sahip olanlardan biri olan Lütfullah Cebeci, "Klasik metot, evrensel dil kuralları çerçevesinde yürümektedir. Bu yüzden de batı kaynaklı ve destekli tarihsel-hermenötik-semantik metotlarda bulunan birçok makul unsurun, geleneksel metodun satır aralarında yeterince bulunduğunu da söyleyebiliriz."¹⁶⁹ diyerek, yeni yöntem

¹⁶⁶ Ali Karataş, "“Tefsir Usulü” Üzerine Bazı Mülâhazalar ve Teklifler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/40(2019):470.

¹⁶⁷ M. Said Şimşek, "İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Dersi: Problemler ve Öneriler", *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri içinde*, ed. Ömer Kara (İstanbul: Kurav Yayınları, 2007):30.

¹⁶⁸ Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1(2003): 9-10.

¹⁶⁹ Lütfullah Cebeci, "Tefsirde Yeni Yöntem Arayışları ve Klasik Tefsir Metodu", *Tarihten Günümüze Kurân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, ed. Bilal Gökkır vd., (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2009),77.

arayışında olanların teklif ettiği önerilerin var olan tefsir usullerinin içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir.

Yöntem konusunda geleneksel ve modern yaklaşımın karşılaştırmasını yapan Tahsin Görgün,

Klasik tavrın önemli özelliklerinden birisi, mevcûdu her halde "dikkate alması"dır. Bu onun ayırıcı özelliğidir. Bu özellik kendisini aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'in nüzül dönemi ile irtibatı kurulurken de göstermektedir. Nüzül döneminde mevcudun dikkate alınması demek, mevcudun "vesile" olınası demektir. Buna karşılık modernizm, nüzül dönemini nazil olan ayetlerin "esas" olarak kabul ettiği gibi, bu çerçevede yaşadığımız dönemdeki mevcudun da "esas" kabul edilmesi gerektiğini söyler. Klasik tavır, içinde bulunduğu şartları hiçbir zaman "esas" olarak kabul etmez; sadece "dikkate" alır ve bununla irtibatlı olarak İslam toplumunun hüviyetini muhafaza etmek amacıyla, yöntem içerisinde gerekli "tecdidi" gerçekleştirir. Bunun nasıl yapıldığını görmek için klasik tavrın-hem Tefsir hem de Fıkıh Usulü alanında- tarihi gelişimini takip etmek yeterlidir.¹⁷⁰

diyerek klasik yöntemin kendi içerisinde yenilenmeyi gerçekleştirdiğini söylemektedir.

Tefsir usulünün bir yöntem ihtiva ettiğini ve hatta fıkıh usulüyle karşılaştırma yaparak yalnızca fıkıh usulüyle Kur'ân-ı Kerim'i anlamaya çalışmanın kısır bir sonuç vereceğini ifade eden Gıyaseddin Arslan, tefsir usulünün hacminin az olmasına rağmen, bütünlükçü bir bakış sunması hasebiyle diğer usullere karşı mutlak bir üstünlüğü olduğunu söylemektedir.¹⁷¹

Bununla birlikte Arslan, fıkıh usulüne dair ilimlerin tefsir usulünden ayrıştırıldığına daha sade ve mübin bir yönetime ulaşılacağını şu şekilde açıklamaktadır:

Usul kitaplarında nesh felsefesi yapılırken anahtar kelimelere bakıldığında söz yine "kanun, hüküm, önceki hüküm, sonraki hüküm, değiştirme, kaldırma" gibi terimlerde odaklanmaktadır. Bu da neshin sadece semantik anlam döngüsünden hareketle bile bir hukuk ameliyesi olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan görebildiğimiz kadarıyla ayetleri gerek mensuh sayılırken, gerekse de bunların mensuh olmadığı savunulurken hiç de ilmi bir titizlik ve ciddiyet gösterilmemiştir. Tefsir disiplinine veya hadis usulü

¹⁷⁰ Tahsin Görgün, "Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve Tefsir Usulü) İmkân ve Sınırları", *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)* içinde, ed. Mehmet Bulut (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 325.

¹⁷¹ Gıyaseddin Arslan, "Tefsir Usulüne Fıkıh Usulü Karıştırmak", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2(2008), 5.

kurallarına riayet edilmeksizin çok rahat bir söylem geliştirilmiştir. Bu söylemde genellikle "addehu baduhum minel mensuhi" "kiyle mensuh" veya "kalu mensuh" lafzı ile "kimileri onu mensuh saymıştır", "mensuh olduğu söylenmiştir" veya "mensuhtur demişler" diye söze başlanmaktadır. Usulcülerin verdikleri örneklerden biri Enfal suresi 65-66. ayetleridir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre de 66. ayet, 65. ayeti nesh etmiştir. Ebu Müslim el-İsfehani gibi bazılarına göre ise birinci ayet sabırlı, yüksek eğitimli ve moralli samimi savaşçı müminlerin durumunu haber verirken, ikinci ayet bu vasıflardan mahrum vasat savaşçı müminlerden bahsetmektedir. Ayetlerin üslubunda da emir üslubu yoktur, ihbarî üslup vardır. Bire on kat düşmanla savaşmak da mümkündür; bire iki kat düşman ile de; dolayısıyla bunlar arasında nesh söz konusu değildir.¹⁷²

Yöntem tartışmalarında, var olan tefsir usulünün yeterli olduğunu savunan kimseler, geleneğin uzun yıllar boyunca anlama hususunda yeterli olduğu, tecdidin olağan akışta gerçekleştiği, yeni usul arayışına girmenin vakit ve emek israfı olacağı görüşleri etrafında düşüncelerini ifade etmişlerdir.

2.3.1.3. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda verilen görüşler doğrultusunda, tefsirin usulünün olması hususunda üç farklı yaklaşımın bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Bunlardan bir tanesi yöntem konusunda tartışmaya bile gerek görmeyen, bunu emek israfı addeden ve tefsir usulü eserlerinin metot sunma konusunda üzerine düşeni layıkıyla yerine getirdiğini düşünen yaklaşımdır. Tefsir usulünün müfessire Kur'ân tarihi, dil ve tarih alanındaki ilimler bağlamında öncülük eden birçok malumat verdiği bir hakikattir. Ayrıca kişilerin hevasına göre ayetleri yorumlamasının önüne geçmesi, geçmiş âlimlerin Kur'ân'ın anlaşılması hususunda göstermiş olduğu çabaları ortaya koyması, Kur'ân tefsirinde gerekli ilkeleri belirlemesi gibi faydaları yadsınamaz. Fakat tartışmaların ortaya çıktığı noktada, geleneğin ihmal edilmeden insaf çerçevesi içerisinde yöntemin işlevsel hale getirilmeye çalışılması gerekli bir husustur.

Tam bu noktada klasik metoda bağlılığın zıddı bir konumda bir diğer yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımda tefsirin bir usulünün olmadığı, yeni bir yaklaşımla metot içeren sistematik eserler meydana getirilmesi gerektiği savunulur. Bunun nasıl yapılacağı konusunda da

¹⁷² Arslan, "Tefsir Usulüne Fıkıh", 30.

metin-tarih ilişkisini önceleyen bir yaklaşım önerilmektedir ki bu, Kur'ân'ın bu zamana kadar anlaşılmamış olduğu iddiasını da içinde barındırmak gibi bir tehlikeyi havâdir.

Bu görüşe göre hicri ikinci y.y.'dan itibaren İmam Şafi'i'nin katı nassçılığı İslam âleminin bugünkü durumunun sebebidir. Son iki yüzyılda İslam âleminin pek çok alanda yaşadığı gerileme ve kısırlaşma herkesin malumudur. Fakat biraz geriye gittiğimizde aklımıza ilk gelen Endülüs Emevî, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koymuş olduğu medeniyet, her alanda vermiş olduğu ürünler aklımıza gelmektedir. Lafız-mana ilişkisi üzerine kurulu Kur'ân'ı anlama faaliyetinin devam ettiği zaman diliminde ortaya konmuş olan zamanın en parlak medeniyetinin varlığı, Müslümanların bugünkü durumunun sebebinin lafız-mana eksenli Kur'ân okuma anlayışının değil, olsa olsa Kur'ân'dan uzaklaşmanın bir göstergesi olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla İslam dünyasının yeniden harekete geçmesi, metin-tarih üzerine inşa edilen bir Kur'ân okuma anlayışı ile değil –ki bu anlayış test edilip geçerliliği onaylanmış bir usul değil, yeni bir medeniyet inşa etme konusunda başarı sağlanacağına dair yalnızca bir iddiadır- yeniden Kur'ân'a dönme ile gerçekleşecektir.¹⁷³

Bu iki yaklaşım arasında birde, tefsir usulünün metot anlamında bir yöntem sunmadığını, fakat yöntem arayışında olan kimseye gerekli malzemeleri sunan yönü olduğunu ifade eden yaklaşım bulunmaktadır. Bu malzemelerden yola çıkılarak tefsir yöntemlerine ulaşılabileceği söylenmektedir.¹⁷⁴ Somut bir yol sunması nedeniyle bu görüş diğerlerinden ayrılmaktadır.

Tefsir usulünün eleştirildiği noktalardan bir diğeri de fıkıh usulüyle benzeşiyor olmasıdır. İçeriklerin ayrılması teklifi sunulmaktadır. Bu eleştiriye çözüm olarak sunulan nesh ve tearuz gibi konuların fıkıh usulü'nün içinde olması gerektiğini dile getirmek, usulî bir anlayışla Kur'ân'a yaklaşımı sınırlandırmakta ve bazı âyetlerin bazı ilim dallarına tahsisi gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.¹⁷⁵ İlimler bazen birbirlerinin yöntemlerini veya ortaya koydukları kâideleri kullansalar da onları asıl olarak birbirinden ayıran husus, mevzusu ve haysiyet kaydırıdır. Bu çerçevede Tefsir ilminin zaman zaman fıkıh usulünün

¹⁷³ Salih Gedük, “Ulûmu'l-Kur'ân, Usulü't-Tefsir Kavramları Ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/39(2015): 217.

¹⁷⁴ Görener, “Kur'ân İlimleri”, 22.

¹⁷⁵ Yıldırım, “Tefsir Usulü Kavramında Anlam Arayışı”, 359.

kâidelerinden yararlanıyor olmasından hareketle tefsirin bir usulünün olmadığını ileri sürmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü her ilim önce konusu bakımından diğer ilimlerden ayrılmaktadır. İlimlerin konuları ortak olduğunda ise haysiyet kaydı bu ilimleri birbirinden ayırır ve bir ilmin mevzuu inceleme yönü haysiyet kaydı ile belirlenir.¹⁷⁶

Sonuç itibarıyla bilgi ve malumatın hiçbir zaman için gelinen son ve kesin nokta olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle bilgi kaynağı Kur’ân gibi evrensel ve kıyamete kadar geçerli bir eser ise bu durum daha da önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak zaman ve zemine göre yeni usul kâideleri çerçevesinde ya da aynı usul kâideleriyle bulunulan durum ve şartlara göre yeni yorumların yapılmasının mümkün olduğunu kabul etmek zorundayız. Aksini iddia etmek Kur’ân’ın evrenselliğine aykırı olmanın yanında donukluğa sebep olacaktır. Usulle ilgili yeni değerlendirme, ilke ve delillerin ortaya konulması da bu çerçevede doğal kabul edilmelidir.¹⁷⁷

Yaşadığımız dönemde müslümanlar, bir davalarının ve iddialarının olabilmesi için gerek hayat düzeninde gerekse ilmî faaliyetlerinde sağlam bir usulle çalışmalıdır. Ancak bu şekilde ‘henüz olgunlaşmamış’ ilimler kapsamına dâhil edilen tefsir usulü kemâle erecektir.

2.3.2. Tefsir Usulü ve Kur’ân İlimleri Kavramlarındaki Belirsizlik

Tefsir alanında telif edilen Türkçe eserler incelendiği zaman eserlerin adlandırılmalarında farklılık olduğu gözlenecektir. Bu eserlerin bir kısmında tefsir usulü başlığının diğer kısmında ise Kur’ân ilimleri başlığının kullanılması dikkat çekmektedir.

Tefsir usulü başlığını taşıyan bir eserin içeriği ile Ulûmu’l-Kur’ân başlığı taşıyan eserin içeriği birbirine benzeyebilmektedir. Yani her ikisinde, mesela mekki-medeni, nasih-mensuh, yedi harf, tefsir tarihi, tabakatü'l-müfessirin gibi hususlar işlenebilmektedir. Bu sebeplerden olsa gerek tefsir usulü ve Ulumu'l-Kur’ân ismini taşıyan eserler aynı

¹⁷⁶ Karataş, ““Tefsir Usulü” Üzerine Bazı Mülâhazalar ve Teklifler”,474.

¹⁷⁷ Karacelil, “Tefsir Usulü’nün Yapısı Ve İşlevi”,49.

kapsamda değerlendirilebilmiş; "Ulumu'l-Kur'ân" başlığını taşıyan eserler "Tefsir Usulü" kapsamına dâhil edilebilmiştir.¹⁷⁸

İçerik olarak birbirlerine benzer veya yakın konular ele alınmış olmasına karşın bu isimlendirmelerdeki ihtilafın sebepleri nelerdir? Tefsir usulü lafzı ile kastedilen anlam ile Kur'ân ilimleri ile kastedilen anlam arasında ne tür bir ilişki vardır? Aynı anlamda mı kullanılmaktadır yoksa farklı anlamda mı? Farklı anlamda olması durumunda bu farklılık ne zaman ortaya çıkmıştır ve nasıl bir süreçte çeşitlenmiştir? Bu ve buna benzer soruların yanıtları hakkında bir fikir elde edebilmek amacıyla evvela bu iki kavramın manalarının ne olduğuna, ne zaman ortaya çıktıklarına bakılacaktır.

2.3.2.1. Ulûmu'l-Kur'ân Kavramının Tanımı

“Ulûmu'l-Kur'ân tâbiri Arapça'da bir izafet terkididir. Bu terkinin bileşenlerine bakıldığında; ‘ulûm, “ilm” kelimesinin çoğuludur. İlm ise lügatte “bilmek ve anlamak” manalarına gelir. Cürcânî'nin Ta'rîfât'ında ilm, var olan şeye, uygun bir biçimde ve kesin olarak inanmak ya da var olanı anlamak, şeklinde tarif edilmiştir.”¹⁷⁹ İlim kelimesinin çoğul gelmesi Kur'ân ilimlerinin birden fazla olduğunu gösterir, fakat âlimler sayısı konusunda uzlaşa sağlayamamışlardır.

Kur'ân lafzının lügat tarifine dair yorumları vermek konuyu başka yöne çekip asıl meseleden uzaklaştıracaktır. Lafzın genel kabul gören ıstılah manası ise ‘Hz. Muhammed’e vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış ve ondan tevatür yoluyla şüphesiz bir şekilde nakledilmiş olan kitaptır.¹⁸⁰

“Ulûmu'l-Kur'ân” mutlak bir ifade olarak “Kur'ân'la alâkası olan bütün ilimler” anlamını taşımaktadır.¹⁸¹ Kur'ân ilimlerini şöyle tanımlamak mümkündür:” İnişi, tertip edilişi, toplanışı, yazılışı, okunuşu, tefsir edilişi, i'cazı, nasih ve mensuhu ve hakkındaki

¹⁷⁸ Ali Bulut, “Türkiye’de Tefsir Usulü/ Ulumu'l-Kur'ân Tartışmaları”, *Tarihten Günümüze Kurân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, Bilal Gökıkr vd., (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2009), 399.

¹⁷⁹ Mehmet Bağış, “Tefsir Usulü ve ‘Ulumu'l-Kur'ân İlişkisi (Kapsam ve Sınırlılıklar)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2020), 549.

¹⁸⁰ Çelik, *Tefsir Usulü*, 30.

¹⁸¹ Salih Gedük, “Ulûmu'l-Kur'ân” , 208.

şüphelerin giderilmesi yönünden Kur’ân’la ilgili konuların tamamını ihtiva eden ilimdir.”¹⁸²

Kur’ân ilimlerinin ayrı ayrı değil de özlü bir şekilde ve bir eser içinde toplayıp tanıtan ilk eserin ne zaman yazıldığı ve bu tabirin ne zaman kullanılmaya başlandığı hususunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Fakat sistemli olmasa da Kur’ân ilimleri âlimler tarafından bilinmekteydi. İmam Şafi (ö.204/819) ile Harun Reşid (ö.194/809) arasında geçen diyalog buna işaret etmektedir:

Harun Reşid, İmam Şafi’ye sorar:

-Allah’ın (cc) kitabı hakkında ilmin nasıldır?

-Allah’ın kitaplarından hangisini soruyorsun? Çünkü Allah (cc) birçok kitap indirmiştir.

-Güzel! Ancak ben, Peygamberimize indirilen kitabı soruyorum.

-Kur’ân ilimleri çoktur. Sen bana muhkemini müteşabihini mi, takdimini tehirini mi, nasihini mensuhunu mu, yoksa ... yoksa... soruyorsun? Diye Kur’ân ilimlerini bir bir sayar.¹⁸³ Bu rivayet erken dönemlerde Kur’ân ilimleri kavramının mevcut olduğunu göstermektedir.

2.3.2.2.Tefsir Usulü Kavramının Tanımı

Tefsir usulü lafzının manasını anlayabilmek amacıyla evvela kelimelere ayrı ayrı odaklanmak gerekmektedir. Tefsir ‘fesera’ kökünden ‘tef’il’ bâbında bir kelime olup beyan etmek, keşfetmek, izhar etmek ve üzeri kapalı bir şeyi açmak gibi manalarda kullanılmaktadır.¹⁸⁴

Tefsir ilmine dair yapılan tanımların bazıları şöyledir: “Tefsir, Kur’ân lafızlarının telaffuz şeklini, delalet ettikleri anlamları, yalnız başına ve terkip halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümleri, terkip halinde kullanıldıklarında oluşan manaları ve bunları tamamlayıcı nitelikte olan diğer hususları inceleyen ilimdir.”

¹⁸² Turgut, *Tefsir Usulü*, 3.

¹⁸³ Çetin, *Kur’ân İlimleri*, 208.

¹⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 213.

“Hz. Muhammed (sav)’e indirilmiş olan kitabın anlaşılması, manalarının açıklanması, hükümlerinin ve hikmetlerinin açığa çıkarılması kendisi vasıtasıyla bilinen ilimdir.”

“Kur’ân olması itibariyle ve -bilerek ya da zan ile- murâdullaha delaletleri bakımından insan gücü nispetince Kelamullahın hallerini bilmektir.”¹⁸⁵

Köken olarak Arapça olan ‘Usul’ kelimesinin müfredi olan ‘asl’ lafzı için verilen manalar şu şekildedir:

‘Usul’ kelimesi sözlükte; ‘Bütün nesnelerin alt/aşağı (أسفل) kısmı, üzerine başka şeylerin bina edildiği şey, kendisinin ihtiyaç duymadığı ancak kendisine ihtiyaç duyulan şey, nesnelerin (şeylerin) temeli/kökü’ manalarına gelmektedir. Bu kelime, farklı sözcük grupları ile kullanıldığında ise; ‘Birleşip kök salmak veya bir şeyi kökünden sökerek yok etmek, herhangi bir sebepten dolayı tadı ve kokusu değişen su’ anlamlarına da gelmektedir.¹⁸⁶

Usul konusuna ışık tutabilecek, belki de bu kullanımın temeli sayılabilecek, bir anlam ya da kullanım dikkatimizi çekmektedir. Bu da (رأي أصيل) veya (أصيل الرأي) şeklinde ifadesini bulan anlamdır. Sözkonusu kelime burada (فعيل) sigası ile kullanılmıştır. Kelimenin bu şekilde kullanımına dikkat edilirse, burada diğer kullanımların aksine kelime somuttan soyuta doğru gelişen bir mâna yapısına sahip olduğu görülür. Diğer kullanımlarda “asl” kelimesi genellikle somut şeyleri tasvir için kullanılmaktayken burada bir zihni ve bir akıl yapısını ifade etmek üzere kullanılmaktadır ki “asl”ın çoğulu olan “usul” kelimesinin daha teknik bir anlam kazanacağı usul, yöntem, yol, yordam, gibi anlamlarının ipuçlarının bu kullanımdan kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Tefsir, en genel ifadesiyle, “Kur’ânın mânalarının keşfi ve ondaki maksadın beyanı” olduğuna göre tefsir usulü, Kur’ân’ın mânalarının açıklanmasının ve yorumlanmasının temellerini gösteren ilim olacaktır. Başka bir ifadeyle, Kelamullahın mânalarının açıklanmasında hiçbir müfessirin kendisini müstağni göremeyeceği temel esaslardır. Bu bağlamda en genel çerçevede düşündüğümüzde Kur’ân’ın mânalarının keşfine yardımcı

¹⁸⁵ Mehmet Demirci, “Tefsir Usulüne Duyulan İhtiyaç”, *Tarihten Günümüze Kurân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, ed.Bilal Gökkır vd., (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009), 404.

¹⁸⁶ Akif Yıldırım, “Tefsir Usulü Kavramında Anlam Arayışı”, 350.

olacak nitelikte olan, ister mânaya yönelik olsun isterse tarihsel olsun her türlü bilgi temel tefsir Usulü bilgileri olarak kabul edilir.¹⁸⁷

Her disiplinin olduğu gibi Kur'ân'ı anlayabilmenin de kendine özgü usulü vardır. İslam literatüründe bu bilim dalı, 'Tefsir Usulü' adıyla bilinmektedir. Tefsir usulü, Kur'ân'ı anlamak için takip edilmesi gerekli olan yol ve yöntemleri öğretir.¹⁸⁸

Tefsir kavramı Hz. Peygamber (sav)'in risaletiyle birlikte ortaya çıkmış, anlamı ilerleyen dönemde genişlemiştir. Tefsir usulü kavramı ise hicrî VIII. ve IX. asırda ortaya çıkmıştır. Eser ismi olarak ilk kez bu kavramı 'Mukaddime fi Usulî't-Tefsîr' adlı kitabıyla İbn Kayyım El-Cevziyye'nin (ö. 728/1327) kullandığı kabul edilmektedir.¹⁸⁹

Bu bilgilere dayanarak Usul'üt-tefsir kavramının terminolojik olarak, ulumu'l-Kur'ân kavramının ortaya çıkışından sonraki bir döneme denk geldiğini söylemek mümkündür. Fakat bu tefsir usulünün daha sonra türemiş içi doldurulamayacak bir kavram olduğunu göstermez. Zira Ulûmu'l- Kur'ân müelliflerinden Zerkeşî ve Süyûtî gibiler, Tûfî ve Kâfiyeci gibi tefsir kaidelerini ön plana çıkaran tefsir usulcülerinin eserlerinde tefsir usulünün belirginleştirilmesine yönelik ciddi bir ihtiyacın bulunduğunu açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Zerkeşî, "ulema nasıl hadis ilmi için " ulumu'l-hadis" yazmışlarsa biz de Kur'ân konularını ihtiva eden bir kitap yazmayı gerekli gördük" ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁰ Buradan hareketle tefsir usulü kavramının literatürde kabul gördüğü ve müellifler tarafından kullanıldığı söylenebilir. Nitekim bunun örneklerine Türkçe yazılmış eserlerde de fazlaca rastlamaktayız.

2.3.2.3. Tefsir Usulü ve Kur'ân İlimleri Kavramlarının Kapsamları Hakkındaki Görüşler

Kur'ân-ı Kerim insanlar tarafından anlaşılacak, müslümanların bu anlayışa uygun bir şekilde hayatlarını düzenlenmesi amacıyla indirilmiş bir kitaptır. Bu anlayışın belirli esaslar etrafında şekillenmesi için de tefsirinin yanlış anlamayı önleyecek yöntemlerle yapılması gerekmektedir. İşte bu yol gösterici yöntemler 'Ulumu'l-Kur'ân veya Usulü't-

¹⁸⁷ Demirci, "Tefsir Usulüne Duyulan İhtiyaç", 408, 415.

¹⁸⁸ Duman, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, VII.

¹⁸⁹ Gedük, "Ulûmu'l-Kur'ân, Usulü't-Tefsir Kavramları", 212.

¹⁹⁰ Demirci, "Tefsir Usulüne Duyulan İhtiyaç", 412.

Tefsîr' adını almıştır. Kur'ân ilimleri tabiri bilhassa ilk dönem kitaplarında kendisine yer bulurken, ilerleyen dönemlerde tefsir usulü kavramı tercih edilmiştir. Özellikle Türkçe yazılan eserlerde bu ismin kullanımı ağırlıktadır.

Bu kavramların karşıladığı konular hususunda ise bir görüş birliği mevcut değildir. Birbirlerine denk kabul edenler, farklı manaları barındırdıkları söyleyenler olduğu gibi birinin diğerini kapsadığını ifade edenler de olmuştur. Tefsir usulünün daha özel Kur'ân ilimlerinin ise daha genel olduğunu kabul eden müelliflerin görüşleri şu şekildedir:

Hidayet Zertürk Ulumu'l Kur'ân'ın, tefsir usulünden daha genel algılanması gerektiğini, bu sebeple de tefsir usulünün Ulumu'l Kur'ân'ın bir cüzü olarak, Kur'ân-ı Kerim'in yorumlanması ve açıklanması hakkında kuralları kapsayacak şekilde tanımlanması hususunu dile getirmektedir.¹⁹¹

Abdurrahman Çetin ise, tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair pek çok eserde birçok konunun ortak olduğunu ifade etmekle birlikte, tefsirin esaslarını ve yöntemini ihtiva etmesi yönüyle tefsir usulünün Kur'ân ilimlerinden daha özel olduğunu ileri sürmüştür. Zira ona göre Kur'ân ilimleri tefsir ve Kur'ân'a dair birçok ilmi ihtiva etmektedir.¹⁹²

Salih Gedük ise,

Anlaşıyor ki Tefsir Usulü özel Kur'ân ilimleri ise genel bir nitelik arz etmektedir. Çünkü Kur'ân İlimleri, Kur'ân ve tefsiriyle ilgili tüm bilgi dallarını içerisinde toplayan geniş bir yapıya sahipken Tefsir Usulü tefsirle ilgili kural, kâide ve izahları içinde barındırmaktadır. Tefsirin çeşitleri, şartları ve kuralları, sakıncaları, delaletin çeşitleri ve tercüme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konular Tefsir Usulünün konusudur. Kur'ân İlimleri ise çok daha geniş bir muhtevaya sahiptir.

diyerek bu görüşü desteklemektedir.¹⁹³

Halil Çiçek' e göre de tefsir usulü ile Kur'ân ilimleri arasında fark vardır; tefsir usulü özel, diğeri ise genel bir anlama şamildir. Tefsirle ilgili kural, kaide ve izahları içinde

¹⁹¹ Zertürk, *Ulumu'l-Kur'ân*, 138.

¹⁹² Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 205.

¹⁹³ Gedük, "Ulumu'l-Kur'ân, Usulü't-Tefsir Kavramları", 212.

bulunduran tefsir usulü; tefsirin çeşitleri, şartları ve kuralları, sakıncaları, delaletin çeşitleri ve terceme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konuları içermektedir.¹⁹⁴

Süleyman Karacelil de bu fikri şu sözleriyle desteklemektedir: “

*Kur’ân ilimlerini; konusu Kur’ân olan, Kur’ân’la ilgisi bulunan veya Kur’ân’ın bizzat içerdği ya da imada bulunduğu ilimlerden oluşan, bunun yanında Kur’ân’ı doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olan ilimler bütünü olarak değerlendirebiliriz. Tefsir Usulü ise Kur’ân ilimlerine göre daha özel bir alanı ifade etmekte ve Kur’ân’ın yorumunda takip edilecek prensipleri ihtiva etmesiyle sınırlanmaktadır. Tefsir Usulü alanındaki eserlerin muhtevalarından edinilen intiba, bu eserlerin Kur’ân ilimlerinin, tefsir yöntemi ile ilgili belli konuları ele almasıdır. Netice itibari ile Kur’ân ilimlerinin, tefsir Usulünü içinde barındıran bir genişliğe sahip olduğu söylenebilir.*¹⁹⁵

Kur’ân ilimlerini genel, tefsir usulünü ise özel kabul etmek gerektiğini söyleyen Hidayet Zertürk, tefsir usulünün Kur’ân’ı yorumlama ve açıklamayı kapsayacak şekilde Kur’ân ilimlerinin alt birimi halinde tanımlanması gerektiğini dile getirmektedir. Tefsir usulünü de birçok kimseden ayrılarak “Kur’ân’ın rivayet ve dirayet yönleriyle doğru anlaşılmasına ait temel esasları kapsayan bir ilimden ibarettir.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹⁶ Buradan hareketle tefsir usulü kavramının genel, Kur’ân ilimleri kavramının özel bir manaya delalet ettiğini düşündüğü söylenebilir.

Kur’ân ilimleri ve tefsir tarihi isimli el kitabının sekizinci bölümünde Mesut Okumuş, Kur’ân ilimlerinin tefsir usulü, Kur’ân tarihi ve kıraat ilmini içine alan genel bir kavram olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷

Tefsir usulünün genel Kur’ân ilimlerinin ise özel olduğunu kabul eden müelliflerin görüşleri ise şöyledir:

Ulumu’l-Kur’ân tabirinin 4.-11. yüzyıllar arasında eserlerde yer alıp tefsir usulü kavramına öncülük eden ikinci merhalede bulunduğunu ifade eden¹⁹⁸ İsmail Çalışkan, ulumu’l-Kur’ân’ın, bir yöntem ifade etmediğini ve böyle bir iddiasının da bulunmadığını,

¹⁹⁴ Bulut, “Türkiye’de Tefsir Usulü”, 393.

¹⁹⁵ Süleyman Karacelil, “Tefsir Usulü’nün Yapısı”, 210.

¹⁹⁶ Zertürk, *Ulumu’l-Kur’ân*, 137-138.

¹⁹⁷ Koç, *Kur’ân İlimleri*, 285.

¹⁹⁸ Çalışkan, *Tefsir Usulü*, 119.

bu yönüyle metodolojiyi ifade eden tefsir usulünün alt disiplinlerinden birisi olduğunu söylemektedir.¹⁹⁹

Celal Kırca da eserinde tefsir usulünün kapsayıcı olduğunu, tefsir usulünün konularına değinerek dile getirmektedir. Zira ona göre Kur'ân ilimleri, Kur'ân tarihi ve tefsir tarihi konuları bu ilmin teşekkülünde rol oynamaktadır, çünkü Kur'ânın sahih olarak yorumlanması için birtakım ön bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.²⁰⁰

Türkçe tefsir usulü eserlerinin birçoğunda da bu konuya dair yorum bulunmamakla birlikte, müelliflerin tercih etmiş oldukları telif isimleri ve konu başlıklarından düşünceleri ortaya çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse Muhsin Demirci eserine *Tefsir Usulü* ismini vermiş ikinci bölüm başlığını 'Kur'ân İlimleri' olarak belirlemiştir.²⁰¹

Bu iki görüşten ayrı olarak tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerini aynı manada görenler de olmuştur. Bu görüştekilerden biri olan Ali Turgut ilk asırlarda ulumu'l-Kur'ân olarak nitelendirilen Kur'âni ilimlerin daha sonraki dönemlerde tefsir usulü olarak adlandırıldığı kanaatindedir. Kur'ân ilimleri ve tefsir usulü kavramlarının benzer ve farklı yönlerini de şu şekilde sıralamıştır:

-Kur'ân ilimleri ilk dönem ve ilk asırlarda belli konulara ilişkin Kur'ânî çalışma ve araştırmalara verilen isimdir.

-Kur'ân ilimleri zamanla tüm Kur'ânî meseleleri kapsayan müstakil tefsir usulü çalışmalarının adı olmuştur.

-Başlangıçtan günümüze kadar tefsir usulüne ilişkin çalışmalara Kur'ân ilimleri (ulumu'l-Kur'ân) tabiri kullanılmıştır.

-Tefsir usulü ilk asırlarda çok fazla kullanılmamakla beraber sonradan Kur'ân ilimleri yerine kullanılan bir ıstılahtır.

-Tefsir usulü konulu Kur'ânî ilimleri bünyesinde taşımakla birlikte, diğer meseleleri de ihtiva eden kapsamlı bir kavramdır.

¹⁹⁹ Çalışkan, 16.

²⁰⁰ Kırca, *Tefsir Usulü*, 1.

²⁰¹ Demirci, *Tefsir Usulü*, 129.

-Buna göre tefsir usulünü konulu Kur'ân ilimleri değil de kapsamlı ve müstakil ulumu'l-Kur'ân çalışmalarını karşılayan bir tabir sayabiliriz.

-Zaman içinde küçük nüanslarla benzerlik veya ayrılık gösteren bu iki kavramı günümüzde tefsir metodolojisi karşılığında veya eşanlamda kullandığımızı belirtmeliyiz.²⁰²

Zamanın getirdiği değişimlerle bu iki kavram arasında kapsam tartışmaları oluşmuş ve bu sorunun çözümü için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Müşterek bir sonuca ulaşabilmek adına kavramların ihtiva ettiği konulara odaklanılması gerekmektedir, ortak mevzuların varlığı hareket noktası oluşturmada işin uzmanlarına yardımcı olacaktır.

Bu meselede, sahanın uzmanı âlimler tarafından bir ittifak olmadığı; muhteva, kapsam ve sınırlılıkları itibariyle tefsir usulü ile 'ulûmu'l-Kur'ân'ın yerleşmiş ve kabul gören bir tasnifinin yapılamadığı, mevcut çalışmalarda açıkça görülmektedir. Ancak son yüzyılda özellikle Türkiye'de hazırlanmakta olan çalışmaların genelinde tefsir usulünün üzerinde durulduğu, bununla birlikte tefsir usulü ile 'ulûmu'l-Kur'ân'ın birbirinden ayırt edilerek incelendiği ve bu alandaki muhtevanın tasnif edilerek sınırlarının çizilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bizce de isabetli olan böyle bir ayrımın yegâne sebebi, aslında her ne kadar kaynaklarda sistematik bir şekilde yer almayıp yüksek sesle dillendirilmese de 'ulûmu'l-Kur'ân'dan ayrı olarak, tefsir usulü diye bir ilmin varlığıdır.

Neticede mahiyet, muhteva ve kapsam yönünden görülen bu farklılık bu iki kavramın eş anlamlı olmadığını göstermektedir. Özellikle son yüzyılda kaleme alınan eserlerde bu alanların nispeten birbirinden ayrıldığı dikkat çekmektedir. Bu da tefsir usulü ve 'ulûmu'l-Kur'ân'ın aslında birbirinden farklı ilimler olduğunu ve ayrıca tefsir usulü ilminin yavaş yavaş gelişmekte olan sınırları netleşmeye başlayan bir ilim olduğunu göstermektedir.

²⁰² Turgut, *Tefsir Usulü*, 5.

SONUÇ

Nüzulünden itibaren inananları tarafından kendisinde dakik incelemeler yapılan, hayata aktarılması hususuna en çok çaba sarfedilen yegâne kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet eden ilimlerden tefsirin yardımcı alanı olan tefsir usulü ise ilk asırlardan beri âlimlerin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri olmuştur. Bu alanda geniş bir tefsir usulü külliyatı oluşturulmuştur. Türkiye'de de tefsir usulü yazımı gün geçtikçe hacim kazanan ilimlerdenidir.

Nitekim 1970-2020 yılları arasında yazılmış olan yirmiden fazla eserle karşılaşmaktayız. Bu eserlerin bir kısmı İmam-Hatip Lisesi ile İlahiyat Fakültesi öğrencileri için telif edilmiş olmakla birlikte bir kısmı kişisel gayretler sonucu bu alanda bir eser kaleme almak maksadıyla yazılmıştır. Bazısı da tefsir usulü eserlerinde yeni bir yöntem arayışı sonucu telif edilmiştir.

Türkçe telif edilmiş tefsir usulü eserlerinin özellikle Kur'an tarihi konusunda genel olarak birbirlerini tekrar eden içeriklere sahip oldukları görülmüştür. Yine aynı başlıkta müelliflerin Kur'an'ın günümüze içinde hiçbir şüphe barındırmadan geldiğine dair kanaatleri ve müsteşriklerin ekmeye çalıştığı şüphe tohumlarına karşı delilleriyle sağlam bir duruş sergiledikleri dikkate şayandır.

Müellifler, vücuh ve nezair ilimlerinde, özellikle nezairin keyfiyeti hususunda birbirlerinden farklı görüşlere yer vermişlerdir. Nezairin ilk dönemlerde yazılan eserlerdeki kavramsallaşmış haliyle değil, daha çok sonradan kazandığı mana verilerek tanımlanması durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu konuda verilen örneklerin birçok eserde aynı olması, telif edilen kitaplarda tekrarların oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Türkçe yazılan tefsir usulü eserleri zaman içerisinde değişim ve dönüşümden uzak kalmamış, eserler bu farklılaşmadan payını almıştır. Eserler incelendiğinde zamanla

muhtevaların değiştiği, kitap başlıklarının farklılaştığı göze çarpmaktadır. Dahası yazarların, eserlerinin farklı basımlarında farklı konulara yer verdiği, güncel tartışmalar sonucu telifinin içeriğini değiştirdiği, eserini gözden geçirerek eklemeler yaptığı örnekler de mevcuttur. Muhsin Demirci'nin eserinde ilk basımlarında yer almayan Kur'an'ı anlama yorumlamaya dair yeni bir bölüm başlığı oluşturması bu hususa güzel bir örnek olacaktır.

Bir başka değişim rneği olarak Zeki Duman'ın eserini yazdığı zaman kabul ettiği ve ayetlerle açıklayarak bilinmesinin gerekli olduğunu savunduğu nasih ve mensuh konusundaki görüşlerinin, zamanın ilerlemesiyle makale ve tefsir kitabında tam zıttı konumda yer almasını verebiliriz.

Türkçe tefsir usulü eserlerinin değişimi incelendiğinde ne çıkan en önemli hususlardan bir tanesi de tefsir usulü eserlerinde yenilik arayışlarının var olmasıdır. Ülkemizde tefsir alanında çalışma yapan kimseler arasında, tefsir usulü eserlerindeki yönteme dair farklı görüşleri ortaya çıkmıştır. Bu fikirler kongreler, çalıştaylar, seminerler gibi toplu alanlarda veya bireysel olarak makale ve kitaplarda tartışılmaktadır. Buna bağlı olarak son dönemlerde tefsir usulü yazımında yeni bir metoda ihtiyaç olduğu iddiası güçlenmektedir. Bu da yenilikçi tefsir usulü eserlerinin doğup, kavramsallaşma sürecine girmesine sebebiyet vermiştir. şurası bir gerçektir ki tefsir usulü eserlerinin içeriklerindeki farklılıklar, birbirinden ayrılan görüşler, ilmi anlamda zenginliktir. Ve umuyoruz ki Kur'an'ın anlaşılması, yorumlanması ve hayatın içerisinde kendisine yeniden yer bulması hususunda okurlarına katkı sağlayacaktır.

Son dönemlerde ele alınan tefsir usulü eserlerinde, tefsir usulüne yöneltilen eleştiriler doğrultusunda farklı arayışlara girildiği görülmektedir. Tefsir usulünün yöntem ihtiva edip etmemesi meselesi tefsir alanıyla ilgilenen kimseler arasında tartışılmış ve metot manasında bir yöntemin bulunmadığı kanaati yaygınlaşmaya başlamıştır. Zaman ve zeminin değişmesiyle birlikte yeni usul kaidelerinin ortaya çıkması normaldir. Aksi halde bu ilmi donukluğa neden olacaktır.

Tefsir usulü ve Kur'an ilimleri kavramlarının manaları yönünde ileri sürülen görüşler, eş anlamlı olup olmadıkları ve hangisinin daha kapsamlı olduğu hususunda yoğunlaşmaktadır. Müelliflerin kişisel tercihleri yönünde eserlerin isimlerinin ve

içeriklerinin farklılaştığı görölmektedir. Türkçe tefsir usulü eserlerinde, Kur'an ilimleri dışında bir tefsir usulünün de var olması gerektiği görüşü yaygınlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis. *Tefsir Usulü -Yöntem-Ana konular-İlkeler-Teklifler*. İstanbul: Şule Yayınları, 2016.
- Apaydın, Yunus. “Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi.” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1(2003): 9-10.
- Arpa, Enver. “Modern Çağda Bilimsel Aklın Dini Metinleri Yorumlamasının İçerdiği Problemler.” *İslamî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 104.
- Arslan, Gıyaseddin.”Tefsir Usulüne Fıkıh Usulü Karıştırmak.” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2(2008),5.
- Arslan, Gıyasettin. “İbni Haldun’un Mukaddime’sinde Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü.” *İslam Araştırmaları Dergisi*, 8 (2017): 71-108.
- Atmaca, Gökhan. “İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları.” *Usul*, 21/1 (2014): 162 - 163.
- Bağış, Mehmet. “İbn Cüzey’in et-Teshîl li ‘Ulûmî’t-Tenzîl Adlı Tefsîri’nin Mukaddimesinde Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları.” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/19 (2018): 7-26.
- “Tefsir Usulü ve ‘Ulumu’l-Kur’ân İlişkisi (Kapsam ve Sınırlılıklar).” *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/2 (2020): 549.
- Bağış, Mehmet. *Kur’an İlimleri ve Tefsir Usulü Uygulamaları -Beydavi Tefsiri Örneğinde-*. Kitabı Yayınevi, 2021.
- Baş, Erdoğan. “Kur’ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi (I-IV Asır).” *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III* içinde, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Bayram, Enver.” Fahreddin Er-Râzî’nin Et-Tefsîru’l-Kebîr’inde Tefsir Usûlü Uygulaması.” Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Bırışık, Abdulhamit. “Kur’ân İlimleri Teriminin Kaynağı ve Oluşumu.” *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19,1 (2006):30.
- Bulut, Ali. “Türkiye’de Tefsir Usulü/ Ulumu’l-Kur’ân Tartışmaları.” *Tarihten Günümüze Kurân İlimleri veTefsir Usulü* editör Bilal Gökkır vd., İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009.

- Cebeci, Lütfullah. “Tefsirde Yeni Yöntem Arayışları ve Klasik Tefsir Metodu.” *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, editör Bilal Gökkır vd., İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Çelik, İbrahim. *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*. Bursa: Emin yayınları, 2000.
- Çelik, Ömer. “Hicri V-XI. Asırlarda Kur’ân İlimleri.” *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III* içinde, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Çelik, Ömer. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: Kampanya Kitapları, 2020.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Dartma, Bahattin, ed. *Tefsir Tarihi ve Usulü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.
- Deliser, Bilal. *Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Demirci, Mehmet. “Tefsir Usulüne Duyulan İhtiyaç.” *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü* içinde, editör Bilal Gökkır vd., İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Demirci, Mehmet. “Kurtubi’nin ‘El-Câmi’ li Ahkâmü’l-Kur’an” Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi.” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Duman, Zeki. *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi (Başlangıcından Tedvin Dönemine Kadar)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.
- Duman, Zeki, “Kur’ân’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Değerlendirilmesi.” *Bilimname*, 17/2 (2009) :49-50.
- Duman, Zeki. *Beyan ’ul-Hak (Kur’ân-ı Kerim ’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)-III*. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.
- Dumlu, Ömer. *Tefsir Usulü*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2017.

- Ensari, Abdurrahman. “Ulûmü’l-Kur’ân Kaynaklarında “Kur’ân’da Neshin Kısımları” Başlığındaki Çelişki.” *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 15/2(2023)
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlahî Hitabın Tabiatı*. çeviren Mehmet Emin Maşalı, Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Gedük, Salih. “Ulûmu’l-Kur’ân, Usulü’t-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/39(2015): 217.
- Görener, İbrahim. “Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağırması Sorunu.” *Bilimnâme*, 16/1(2019): 9-15.
- Görener, İbrahim. *Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2004.
- Görgün, Tahsin. “Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve TefsirUsulü) İmkân ve Sınırları.” *Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)* içinde, editör Mehmet Bulut, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Gül, Ali Rıza. Karataş, Ali, ed. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Güven, Şahin. *Kur’ân’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- İnal, Saliha. *Kur’an İlimleri ve Tarihselcilik*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur’ân’ı Anlama Yöntemi (Tefsir Usulü)*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020.
- Karacelil, Süleyman. “Tefsir Usulü’nün Yapısı Ve İşlevi.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010, Yök Tez Merkezi (273546).
- Karagöz, Mustafa. “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -Nezair’in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-.” *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü*. editör Bilal Gökkır, Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkır, İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Karagöz, Mustafa. “el-İksir fî Kavâidi’t-Tefsir Örneğinde ‘Tefsir Usulü’ Yazımına Bir Katkı.” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/17 (2010): 171-200.
- Karagöz, Mustafa. “Kur’ân Kavramlarının Anlamını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43/2(2017):317.

- Karataş, Ali. “Tefsir Usulü” Üzerine Bazı Mülahazalar ve Teklifler.” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/40(2019):470.
- Kayhan, Veli. *Kur’ân’ı Tefsirde Usul ve Gerekli İlimler*. Bursa: Kur’ân Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007.
- Keskiöglü, Osman. *Nüzulünden İtibaren Kur’ân-ı Kerim Bilgileri (Ulumu’l Kur’an)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kırca, Celal. *Tefsir Usulü Ders Notları (Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.
- Kurt, İsmail. “Vücûh Ve Nezâir Literatürünün Doğuşu, Gelişimi Ve Sistemleşmesi: Hicri İlk Dört Asır.” *Bilimname*, 49,1(2023): 198.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Osmanlı’dan Günümüze Kur’an İlimleri/Tefsir Usulü Çalışmaları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20 (2012): 109-163.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Kur’an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler (1923-1992) ve Tezler*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1993.
- Özel, Mustafa. “Tefsir Usûlü ile İlgili Bir Eser.” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001): 309-314.
- Öztürk, Mustafa. “Tefsirde Usul(süzlük) Sorunu.” *İslamiyât*, 6/4(2003):83.
- Paçacı, Mehmet. *Kur’ân’a Giriş*. İstanbul: İsam Yayınları, 2020.
- Pak, Zekeriya. *Tefsir Usulü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Tefsire Giriş*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Şeker, Fahreddin. *Kur’ân İlimleri ve Surelerin Özeti*. İstanbul: Çıra Yayıncılık, 2020.
- Şimşek, M. Said. “İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Dersi: Problemler ve Öneriler.” *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri içinde*, editör Ömer Kara İstanbul: Kurav Yayınları, 2007.
- Teber, Hatice. “Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları.” *Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER)*, 3,2 (2019): 293.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
- Yaldızlı, Hasan. ““Vücûh” ve “Nezâir” Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme.” *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 31 (2014): 5.

- Yaray, Muhammed Müfid. *Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri*. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012.
- Yeni, Aydın. “Tefsir Usulüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2020, Yök Tez Merkezi (603015).
- Yıldırım, Akif. “Tefsir Usulü Kavramında Anlam Arayışı.” *Mizânü'l-Hak: İslamî İlimler Dergisi*, 12 (2021): 348.
- Yıldız, Sakıb. “Bergamalı Cevdet.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yılmazer, Zeynep. “Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme.” Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2013, Yök Tez Merkezi (340250).
- Zertürk, Hidayet. *Ulumu'l-Kur'ân ve Tefsir Usulü*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2012.